

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

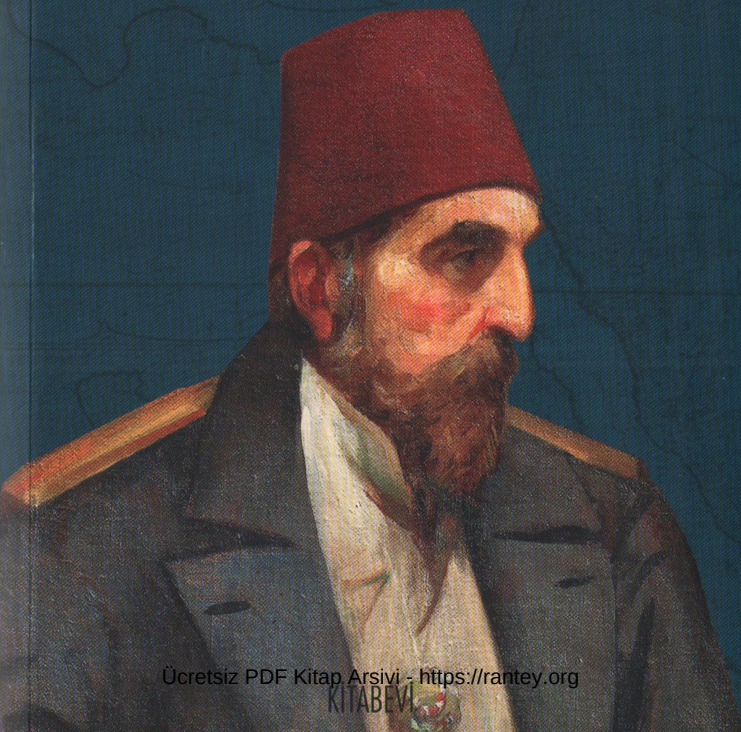
Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

E. Mahmud Sami

Abdülhamid'in Petrolleri

Çeviren
Sevtap DEMİRCİ

Kapak
Minyatür
Dizgi/İç Düzen
Bidaye
Baskı ve Cilt
Bayrak Matbaası
Davutpaşa Cad. No:14/2
Topkapı- İstanbul

İstanbul, 2007

Kapak Fotoğrafı
Çallı İbrahim
(Fotoğrafı kullanmamıza izin veren
Osman Nami Osmanoğlu'na teşekkür ederiz)

ISBN 978-975-9173-51-7

T.C.
Kültür ve Turizm Bakanlığı
Sertifika No: 0107-34-007408

Online Satış
www.kitabus.com

E. MAHMUD SAMİ

Abdülhamid'in Petrolleri

- Varislerinin Hukuk Mücadelesi-

Çeviren
Sevtap DEMİRCİ

KİTABEVİ

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

Mahmud Sami: Sultan 1. Abdülmecid'in kızı ve son dört Osmanlı sultanının kızkardeşı olan Mediha Sultan'ın torunudur. 1925 yılında Aile'nin sürgüne gönderildiği İtalya'da dünyaya gelmiştir. İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla da İngiltere'ye geçmiştir. Eđitiminin bir bölümünü Fransa, kalanını da İngiltere'de tamamlayan yazar, 1947 yılında BBC Dış Haberler Servisi'ndealışmaya başlamış, ve üst düzey yönetici olarak bulunduğu bu görevinden 1984 yılında emekliye ayrılmıştır.

İthaf

Büyük ağabeyim Bahaeddin'e ve toplumsal konumları ne olursa olsun, adalet ve ülkelerinin şeref ve haysiyeti adına iktidar sahiplerine meydan okumaktan çekinmeyen herkese...

İÇİNDEKİLER

Teşekkür / IX

Sunuş / XI

Giriş / 1

I. BÖLÜM

Kara Altının Peşinde / 5

II. BÖLÜM

Kader Yılları / 27

III. BÖLÜM

İngiliz Çıkarları Pekiştiriliyor / 39

IV. BÖLÜM

Ah Şu Baş Belası Osmanlı Varisleri! / 63

V. BÖLÜM

Sağduyunun Sesi Yankı Bulmuyor / 99

VI. BÖLÜM

Kedi - Fare Oyunu / 119

VII. BÖLÜM

Başka Kim Yardım Edebilir? Fransa ya da Amerika? / 131

VIII. BÖLÜM

Bir Mucizenin Gerçekleşmesi İçin Çok mu Geç? / 161

IX. BÖLÜM

Bütün Bunlar Neydi? / 173

Sonuç / 179

Sonsöz/ 181

EKLER:

I- Sultan II. Abdülhamid'in Kısa Bir Biyografisi / 183

**II- Osmanlı İmparatorluğu'nda Kapitülasyon Rejimi,
Tarihi, Ortaya Çıkışı ve Yapısı / 191**

III- Lozan Barış Antlaşması, 24 Temmuz 1923 / 197

**IV- Osmanlı Hanedanının Mal Varlığı Davasına Bakan
Uluslararası Avukatların Listesi / 203**

V- Caluste S. Gülbekyan'ın Kısa Bir Biyografisi / 207

VI- Irak Petrol Şirketi: Dâhice Bir Girişim - Temel Aşamalar / 213

VII- Bahaeddin Sami'nin Kısa Bir Biyografisi / 217

VIII- Bahaeddin Sami'nin 1987'deki Raporu / 219

IX- Fotoğraflar, Belgeler / 222

Dizin / 227

Teşekkür

Yazar öncelikle, bu kitabın yazılması için gereken materyale ulaşmasını sağlayan İngiltere'deki iki büyük kuruluşa, Public Records Office (ya da şimdiki adıyla İngiliz Ulusal Arşivi) ve British Library'ye minnetlerini sunar. En az bir o kadar önemli olan Warwick Üniversitesi'ndeki BP Arşivi'ne, buradaki son derece nazik ve yardımsever personele, özellikle de araştırmamanın daha başlarında, gerekli materyale nasıl ulaşılacağı konusunda yardımlarını esirgemeyen İngiliz Ulusal Arşivi'nden Paul Sturm'e teşekkürü bir borç bilir. Bir teşekkür borcu da, bu pek de profesyonelce olmayan bilgisayar kopyasını derli toplu hale getirip, düzgün bir şekilde sokan Heather Farrel'e bulunmaktadır.

Yazar, bu çalışmayla ilgili yıllar süren meşguliyetine büyük bir özveriyle tahammül eden müteveffa eşi Evyleen'den gördüğü aralıksız desteği ve çok değerli aile dostu Margaret'in, minnetle hatırladığı teşvikini derin bir şükranla kaydetmek ister. Onların bu tükenmek bilmeyen çabaları olmaksızın bu kitap asla gün ışığına çıkamazdı. Yazar, aynı zamanda Osmanlı Hanedan mensuplarından bazılarına, isim vermek gerekirse, kendisini diğer Hanedan mensuplarıyla tanıştıran Fatma Neslişah Osmanoğlu'na (Neslişah Sultan) ve uzak akraba olmalarına karşın son derece önemli arşiv materyalini kendisiyle paylaşan sultan-zade Osman Nami Osmanoğlu'na, şehzadeler Osman Selahattin Osmanoğlu ve Ömer Namık Efendiye teşekkürlerini sunar.

Yazar aynı zamanda, önceleri anlaşılır bir şekilde, bu konuyla ilgilenmenin çılgınlık olduğunu düşünse de, yine de babalarına olan inançlarını kaybetmeyen iki oğlu ve kızına da içten teşekkürlerini göndermektedir. Umarım, babalarına verdikleri destekte ne denli haklı olduklarını şimdi görüyorlardır.

Yazar son olarak, bu cüretkâr girişim için mükemmel bir başlangıç yeri olan muhteşem Seyşel adalarındaki evlerini belli bir süreliğine kendisine tahsis ederek, inzivaya çekilmek suretiyle sonunda kalemi kâğıtla buluşturmasını sağlayan eski dostu ve meslektaşını, Bill McAteer ve sevgili eşi Juliette'e özel bir teşekkürü borç bilir.

Mahmud Sami
Mahe Adası, Seyşel Adaları,
Aralık 2002

Sunuş

1947 Temmuzunda Oxford'a gitmek üzere Londra Paddington tren istasyonunda beklerken, yolculukta okumak için bir şeyler arıyordum. Gazetecide *The Strand* dergisinin Temmuz sayısı gözüme ilişti. Küçük, oldukça keyifli, ve de uzun zamandır basılmayan, aylık bir dergiydi. Dikkatimi dergiye çeken şey, eski Osmanlı İmparatorluğu'nun ünlü (Batılıların gözünde ise tam tersi) padişahı, benim de büyük dayım olan II. Abdülhamid'in sinsi görünümlü, renkli kalemle yapılmış bir portresiydi. Altındaki başlıkta şu yazılıydı: "Bir Milyar Sterlin Bırakan Adam" ve "Bugüne kadar *The Strand*'a Aktarılan En Görkemli Gerçek Hikaye". Dayanamayıp dergiyi aldım.

Uzun ve detaylı öyküyü okudukça, yıllarca Osmanlı Hanedanı'nın çeşitli üyelerinden dinlediğim büyük dayımın muhteşem mirası, birdenbire eski bir masal olmaktan çıkıverdi. Okuduğum beni büyülemişti ve kafamın bir yerlerinde, uzak bir gelecekte, bu mirasın tarihini araştırmam gerektiği yolunda bir fikir uyandı. Böylece "*The Strand*" dergisi tarafından uzun zaman önce beynime ekilen tohum filizlenmiş ve bu kitabın ortaya çıkışıyla da meyvesini vermiş oluyor.

1984'de emekli olduktan sonra, konuya ilişkin tüm materyali bulmak amacıyla araştırmaya koyuldum ve dönemin Osmanlı İmparatorluğu üzerine yazılmış ilgili tüm tarih kitaplarını okudum. Elbette ki miras yoluyla edindiğim ya da bana yar-

dım etme konusunda hevesli Hanedan mensuplarından sağladığım belge ve yazışmaları içeren aile arşivi çok değerli bir kaynaktı. İşte bu kitap, 32 yıllık iktidarı boyunca (1876–1908) İngiltere’de ve Avrupa’da ‘Belalı Abdül’ olarak karalanmış Sultan II. Abdülhamid’in mirasının, inanılması güç öyküsü üzerine yaptığım çalışmanın bir sonucudur.

Profesyonel bir yazar olmadığımı belirtmem gerekiyor ve eminim okurun da kısa bir sürede anlayacağı gibi, profesyonel bir tarihçi de değilim. Benim için bu kitabı yazmak, İngiltere, Amerika Birleşik Devletleri, Almanya, Fransa ve Türkiye’de son derece geniş arşiv materyali arasına gömülmüş ve de artık unuttulan tarihin bir parçası olan olağanüstü ve büyüleyici bu olaydaki gerçeği aramaya yönelik, tamamıyla kişisel bir yolculuktan ibaretti. Konuyla ilgilenecek birilerini bulabilir miyim? Umarım! Çünkü okuma cesaretini gösterenler birtakım inanılmaz gerçeklerin açığa çıktığını görecekler ve şuna kesin olarak inanıyorum ki bütün bunlar akl-ı selim sahibi ve dürüst kişilerin kâfalarındaki adalet kavramını rahatsız etmekten geri durmayacak.

E. Mahmud Sami
Kinsale, İrlanda, Mart 1994.

Giriş

Petrol endüstrisi ve başta Orta Doğu olmak üzere dünyanın farklı bölgelerindeki petrol kaynaklarının kullanımı konusunda genel olarak pek çok şey yazılmıştır. İlerleyen yıllar içinde, 20. yüzyılın başlarında büyük devletler arasında geleceğin enerji kaynakları, özellikle katı yakıtların tersine “kara altın” olarak adlandırılan sıvı yakıt, yani petrol üzerinde cereyan eden mücadeleyi anlatan ciltler dolusu çalışma ortaya çıkmıştır. Fakat bu “araştırma”, kendisinden önce yayınlanmış çalışmalardan farklı. Şöyle ki; bu çalışma rakip büyük devletlerin başkentlerinde ve elçiliklerinde kapalı kapılar ardında neler konuşulduğuna ışık tutan, çoğu onyıllarca ve hatta bazıları yarım asır saklı kalmış belgeler üzerine yoğunlaşmaktadır.

Yazar burada özellikle, Orta Doğu’nun en zengin petrol bölgelerinden biri olan ve bir zamanlar Osmanlı İmparatorluğu’nun bir parçası iken şimdi herkesin Irak olarak bildiği Mezopotamya ile ilgilenmektedir. Mezopotamya’nın petrol rezervlerini elde etmeye yönelik mücadele, öncelikli olarak İngiliz İmparatorluğu ve emperyal Almanya, ikinci olarak Fransa ve Çarlık Rusyası ve nihayet mücadeleye sonradan katılan ama son derece önemli bir ülke olan Amerika Birleşik Devletleri arasında geçmektedir. Bu mücadele, petrol endüstrisi tarihinin en zorlu ve en uzun siyasi, diplomatik, mali ve daha sonraları da askeri mücadelesi olarak karşımıza çıkacaktır. Her bir devletin nihai ortak hedefi, ‘olmazsa olmaz’ bir ön koşul olarak gördükle-

ri Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılması ve bunu takip edecek parçalanmasıydı.

• Bu uzun ve amansız mücadeleden zaferle çıkan, eski Osmanlı toprağı Irak'tan sorumlu mandater ülke (A sınıfı) gibi çok önemli bir pozisyonu 1922 de Milletler Cemiyeti'nden kurnazlıkla elde ederek eski Mezopotamya'nın petrol dolu toprakları üzerinde sarsılmaz otoritesini kuran ve çıkarlarını gözeterek zengin *siyah altın* rezervlerini ele geçiren Büyük Britanya oldu. Bu maceradan kazançlı çıkanlardan bir diğeri ise, herkesin *Bay Yüzde Beş* olarak da bildiğı, bir Ermeni girişim dehası, Caluste Sarkis Gülbekyan'dı. Peki ya kaybeden? Bir ölçüde, eski İmparatorluğun külleri arasından mucizevî bir şekilde yükselen genç Türkiye Cumhuriyeti ve - ister inanın ister inanmayın- eski Mezopotamya'daki şahsi toprakları altında zengin petrol rezervleri yatan, sürgündeki Osmanlı Hanedanı.

Nasıl oldu da İngiltere, uzun süreden beri göz diktiğı bu hedefe ulaştı? Bekleneceğı üzere birtakım önemli ve inanılması güç detaylar, uzun süre bu oyunun taraflarının ulusal arşivlerinde gömülü kaldı ve yazarın, son tahlilde *Güçlü Haklıdır* prensibini şiar edinmiş ve bu uğurda yüzyılın iki dünya savaşını vermiş İngiliz siyasetinin bu zaferinin tarihine iz sürmesiyle ilk kez gün ışığına çıkıyor.

E. Mahmud Sami
Kinsale, İrlanda, Mart 1994.

Ebedi müttefiklerimiz veya daimi düşmanlarımız yoktur. Ebedi ve daimi olan çıkarlarımızdır ve bu çıkarların sonuna kadar takipçisi olmak da bizim görevimizdir.

(Dışişleri Bakanı, Henry John Temple Palmerston'ın, Avam Kamarası'nda 1 Mart 1848'de yapmış olduğu konuşmadan)

I. BÖLÜM

Kara Altının Peşinde

Başlangıç

Yirminci yüzyılın ilk yarısı, İngiltere açısından kayda değer bir başarıya tanık oldu. Diğer süper güçlere karşı başarılı bir mücadele veren İngiltere, yalnızca petrol ihtiyacının çoğunu karşılamakla kalmadı, aynı zamanda İngiliz hazinesinin kasaları da düzenli akan petrol gelirleriyle doldu taşı. Bu kabil kazançların boyutunu ortaya koymak için, yüzyılın ikinci yarısında, İngiliz Hükümeti'nin *British Petroleum* –kısaca BP- (İngiliz Petrol Şirketi) daki hisselerinin satışını hatırlamak yeterlidir ki bu satış yüzyılın satışı olarak da tanımlanmaktadır.

1977 ve 1987 yılları arasındaki on yıllık süre zarfında, bazen İşçi, bazen de Muhafazakâr Parti hükümetleri, ya ekonomik ihtiyaçlara ya da hükümetin BP'deki hisselerini -ki bu hisseler başlangıçta şirket sermayesinin %68'ini oluşturunuyordu- yavaş yavaş elden çıkarma yaklaşımına uygun politikalar belirlediler. Londra'da yayınlanan *The Times* gazetesinin 30 Mart 1987 tarihli başmakalesinde "BP'nin hiç de etik olmayan bir biçimde, esas hisse sahibi İngiliz Hükümeti'nin nakit kasası olarak hareket ettiği" yazıyordu.

1977, 1979 ve 1983 yıllarındaki satışların ardından, dördüncü ve son satışla hükümetin kalan % 32'lik hissesinin de elden çıkarılmasıyla bu durum Ekim 1987'de son buldu. Hazinenin, BP ya da ondan önceki şirketlerdeki hisselerinden yarım yüzyıl-

dan fazla bir süredir elde ettiği yıllık gelirlerin dışında, bu dört satış hükümete 1,4 milyar Sterlin net getiri sağladı. İnsan merak ediyor, acaba o tarihte satıştan haberdar olan ve bir miktar hisse satın almış olan kaç kişi, bu işin geçmişiyle ve bu petrol kaynağının nasıl ele geçirildiğiyle ilgili bir bilgiye sahipti? Bilenleri bir kenara bıraktığımızda, çok az kişi bu konuda bir fikir sahibi olsa gerektir.

Önemli ölçüde bir miktar, şimdi Irak olarak bilinen ve eskiden Osmanlı İmparatorluğu'nun bir parçası olan Mezopotamya bölgesindeki petrol zengini topraklardan gelmişti. İngiltere nasıl oldu da bu zengin petrol kaynağını ele geçirmeyi başarmıştı? İşte kitabın konusu, son derece ilgi çekici olan bu tarihi olaydır. Mezopotamya'daki bu zengin petrol yataklarının bulunduğu arazi aslında, dönemin Osmanlı padişahı Sultan II. Abdülhamid'in (1876–1908) şahsi emlakıydı. Padişahın 1908'deki Jön Türk hareketiyle tahttan indirilmesi sonrasında, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşü ve Türkiye Cumhuriyeti'nin ortaya çıkmasıyla nihayetlenen isyanlar ve Birinci Dünya Savaşı akabinde, sabık padişahın varisleri İngiltere'nin başarılı bir şekilde uyguladığı *Güçlü Haklıdır* politikası yoluyla kendilerini mirastan mahrum bırakılmış, ya da kabaca ifade edersek, soyulmuş buldular.

İnsan düşünmeden edemiyor: Milletler Cemiyeti denetimindeki bugünkü Irak'ı mandater ülke olarak yöneten İngiltere'nin, 1920'lerde buradaki zengin petrol yataklarına haiz toprakların gerçek varisleri olan Sultan Abdülhamid'in mirasçılarına ödeyeceği hakça bir tazminat bu kirli işi, yumuşak bir ifadeyle söylersek, adaletin yücelteceği tam tekmilli hukuki bir ticari anlaşmaya dönüştürebilirdi. Fakat o zaman da yazar yazacak bir şey bulamayacaktı! Bundan sonra okuyacaklarınız, işte bu ahlak dışı tarihi olayın hikâyesidir.

Yarış Başlıyor

Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti İstanbul (Constantinople), 20. yüzyılın başlarından itibaren varlığını sürdürebilmek amacıyla amansız bir mücadelenin içinde, 600 yıllık ömrü-

nün son yirmi yılını idrak ediyordu. Bu dönemin tarihini okurken, hayatının bir kısmını Afrika'da geçirmiş biri olarak, bir zamanlar Afrika kırsalında gördüğüm güçlü fakat yaşlı bir aslan gözümün önünde canlandı. Gençlik yıllarındaki kükremesiyle büyük küçük herkese korku salan bu aslan, şimdi ölümcül bir yarayla, acı içinde yerde yatıyordu. Üzerinde, beklenen sonun habercisi olan akbabalar, yavaşça daireler çizerek uçmakta ve de en iyi parçayı kapabilmek için her an birbirleriyle dövüşmeye hazır halde leşin üzerine çullanmayı beklemekteydiler. Tuhaf bir benzetme belki de! O halde tarihçilerin sevdikleri tanıma sadık kalarak ifade edelim: Avrupa'nın ölüm döşegindeki hasta adamı.

Doğu ve Batının kesiştiği önemli bir noktada bulunması nedeniyle İstanbul, o yıllarda politik, ekonomik, mali, ticari ve hepsinden önemlisi, stratejik avantaj elde etmek için birbirleriyle rekabet eden Avrupalı büyük devletlerin hummalı bir faaliyet merkeziydi. İstanbul, aynı zamanda, 20. yüzyılda, katı yakıtın yerini alacak olan, zengin "sıvı enerji" kaynağının bulunduğu MEZOPOTAMYA denen bölgeye de hâkim konumdaydı.

İngiliz İmparatorluğu, bölgedeki Alman etkisini azaltma ve Basra Körfezine ve Hindistan'a giden yolu kontrol etme gibi son derece hayati önemi haiz birtakım kaygıların yanı sıra, bölgede söz sahibi ülke olma sıfatıyla, Mezopotamya'yı ödül olarak kendisine ayırma niyetindeydi ve sonunda da bunu başaracaktı.

İstanbul'da bulunan İngiliz Büyükelçiliği'nin, o yıllara ait perde arkası faaliyetlerine kısa bir göz atılırsa, Dışişleri Bakanlığı ve Elçilik görevlilerinin sürekli neyle meşgul olup, ne tür ekonomik ve politik araçlar kullandıkları konusunda epey ipucu elde edilebilir. Temel olarak iki konu üzerine odaklanmışlardı: İlki, Almanya'nın başlattığı Bağdat Demiryolu projesinin inşasına ait imtiyazın durumu ve İngiltere'nin burada oynayacağı rol, ikincisi ise, Mezopotamya'daki petrol rezervlerinin çıkarılıp işletilmesine ilişkin imtiyazın ele geçirilmesi. Aşağıda, bu döneme ait arşiv belgelerinden rasgele seçilmiş örnekler bulacaksınız.

20 Mayıs 1904'de İngiliz Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Sir Thomas Sanderson, gizli kaydıyla yazdığı raporunda, *Persian Oil Company*'nin (İran Petrol Şirketi) kurucusu ve başkanı D'Arcy ile yaptığı bir görüşmeden bahsediyordu. D'Arcy, Mezopotamya'nın Dicle vadisinde petrol arama-çıkarma imtiyazını koparabilmek için Osmanlı Hükümeti karşısında izlediği yönetime ilişkin 'bazı gizli açıklamalar' yapmak amacıyla, bir gün önce kendisine uğramıştı. D'Arcy, Avrupa ülkelerinden konuyla ilgili çok sayıda başvuru geldiğini belirtmiş ve kendisinin birlikte çalıştığı kişilerin bir 'İngiliz şirketinin pek de şansı olmadığı' şeklinde uyarılmaları sebebiyle bir Türk vasıtasıyla iş görüp, ona - eğer başarabilirse- ileride İngiliz şirketine dönüştürülmek kaydıyla bir Türk şirketi kurdurtmak için çalışıldığını dikkat çekmişti. D'Arcy, 'İngiliz çıkarlarına hizmet ettiği şüphesini uyandırmamak için ajanının (yukarıdaki Türk'ün kastedildiği açıktı) Elçiliğe gelme konusunda isteksiz' davrandığını da ayrıca belirtmişti. Sir Thomas raporunu, Mezopotamya'daki petrol bölgelerini takibi altında bulunduran *Anglo-Persian Oil Company*'nin kurucusu D'Arcy'nin, her tür gelişmeyi kendilerine aktaran İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na olan şükranlarını sunduğunu belirterek bitiriyordu.¹

Gerçi 1904 öncesinde de Mezopotamya'daki muhtemel petrol yatakları konusunda imtiyaz elde etmeye yönelik epeyce diplomatik ve ticari girişimde bulunulmuştu ama o yılın Eylül ayında Sir Thomas Sanderson'un yazdığı rapor, İstanbul'daki İngiliz Büyükelçiliği'nin nasıl hummalı bir çalışma başlattığına işaret etmektedir. Örneğin, Sir Thomas'ın raporu kaleme aldığı 20 Eylül'de, şüphesiz büyük bir tesadüf eseri, İstanbul'daki İngiliz Büyükelçisi Sir Nicholas O'Connor da Dışişleri Bakanı Marquess of Lansdowne'a² gizli bir rapor yazarak, kendisine ulaşan 'bazı söylentiler'e göre çok eski bir Alman şirketi olan *Anatolian Railway Syndicate*'in (Anadolu Demiryolu

¹ Public Record Office (PRO), Foreign Office (FO), 78/5355.
² Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <https://ranitey.org>
 FO 78/5336 (732).

Şirketi), Bağdat ve Musul vilayetlerinin petrol bölgelerinde çalışma yapmak amacıyla 'önemli imtiyazlar' elde ettiğini bildirmişti. Memurlarından birini *Persian Oil Company*'nin Londra'dan yeni dönmüş olan Mr. Nichols adlı bir temsilcisiyle temasa geçirerek, 'Majestelerinin Elçiliğinin konuya müdahale etme' vaktinin gelip gelmediği hususunda şirket yetkililerinin ne düşündüğünü öğrenmeye çalışmıştı. Nichols, olayı hafife alıp bir tutum içindeydi çünkü raporun gerçek olduğuna inanmamıştı. Kaldı ki İstanbul'daki 'adamları ile Saray' arasında faal görüşmeler sürmekteydi ve bu aşamada 'herhangi bir diplomatik girişim' konuyu daha da çıkmaza sokabilir ve ters tepki yaratabilirdi.

Olaylar, Nichols'ın iyimserliğinin bu kez yanıyla sonuçlandığını gösterecekti. Sir O'Connor'ın gönderisinden (*despatch*) beş hafta kadar sonra, 28 Ekim 1904 tarihli başka bir gizli gönderide, İstanbul'daki elçilik maslahatgüzarı W. Townley, *Anatolian Railway Syndicate*'in temsilcisi 'Dr. Zander ile Hazine-i Hassa arasında yapıldığı öne sürülen', Musul ve Bağdat vilayetlerindeki petrol rezervlerinin işletilmesine ilişkin bir 'imtiyaz anlaşması'na ait belgenin kopyasını, Dışişleri Bakanı'na iletmiyordu.³ Fransızca olan belge 16 Temmuz 1904 tarihliydi. Townley'nin belirttiğine göre, Nichols, hâlâ böyle bir anlaşmanın imzalanmadığı konusunda ısrarlıydı ve olayların ancak kendi şahsi müdahalesini gerektiren boyuta ulaşması durumunda geri dönmek kaydıyla Londra'ya gitmişti.

Townley'in gönderisini 15 Kasım tarihli bir diğeri takip etti, elbette bunların ikisi de gizliydi. Townley bu gönderiye, *Anatolian Railway Syndicate*'in Alman bir çalışanı tarafından hazırlanmış ve Elçilik askeri ataşesi Yarbay F. R. Maunsel tarafından kendisine iletilmiş olan, Mezopotamya'daki petrol alanlarını gösteren bir haritanın kopyasını da eklemişti. Yarbay Maunsel, bu şüphe çekmeyen Alman'ın önceki kış bölgede seyahatler yapan ve orijinal haritasıyla birlikte artık Berlin'e dönmüş olan

Herr Grosskopf olduğunu belirtmektedir. Yarbay Maunsell'in gönderisinin sonunda belirttiğine göre, Herr Grosskopf haritayı yapmak için 'zaman zaman kendisi için de çalışan bir teknik ressam' tutmuş ve kendisi de haritanın 'bu kopyasını' ondan temin etmişti.⁴ Yarbay Maunsell adına ne muhteşem bir iş!

Fakat bu askeri ataşenin bizzat kendisi, Mezopotamya'nın petrol alanları konusunda son derece yetkin bir uzmandı. Bunun en önemli kanıtı da Maunsell'in, Mayıs 1897'de *Royal Geographical Society* (Kraliyet Coğrafya Cemiyeti) nin seçkin dergisi *'The Geographical Journal'* da yayınlanmış etraflı bir araştırmanın ürünü olan makalesidir. O dönemde Kraliyet Topçu Alayı'nda yüzbaşı olan Maunsell, Mezopotamya'yı bir uçtan bir uca gezmiş, kendisinden önceki gezginlerin verdiği bilgileri gözden geçirerek bunlara eklemeler yapmış ve tüm bölgenin petrol alanlarını gösteren ve derginin aynı sayısında yayınlanmış olan kapsamlı bir haritanın ortaya çıkmasına katkıda bulunmuştur.

İngiliz Elçiliği'ndeki diplomatların, yalnızca rakip devletlerin ve Osmanlı hükümet yetkililerinin entrikaları ile değil, aynı zamanda Londra'daki üstlerinin kaçamak cevapları ile de uğraşmak zorunda kalan ve bitip tükenmek bilmeyen bu sinir harbine göğüs geren, çalışkan ve bilgili kişiler olduğu açıkça görülmektedir. Büyükelçi Sir Nicholas O'Connor 1903'de Dışişleri Bakanı Marquess Landsdowne'a gönderdiği önceki bir raporunda, İngiliz sermayedarlarının, Bağdat Demiryolu Projesi'ne katılmadaki isteksizliklerinin kesin ve nihai olup olmadığı konusunda hâlâ bir fikri olmadığını söylemektedir. Osmanlı Hükümeti'nin gümrük vergilerini artırma ihtiyacını kapitülasyonlarla engellemenin 'adil ya da pratik anlamda uzun süre mümkün olamayacağını' belirterek, dikkate değer ölçüde hakkaniyetli bir saptamada bulunmaktadır. Bu 'eski antlaşmalardan kalma bir taahhüttür ve karşılığında Türkler'e hiçbir fayda sağlamamaktadır. Büyük devletler, Türkler'e bu kısıtlamayı feshetme hakkı tanımamaktadırlar. Bu engelleme, dünyada hemen hiçbir ülke-

nin kabul etmeyeceği bir hükümlerlik sınırlamasıdır. Ancak daha sonra, Bağdat Demiryolu projesinin durumuyla ilgili gerçeklerden bahsederken, ne İngiltere'nin ne de büyük devletlerden herhangi birinin karşılığında 'kendi ticaretlerine yararlı olacağına inandıkları belli imtiyazlar koparmadan' gümrük tarifelerinin yükseltilmesine rıza göstermeyeceklerini de belirtir.⁵

İngilizlerin, Bağdat Demiryolu projesi karşısındaki bu inişli çıkışlı tavrı, Dışişleri Bakanlığı'nın 14 Nisan 1903 tarihli gizli bir raporunda son derece güzel bir biçimde ortaya konmaktadır. Raporda, Lord Palmerston hükümetinin ta 1857'de, Avrupa ve Basra körfezinin suları arasında doğrudan kara bağlantısını sağlayan 'Fırat yolunun büyük önemini farkında olduğuna' değinilmektedir. Başkanlığını Sir Stafford Northcote'nin yaptığı Lordlar Kamarası Özel Komitesi, 1872 yılında, 'kararlı bir biçimde bu projenin inşasından yana' olmuştu. Fakat Ocak 1902'de eski *Anatolian Railway Syndicate*'ın ana hissedarı olan *Deutsche Bank*, Osmanlı Hükümeti'nden hattın inşası için gereken imtiyazı temin etmiş ve projenin finansmanı da, bir grup Fransız sermayedarı temsil eden Osmanlı Bankası (Paris şubesi) ile aralarında bölüşülmüştü. Bu şartlar altında İngiltere, 'söz konusu projede kendisine ayrılan hissenin miktarı oranında' Osmanlı gümrük tarifelerinin yükseltilmesine razı olup, kapitülasyon rejimine sırtını dayamak durumundaydı. Raporda, İngiltere'nin yokluğunun hattın tamamlanmasını geciktirebilecek olsa da bütününü engelleyemeyeceği ve bunun İngilteresiz inşasının "milli bir talihsizlik" olacağı bu nedenle de "tüm hisselerin İngiliz kontrolünde olması" gerektiği vurgulanıyordu.⁶

Bağdat Demiryolu projesini daha da cazip kılan şey, inşaat imtiyazının bir uzantısı olarak, hattın her iki yanında 20 kilometrelik bir alandaki tüm maden ve petrol rezervlerini işletme hakkına sahip olma fırsatıydı ki demiryolu hattının geçtiği bölgelerinde bu tür imkanlar sunması ihtimali oldukça yüksekti. İngiltere,

⁵ FO 78/5322 (217)

⁶ FO 78/5322 (Print memo April 1903 re. Baghdad Railway).

böyle bir demiryolu hattının geleceği konusunda söz sahibi olabilmek için başka ne tür gayretler içine girebilirdi? İstanbul'daki Elçilik'den Mark Sykes tarafından hazırlanan ve Sir O'Conor'un da 1905 Ağustosunda, ileride başvurulmak üzere, Dışişleri Bakanı'na ilettiği ve görüşmelerin bazı aşamalarını kaydeden rapordan öğrendiğimize göre, 1902'de Dışişleri Bakanı olan Lord Lansdowne, Kuveyt limanının Almanlar'a açılmasının, ancak İngiliz sermayesinin "Fransız ve Alman sermayesi ile eşit konuma getirilmesiyle mümkün olabileceğini Almanlar'a anlatmanın zamanının çoktan geldiğine hükmetmişti. Aynı şekilde, 24 Nisan 1902'de, İngiliz Dışişleri Bakanlığı Sir O'Conor'a "önemli bir telgraf" göndererek, Bâb-ı Âli'yi, Kuveyt Şeyhi'nin topraklarına yapılacak herhangi bir saldırı karşısında İngiltere'nin yardımına güvenilebileceği, İngiliz Hükümeti'nin Bağdat Demiryolu'nu engelleme gibi bir arzusu olmadığı ve yalnızca 'İngiliz sermayesinin inşaat ve malzeme gibi konularda bu projede adil bir paya sahip olmasının' gerektiği yönünde bilgilendirmesi talimatını vermişti. Proje hâlâ tartışma aşamasındayken, İngiliz basınında ve Parlamentosunda proje karşıtı "ani bir tepki" patlak vermiş ve 1903 Nisanında Balfour, hükümetten desteğini çekmişti. Buna rağmen iki yıl içinde, ya da kesin bir tarih belirtirsek Nisan 1905'de, İmparatorluk Savunma Komitesi (*Imperial Defence Committee*)'nin, 'Bağdat demiryolunun başlangıç kısmını etkisiz hale getirebilmek amacıyla Basra Körfezi'ne doğru genişletilmesinin kontrolünde pay sahibi olmanın' İngiltere için önemli olduğu yönünde bir karara vardığını görüyoruz.⁷

Bağdat Demiryolu hikayesinin iniş çıkışlarıyla ilgili bu kadar bilgi yeter! Artık kitabın ana temasına dönelim: Osmanlı hanedanının sallantıda olan tacındaki en değerli taş; yani Mezopotamya'ya. İstanbul'daki İngiliz Elçilik görevlileri birçok açıdan casusluk faaliyetlerinde mükemmelleşmiş ve bir kısım akıl almaz entrikalar gerçekleştirmişlerdi. Ekim 1905'de Sir O'Conor, Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği gizli bir gönderide, Mark

Sykes'in 'gizli bir kaynak'dan ele geçirdiği belgeye dayalı olarak hazırlanmış olduğu Mezopotamya'nın Petrol Alanları'nı içeren bir raporu nakleder. Bahsedilen belge, Hazine-i Hassa hesabına çeşitli petrol bölgelerinde araştırma yapmış olan bir Alman mühendis tarafından hazırlanmış rapordur. Sir Nicholas 'özellikle ilginç olan şu' diyerek petrol kaynaklarının çoğunun, Bağdat Demiryolu tamamlanmadan da, borularla denize ulaştırılarak çok kârlı bir şekilde işletilebileceğini yazıyordu. Bu bilginin, *Persian Oil Company*'den D'Arcy ya da diğer ilgili taraflar için faydalı olabileceğini düşünmüştü. Sykes'in raporu ciddi bir emek verilerek hazırlanmış, Bağdat, Musul ve Bitlis vilayetlerindeki petrol ve petrol kaynaklarını gösteren ilgili alanların elle çizilmiş eskizlerinin yer aldığı elyazıyla 16 sayfalık bir çalışmaydı.⁸

1905 Mayıs'ında ticaret kategorisinde kaleme alınmış bir gönderide Sir Nicholas, 'Türk madencilik mevzuatına getirmek istediğimiz değişiklikler'i ele alır ki bu maden arama iznini (*permis de recherches*) verme yetkisinin Maadin Nezareti yerine valilere verilmesi yönünde bir çabadır. Bundan büyük devletlerin elde edeceği avantaj muhtemelen iki yönlü olacaktır: Bu tür izinleri daha hızlı çıkarma ve iznin çıkarılması için gereken 'ikna' yı daha kolay sağlama. Sir Nicholas bu konunun üzerine kararlı bir biçimde gitmekten yanaydı: 'Madencilik Kanunu'nda istediğimiz değişiklikler kabul edilip hayata geçirilmediği sürece, umuyorum ki Lord Hazretleri, Majestelerinin Elçiliğine güm-rüklerin %8'den % 11'e çıkarılmasını reddetme yetkisi tanıyacaktır'. Bu ifade, kapitülasyon rejiminin sağladığı ekonomik "araçların" nasıl kullanıldığının güzel bir örneğidir.⁹

1905 Ağustosunda, her zamanki gibi Dışişleri Bakanı Marquess of Lansdowne'a hitaben yazılmış bir gönderide Sir O'Connor, maslahatgüzarı tarafından Ocak'da gönderilmiş ve bir Alman heyetinin tüm petrol rezervlerini 'baştan sona dikkatli bir şekilde' araştırmak için Musul ve Bağdat arasındaki bölgeye

⁸ FO 78/5406 (Commercial No. 54).
⁹ FO 78/5396 (Print No. 563).
 Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

geçtiklerini rapor eden önceki bir yazıyı hatırlatmaktadır. Elçi bu kez, keşif heyetinin döndüğünü ve hatta bazı üyelerinin çoktan Berlin'e vardıklarını bildirmek istemiştir. Yazının sonuna 'gizli bir kaynaktan' edindiği bilgilerle keşif heyetinin 'araştırma sonuçlarından son derece memnun olduğunu' ekler ve en kısa zamanda 'onların düşüncelerine ilişkin kapsamlı bir rapor' hazırlama sözü verir.¹⁰ Sir Nicholas 1906 Martında Sir Edward Grey'e hitaben sonraki bir gönderisinde, Almanlar'ın Hazine-i Hassa ile yaptıkları geçici anlaşmayı bir yıl daha yenilemek üzere olduklarını, oysaki D'Arcy'yi temsil eden Nichols yönetimindeki İngiliz Şirketinin -önceki iyimserliklerinin aksine- karşılaşılan problemler nedeniyle, İngiliz sermayesince finanse edilecek bir Osmanlı şirketi kurma denemelerini askıya aldığını belirtir.¹¹

Sir O'Conor, daha önceleri Kasım 1905'de Bağdat Konsolosu Newmach'dan duyduğu Almanlar'ın Kelat Sherkat'de 'eski eser çıkarma amaçlı arkeolojik kazı yapma' izninin bir sene daha uzatıldığı haberini de bildirmişti. Kelat Sherkat'in neredeyse petrol bölgelerinin merkezinde yer aldığını, karavanların kavşak noktası olduğunu, böylece de Alman heyetine, bölgeyi "arkeolojik amaçlar dışında" da inceleme imkânı doğduğunu belirtiyordu.¹²

Sir O'Conor, 20 Şubat 1907'de Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Charles Hardinge'ye gönderdiği gizli bir telgrafta, mutlaka satın alması gerektiğini düşündüğü 'Mezopotamya petrol alanlarına ilişkin Deutsche Bank için hazırlanan ikinci rapor ve öneriler' için, ilgili tarafların 45 Sterlin ödemeye hazır olup olmadığını soruyordu. Beklediği acil cevap birkaç saat içinde kendisine ulaşmıştı: Sir Charles, D'Arcy ile görüşmüş ve D'Arcy de belgelere 45 Sterlin ödemeye hazır olduğunu belirtmişti.¹³ Bu, Elçilik

¹⁰ FO 371/148 (Print no. 3)

¹¹ FO 78/5399 (794).

¹² FO 371/345 (5749)

¹³ Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

FO 371/345 (6080).

adına gerçek bir ‘*coup magistrale*’ idi. Bütün işin masrafını Deutsche Bank’a ödetmek ve de sadece 45 Sterlin’e onların bu çalışmasının meyvelerini toplamak! Elçiliğin, bir süre önce Dışişleri Bakanlığı’na yazarak Elçilik kayığı kürekçilerinin üniformalarını yenilemek amacıyla 5 Sterlinlik masraf talep ettiği düşünüldüğünde, ödenilen ücretin aslında hiç de az olmadığı görülür. Bu Dışişleri Bakanlığı’ndaki beyleri çok sevindirmiş olmalı ve elbette bunun üzerine atlayan D’Arcy’i de.

Üç gün sonraki bir başka gizli telgrafta Sir O’Conor, bir diğer İngiliz grubun ‘gizlice, Hazine-i Hassa ile’ Mezopotamya’daki petrol imtiyazını görüştüğünü ve bunun D’Arcy’e bildirilmesi gerektiğini söylüyor ve kendisini bu konuda bilgilendiren kişinin ‘isim verme yetkisi olmadığını’ belirttiğini de sözlerine ekliyordu.¹⁴ D’Arcy’i ilgilendiren diğer bir bilgi de Nisan 1907’deki gönderide bulunmaktaydı. Sir O’Conor burada Dışişleri Bakanı müsteşarına, Bağdat’daki konsolos vekilinden kendisini coğrafyacı ve etnograf olarak tanıtan Dr. Hugo Grothe adında bir Alman’ın Musul’dan Bağdat’a gittiğini bildirmişti. Fakat Musul’daki İngiliz konsolosluk görevlisi, bu tuhaf kişinin Alman Ticaret Odası üyesi olduğunu ve petrol pompaları sevkiyatı için bir Alman şirketinden mühendisle temasa geçtiğini bildiriyordu. Sir O’Conor, Berlin’deki Elçilik ile temasa geçerek, Dr. Grothe’a ilişkin bilgi istediğini yazmıştı. D’Arcy için uykusuz geceler başlıyordu.

Kışkırtıcı Ödül

Ödül, Mezopotamya’nın petrol zengini bölgeleriydi. Bu bölgeler, Osmanlı İmparatorluğu’nun güneydoğusunda bulunan, yerel nüfus çoğunluğunun Arap olduğu ve bugün Irak olarak bilinen geniş bir alanı kapsamaktaydı.

Musul ve Bağdat bölgesindeki petrol alanlarını araştıran bir Alman uzman, 1901 yılında son derece olumlu bir yaklaşımla kaleme aldığı raporunda, şu yargıya varıyordu: ‘Mezopotam-

ya'daki petrol bölgelerinin 400 km uzunluktaki bir alanı kapsadığı ve bu petrolün, petrol jeolojisi tarihinde görülmemiş miktarda yüzeye yakın olduğu düşünüldüğünde, bu petrol alanlarının dünyanın en zengin yatakları arasında olduğunu söylemek hiç de yanlış olmaz.¹⁵

Çok sayıda uzman, 20. yüzyılın ilk on yılında, bu Alman uzmanın yüzyılın başında belirttiği görüşü doğrular nitelikte birçok kanıta ulaşmıştı. Yirmi küsur yıl sonra '*Oil Engineering and Finance*' adlı yayında Mezopotamya petrollerinin tarihini değerlendiren bir başka uzman önsözde şunları söylüyordu: 'Bu petrol alanları artık, daha önce hiçbir ticari teşebbüste görülmemiş ölçüde siyasi ve mali çıkarların çatıştığı bir arena haline gelmiştir.'¹⁶

Yüzyılın başlarında bu petrolün çıkarılması ya da işletilmesi için gereken imtiyazı sağlama konusunda tüm ilgili tarafları sıkıntıya sokan konu, bu petrol bölgelerinin çoğunun Osmanlı İmparatorluğu'nu 1876'dan 1908'e kadar yönetmiş olan Sultan II. Abdülhamid'in emlak-ı hümayununa dahil olmasıydı. Servetini, Bakû petrollerinden İmparatorluğa her tür amaca yönelik sıvı yakıt dağıtımından elde etmiş zengin bir tüccarın oğlu ve iyi İngiliz eğitimi almış bir Osmanlı Ermenisi olan Calouste Sarkis Gülbekyan 1890'ların başında *Revue des Deux Mondes*'de Fransızca yazdığı ve bir enerji kaynağı olarak petrolü ele aldığı makalesiyle birdenbire ön plana çıkmıştı. Başında bir Ermeni nazırın bulunduğu Osmanlı Maadin Nezareti (Maden Bakanlığı), Türkler'e ait petrol alanlarını gösteren bir rapor hazırlaması için Gülbekyan'la temasa geçmişti. Kendisine ait topraklarda petrol bulunduğuna dair Padişahın dikkati çekilmiş, 1888 ve 1898'deki iki irade-i seniyye aracılığıyla da Musul ve Bağdat vilayetlerinde petrol işletim hakkının yalnızca, adı daha ziyade Hazine-i Hassa olarak geçen, ceb-i hümayunda (Padişahın şah-

¹⁵ PRO, FO 371/2125 (2412).

¹⁶ *Oil Engineering and Finance*, 17. Subat 1923. Mezopotamya'nın petrol kaynakları hakkında "Our Special Correspondent" imzalı makale.

si tasarrufunda) olduğu belirtilmişti. Bu daha sonra 1902'de çıkarılan üçüncü bir imtiyaz fermanı aracılığıyla da teyid edilecekti.¹⁷

Bundan dolayı, Sultan II. Abdülhamid'in Jön Türkler'in darbesiyle devrildiği 1908 yılına kadar ilgili taraflarca gerçekleştirilen tüm imtiyaz görüşmeleri Hazine-i Hassa İdaresi ile yapıldı. Yeni hükümet, Sultan'ı tahttan 'feragat' a zorlamadan önce, ilerleyen bölümlerde de görüleceği üzere çok önemli bir konu olan 1876 tarihli ilk Osmanlı Kanun-i Esasisini yeniden yürürlüğe koydu ve Padişah'a, Hazine-i Hassa'ya ait malvarlığını devlete (Maliye Nezareti) devrettiğini belirten bir irade-i seniyye yayınlattı. Yeni hükümet daha sonra, tahttan indirilen biraderi Abdülhamid'in yerine geçen Sultan Reşad'a 1909'da daha öncekini teyid eden yeni bir irade çıkarttırdı.¹⁸

İlgili tarafların temsilcilerince gerçekleştirilen sonu gelmez görüşmeler ve Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesi öncesinde yaşanan iç siyasi karmaşanın tam göbeğindeki gizli saklı entrikalar, en hafif deyiimiyle, bir 'kargaşa' ya yol açmıştı! Bu durumu en iyi özetleyen, Mezopotamya'daki petrol imtiyazlarına ilişkin 1 Aralık 1911 tarihli İngiliz Dışişleri Bakanlığı raporudur. Raporun ekler bölümünde, İstanbul'daki Elçilik görevlisi Charles Marling'in Sir Edward Grey'e ilettiği 1 Aralık 1909 tarihli bir gönderi de yer almaktadır. Marling D'Arcy'nin temsilcisi olan Nicholl'ın, Almanların petrol imtiyazına ilişkin haklarının tamamıyla geçersiz olduğunda ısrar ettiğini, oysa bir Alman şirketi olan *Anatolian Railway Company* (Anadolu Demiryolu Şirketi)'nin temsilcisi Dr. Gwinner'in da bunun tam tersini iddia ettiğini söylüyordu. Bu yüzden de 'gerçek durumun ne olduğunun' ortaya çıkarmaya çalışılmasının gerekli olduğunu düşündüğünü belirtiyordu. Fakat 'Elçilik arşiv kayıtları bu konuda bir hükme varılması açısından yetersiz'di. 1904'den beri olayların gidişini yakından takip eden biri olarak, şu sonuca varıyordu:

¹⁷ A.g.e.

¹⁸ A.g.e.

'1904 anlaşması ve sonuçları hakkında Almanlar'ın ne düşündüğü konusunda hâlâ karanlıktayız.' Bu konuda daha fazla bilgi edinmek amacıyla olduğunu da sözlerine ekliyordu. Tüm bu gelişmeler 1909-11 yılları arasında gerçekleşmekteydi.¹⁹

Artık "belalı" Abdülhamid devre dışı bırakılmış ve Jön Türk hükümeti yönetimi devralmıştı. İngiliz Dışişleri Bakanlığı ve D'Arcy, yeniden geçerlilik kazanan 1876 Kanun-i Esasisiyle oluşturulan Meclis-i Mebusân ve beraberinde kurulan meşruti hükümetin İstanbul'daki yeni üyeleriyle ilişkileri güçlendirmek için sıkı bir biçimde çalışıyorlardı. Bu arada adını daha önce duyduğumuz ve ilerleyen bölümlerde daha da sık duyacağımız genç Gülbekyan, tıpkı iyi bir satranç oyuncusu gibi gözünü şah-tan ayırmaksızın, masadaki tüm hamleleri izliyordu.

Truva Atı

İstanbul'daki hararetli gelişmelerden yüzlerce mil uzakta, Londra'da, 31 Ocak 1911'de *African and Eastern Concession Limited* adını taşıyan bir şirket, Londra Ticaret Odası'na (*London Company House*) kaydını yaptırıyordu. Kayıt, Old Broad cadde-sindeki Norton, Rose Barington & Co. adlı bir avukatlık bürosunca, şirketin birer Sterlinlik hisselerden oluşan 50,000 Sterlinlik sermayesine yine birer Sterlinle ortak olan meçhul üç kişi adına gerçekleştiriliyordu. Şirketin tüzüğü, dünyanın neresinde olursa olsun, hemen hemen her ticari mülk veya taahhüt işinde gerek tek başına gerekse başka şirketlerle birlikte imtiyaz ya da iktisap elde etmeye yönelik olarak tasarlanmıştı.²⁰

The African & Eastern Concessions şirketi, ilk değişimini geçirdiği 1912 Ekimine kadar, yani iki seneye yakın bir süre, uyku-da kalmıştı. Şirketin adı 25 Eylül'deki toplantıda kabul edilen ve 12 Ekim'de onaylanan Özel Kararlar çerçevesinde *Turkish Petro-*

¹⁹ PRO, FO 371/1486 (52168).

²⁰ Company House London: "African & Eastern Concessions, Ltd" ismi altında kayıtlı şirket tarihi.

leum Company Limited olarak değiştirildi. Şirketin, 6 Kasım 1912 tarihli Yönetici veya Müdür Kayıtları'na bakıldığında, ileride önemli roller üstlenecek ve herkesçe tanınacak olan bazı İngiliz işadamlarının yanı sıra, orada bulunmaları dikkate değer başka üç kişinin daha adının yazılı olduğu görülür. Bunlardan en öncelikle bahsedilmesi gereken artık Londra'da ikamet eden ve bir İngiliz uyruğu olan Osmanlı Ermenisi Calouste Sarkis Gülbekyan'dan (bakınız Ek-V) başkası değildi. Gülbekyan 20. yüzyılın en büyük girişimci dehası değilse bile, en büyüklerinden biri olarak karşımıza çıkar ve bu aşamada tanık olduğumuz da Gülbekyan'ın düşüncelerinin hayata geçmesidir. Diğer önemli iki kişi ise, *Deutsche Bank*'ın Berlin'deki merkezinde görevli olan Herr Strauss ve İstanbul'daki şubesinden Herr Günter'di.²¹

Konuyla ilgili olması açısından belirtmekte yarar var; bu olaydan birkaç yıl önce, Mart 1909'da İstanbul'da kayıtlı olan ve merkezi Londra'da bulunan, *The National Bank of Turkey* adlı bir banka kurulmuş, bir İngiliz kamu görevlisi olan Sir Henry Babington-Smith başkanlığını ve iki yakın arkadaşı, Sir Ernest Cassel ve Calouste Sarkis Gülbekyan ise başka isimlerle birlikte yöneticiliklerini üstlenmişti. Banka 1914'e kadar İstanbul'da son derece faal mali görüşmeler gerçekleştirmiş ve birçok siyasi manevranın içinde yer almıştı. Fakat bankanın, İngiltere ile Fransa arasındaki siyasi ve ekonomik çekişmede piyon vazifesi gören karmaşık bir geçmişi vardı. Ama yine de Cassel-Gülbekyan projesinde, her birinin % 15 paya sahip olduğu *Turkish Petroleum Company*'nin %50'sini finanse etme gibi faydalı bir amaca hizmet etmişti. Kayda değer bir başka nokta da Banka'nın yönetim kurulu üyeleri arasında Jöntürk hareketine mensup çok sayıda önemli şahsiyetin bulunuyor olmasıydı.²²

Yeni Osmanlı hükümetinden, Mezopotamya petrolü için bir imtiyaz koparabilmek amacıyla sürdürülen mücadelede ra-

²¹ A.g.e.

²² "Agent of Empire? The National Bank of Turkey and British Foreign Policy", *The Historical Journal*, XVIII/2 (1975), 367-389.

kiplerini devre dışı bırakarak –Gülbekyan'ın gözetimi ve perde arkası idaresinde kilit rol oynayacak yeni aracın ortaya çıkışına tanık oluyoruz. Yeni kurulmuş olan *Turkish Petroleum Company*, artık İngiliz hükümetinin göz ardı edemeyeceği ve istemeyerek de olsa ciddiye almak zorunda olduğu bir varlıktı. Eğer hükümet, himayesindeki D'Arcy'nin şirketinin ileriye yönelik çıkarlarını korumak istiyorsa, buna mecburdu.

Gülbekyan'ın muhteşem hamlesiyle, *Deutsche Bank* gibi çok önemli bir kuruluş *Turkish Petroleum Company* ile bağlantılı hale getirilmişti. Ve anlaşma, birer sterlinlik hisselerden oluşan 80,000 Sterlinlik sermayeye sahip *Turkish Petroleum Company* ile *Deutsche Bank* arasında, 23 Ekim 1912'de imzalandı. *Deutsche Bank*, “maden araması, üretimi ve madeni yağ arıtımı” gibi konularda *Anatolian Railway Company* ve *Baghdad Railway Company*'de sahip olduğu “bazı hak ve yetkileri”ni, uygun olan bir zamanda *Turkish Petroleum Company*'e yasal olarak devrederek, şirketi yetkili kılacaklarını, prensipte kabul ediyordu. Fakat bu, şu anda mümkün olmadığından, *Deutsche Bank* bahsedilen hak ve yetkileri *Turkish Petroleum Company* (bundan sonra kısaca TPC olarak adlandırılacaktır) adına “emaneten” elinde tutmayı taahhüt ediyordu.

Buna göre *Deutsche Bank*, Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa ve Asya'daki topraklarında, hem Anadolu ve Bağdat Demiryolu Şirketlerinin demiryolu imtiyazları, hem de Hazine-i Hassa Nezareti ile yapılan anlaşmadan doğan ve bu şirketlerin maden çıkarma ve madeni yağ arıtma konularında hâlihazırda edindikleri veya ‘bundan sonra edinecek oldukları’ her türlü hak ve yetkiyi, *Turkish Petroleum Company* adına “emaneten” tutacaktı. Üstelik, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki madeni yağa ait her türlü araştırma, rapor, plan ve harita bilgisini- ki bunlar şirkete ait ‘özel malvarlığı’ni oluşturacaktı- TPC'ye aktaracağı taahhüdünde de bulunuyordu. Ve nihayet Banka, TPC'nin isteği ve talebi üzerine, hem kendisi, hem de adı geçen demiryolu şirketlerinin, ‘bahsedilen hak ve yetkileri konusunda ya da şirketin çıkarlarına hâlel getirecek herhangi bir konu

da, Türk hükümeti veya başka otoritelerle görüşeceği' ve bu konuda elinden geleni yapacağı garantisini veriyordu. Başka bir deyişle, yeni Türk hükümetindeki nüfuzlu üyelerin Alman yanlı eğilimleri nedeniyle *Deutsche Bank*, bu tür görüşmelerde başı çekeceğe benziyordu.

Buna karşılık Alman Bankası, TPC'de kendisine ayrılan pay olan ve Şirket stoklarının % 25'ine denk gelen, 60,001 ile 80,000 arasında numaralandırılmış birer sterlinlik hisseden, hemen hesaba geçmek kaydıyla, tam 20,000 adet alacaktı.²³

Zoraki Evlilik

Önceki yılların politik ve diplomatik çekişmelerini bir yana bırakıp 1914 yılına atladığımızda, Birinci Dünya Savaşı'nın habercisi olan kara bulutlar ufukta görünmeye başlasa da, havanın açtığına tanık oluyoruz. 15 Ocak 1914 tarihli anlaşmayla İngiliz-Alman ilişkilerindeki pürüzler giderilmiş ve söz konusu bu anlaşma hiçbir zaman onaylanmamış olsa da İngiltere ve Almanya, kangrene dönüşmüş Mezopotamya petrol kaynakları meselesi üzerinden göz göze bakışacak kadar yakınlaşmışlardı.

Alwyn Parker, Türk-İngiliz anlaşmasını görüşmek üzere Londra'da bulunan eski sadrazam Hakkı Paşa ile 27 Ocak'ta İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nda yaptığı görüşmeye ilişkin tutanakta şu bilgileri veriyordu:²⁴ Sadrazam, 'Mezopotamya imtiyazı konusunda çok ciddi bir görüşme yapma arzusunda olduğunu' ifade etmişti. Hakkı Paşa, 'İngiliz çıkarları arasındaki bir iç çatışma yüzünden' sorunun çözümünün gecikmesi nedeniyle hükümetinin "ciddi bir rahatsızlık" duyduğundan yakınmıştı. Gülbekyan'la yeniden görüştüğünü ve Gülbekyan'ın kendisine, %50'si *National Bank of Turkey*'e ait olan *Turkish Petroleum Company*'nin %15 hissesine sahip olduğunu söylediğini bildirmişti. TPC'nin hisselerinin taksimi konusunda

²³ Company House London. "Turkish Petroleum Company" adıyla kayıtlı şirketin tarihi.

²⁴ Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>
FO 371/2120 (Print No. 3952).

İngiliz hükümetiyle anlaşmaya hazır olduklarını bildiren Hakkı Paşa, *National Bank of Turkey*'nin 'haklarının pazarlık konusu yapılmasına' izin vermeyeceğini söyleyerek, eğer yapılırsa, konunun kanun yoluyla çözüleceği tehdidini savurmuştu.

Hakkı Paşa, İngiliz hükümetinin, kendi vatandaşı Gülbekyan'la temas kurmamasının 'ihtiyatsızlık' olduğuna dikkat çekerek eğer bu şekilde devam edilirse 'son anda yeni bir güçlük' karşılaşılabileceğini belirtmişti. O nedenle de Dışişleri Bakanlığı ya da Ticaret Odası'nın Gülbekyan'la görüşmesi gerektiğinde ısrarcı olmuştu.

Gülbekyan'ın bu poker oyununda, Türk tarafının desteğini alarak, artık kilit adam konumuna geldiğini görüyoruz. Ve Gülbekyan'ın Dışişleri Bakanlığı'ndan Parker, Ticaret Odası'ndan da Ashley ile Dışişleri Bakanlığı'nda 13 Şubat'da buluştuğuna tanık oluyoruz. Bir taşla iki kuş vurma diye buna denir! Ashley tarafından kaleme alınan görüşme tutanağından²⁵ öğrendiğimize göre, Gülbekyan, 'herkesin beklediği gibi, kendisinin *Turkish Petroleum Company*'nin kurucusu olduğunu' söyleyerek söze girmişti. *Royal Dutch/Shell* ve *Deutsch Bank*'la ilişkisini anlatarak açıklamalarını sürdürmüş, *National Bank*'in TPC'deki %50'lik payının yalnızca %20'sinin Banka'ya, %15'inin Sir E. Cassel'in şahsına, diğer %15'inde kendi şahsına ait olduğunu belirtmişti. Ashley tuttuğu kayıtta, 'Gülbekyan'ın Mezopotamya girişiminin dışında kalma konusunda son derece isteksiz davrandığını' da not düşmüştü. İşte sürpriz diye buna denir! Gülbekyan, 'İngiliz hükümetinin nezaretinde olması durumunda' D'Arcy'nin şirketi ile çalışmaya hazır olduğunu beyan etmişti. Aksi halde petrol işinde daha çok tecrübesi olan ve kendisinin de daha yakından tanıdığı 'diğer katılımcılarla birlikte hareket etmeyi' tercih edecekti.

Asley, raporunu Gülbekyan'ın Deterding, Stauss ve D'Arcy ile bir masa etrafında bir araya gelmeyi çok istediğini, Majeste-

lerinin hükümetinin her türlü talebini karşılamaya elinden geldiğince hazır olduğunu fakat kendi hakları söz konusu olduğunda da buna sonuna kadar sahip çıkmaya açıkça meyilli olduğunu belirterek raporunu bitiriyordu. (Not: *Deterling Royal Dutch/Shell'i, Stauss Deutsch Bank'ı, D'Arcy de Anglo-Persian Oil Company'i* temsil ediyordu)

Birkaç hafta sonra uzlaşma yolunda belli adımlar atıldığının işaretleri görülmeye başlanmıştı. Ticaret Odası'nda Ashley'e hitaben yazılan 2 Mart tarihli bir mektupta, Dışişleri'nden meslektaşı Parker²⁶, Sir Henry Babington Smith'in (*National Bank of Turkey*'nin başkanı) öğleden sonra kendisini telefonla aradığını ve tekrar Gülbekyan'la buluşmak isteyip istemediğini sorduğunu ve kendisinin 'Hayır' cevabı verdiğini bildirmekteydi. Mr. Parker'ın akılsızca yaptığı bir iş! Sir Henry sonrasında onu, Gülbekyan'ın kendisine kâr payı verilmesi koşuluyla, %15 oy hakkını *Anglo-Persian Company*'e devretmekte mutabık kaldığı, hatta kendi yüzdesinde ufak bir indirimi de kabul edebileceği hakkında bilgilendirmişti. Bu, *Anglo-Persian Company*'nin kabul edebileceği bir şey miydi? Parker cevaben bu konuda fikir beyan edemeyeceğini, fakat Dışişleri'nin görüşünün, *Anglo-Persian Company*'nin Mezopotamya imtiyazının %50'sine sahip olması gerektiği ve bunun, TPC'yi 'dağıtarak mı' yoksa başka bir şekilde mi gerçekleştirilmesi gerektiğine, TPC'deki tarafların karar vereceği şeklinde olduğunu belirtmişti. Sir Henry bunun kanunen mümkün olmadığını belirttiğinde, Parker cevaben, tereddüde yer bırakmayacak bir netlikle 'Alman ve İngiliz Hükümetlerinin' Osmanlı Hükümeti'ni, imtiyazı kendilerinin onaylamadığı birine vermesini durduracak güçte olduğunu ve ne Anglo-Sakson'ın ne de Gülbekyan'ın işlevi olmayan bir şirkette pay sahibi olmaya fazla bir önem atfetmeyeceklerini söylemişti. Bu gerçekten sert bir çıkıştı. Bu telefon görüşmesini Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Sir Eyre Crowe'a bildirdiğinde, onun fazla bir sermaye koymak zorunda kalmayacakları için

bunun belki de *Anglo-Persian*'ın işine geleceğini düşündüğü hükmüne varmıştı.

Artık son safhaya sıra gelmişti. Sir Henry Babington-Smith 16 Mart'da Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği yazıda²⁷ *Anglo-Saxon Petroleum Company*'nin, Gülbekyan'a, oy hakkı olmaksızın, *Turkish Petroleum Company*'de sahip olduğu %25 hissedenden %2.5 gibi bir katılım payı vermeyi kabul ettiğini doğruluyordu. Gülbekyan, %2. luk aynı payı, İngiliz hükümetinin D'Arcy grubuna verilmesini istediği %50 paydan da talep ediyordu. Ancak bu kendi adına değil, *Anglo-Persian Petroleum Company* adına kayıtlı olacaktı ve şirket bu yüzdenin getirdiği oy hakkını dilediği şekilde kullanmakta hür olacaktı. Böylece Gülbekyan oy hakkı olmaksızın işin tamamında %5'lik bir mali kazanım elde edecekti. Bu da D'Arcy grubunun 'şirket hisselerinin %50'si üzerinde tam ve kesin kontrol'e sahip olması demek oluyordu.

En sonunda, İngiliz ve Alman hükümetlerinin, *National Bank of Turkey*, *Anglo-Saxon Petroleum Company*, *Deutsche Bank* ve D'Arcy Grubu'nun temsilcilerinin katılımıyla 19 Mart 1914'de İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nda gerçekleştirilen üst düzey bir toplantıda 'D'Arcy Grubu ve *Turkish Petroleum Company*'nin Türk Petrol İmtiyazı Konusundaki Paylarını Birleştirmeye Yönelik Düzenlemeler' adıyla şeklen bir mutabakata varıldı.²⁸

Bu anlaşmayla paylar şöyle dağıtılıyordu: %50'si D'Arcy Grubu'na, %25'i *Deutsche Bank*'a ve %25'i de *Anglo-Saxon Petroleum Company*'e, *The National Bank of Turkey*'in, *Turkish Petroleum Company*'deki %50 hissesi ise, her biri %25 eşit pay alacak şekilde, *Deutsch Bank* ve *Anglo-Saxon Company*'e transfer edilecekti. Her biri bir Sterlin değerinde 80,000 yeni hissenin oluşturulmasıyla, *Turkish Petroleum Company*'nin sermayesi ikiye katlanarak 160,000 Sterline ulaşacak ve bunlar da D'Arcy Grubu'na tahsis edilecekti. Şirketin 8 kişiden oluşan bir yönetim kurulu olacak, bunlardan dördü D'Arcy Grubu, ikisi *Deutsch Bank* ve diğer iki-

²⁷ FO 371/2120 (Print No. 11676).

²⁸ Ücretsiz PDF Kütüphane - <https://rantey.org>

FO 371/2120 (Print. No. 12324).

si de *Anglo-Saxon Company* tarafından atanarak, Almanlar'ın da mutabık kaldığı üzere başkan İngiliz olacaktı. TPC'nin sermayesi sadece petrol kaynaklarını araştırıp bulma amaçlı kullanılacak, bulunan kaynakları çalıştırmak üzere ayrı bir şirket ya da şirketler kurulacak, adı geçen şirket ya da şirketler elde edilecek mülkleri üzerindeki haklara karşılık TPC'ye tamamı ödenmiş hisseler vereceklerdi. Diğer çeşitli detayların yanı sıra, Anlaşma 'Gülbekyan'ın oy hakkı olmaksızın TPC'ye %5 paya sahip olacağını" özellikle belirtiyordu. Bu %5 payı, D'Arcy Grubu ve *Anglo-Saxon Company*, ortaklaşa olarak kendi malvarlıklarından karşılayacak ve her ne kadar kendi adlarına kayıtlı da olsa Gülbekyan'a 'hisselerin tüm mali getirisi' konusunda garanti vereceklerdi.

İlgili tarafların yıllarca süren siyasi, diplomatik ve mali manevraları sonuçta bu zoraki evliliğe bürünmüştü, peki ya düğün hediyesi? İngiliz Dışişleri aynı gün, Alman meslektaşlarıyla ortak hareket ederek, İstanbul'da ki büyükelçisine, Osmanlı Hükümeti'nden '*Turkish Petroleum Company*'e has olmak üzere 'Musul ve Bağdat vilayetlerinde petrol çıkarma imtiyazı' talebinde bulunması talimatını verdi. Şirketin faaliyetlerinin sadece bu iki vilayetle sınırlı kalmayacağı, ancak ilk adım olarak bu bölgelere ait kesin imtiyazın temin edilmesi gerektiği de ilave-ten ifade edilmişti.²⁹

Sadrazam Sait Halim Paşa'nın 28 Haziran 1914 tarihinde her iki büyükelçiye hitaben gönderilen birbirinin aynı yazılar, Hükümet'in her iki vilayette bulunan petrol yataklarını *Turkish Petroleum Company*'e 'kiralama' hususundaki mutabakatını bildirmektedir.³⁰

İngiliz ve Alman Hükümetleri, kapitülasyonların sağladığı baskı araçlarını kullanmak suretiyle, yeni evliler için muhteşem bir de düğün hediyesi temin etmişlerdi!

²⁹ FO 371/2120, (Telegraphic 150).

³⁰ FO 371/2121 (30306).
Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

II. BÖLÜM

Kader Yılları

Jön Türkler Son Osmanlı Kalesini Düşürüyor

Osmanlı İmparatorluğu'nun yok oluşuna tanıklık eden kader yıllarının, 1908–1924 arası dönemi kapsadığı söylenebilir. Gerçi bu çözülme, Çarlık Rusyası ile yapılan korkunç savaşın ardından gelen 1878 Berlin Kongresi ve 1881'de Düyûn-ı Umumiye İdaresi'nin kurulmasıyla kapitülasyonlara (bakınız Ek-II) giden yolun açılmasıyla çok önceden başlamıştı bile... Bu iki olay, Büyük Devletler'in ve özellikle de İngiltere'nin, Osmanlı İmparatorluğu'nun her alanına sızmasına ve İmparatorluğun ekonomi, maliye ve içişleri politikaları üzerinde boğucu bir hakimiyet kurmasına imkân vermiştir.

Jön Türk hareketi aslında Osmanlı Hürriyetperverân Cemiyeti adı altında doğmuş, daha sonraki dönemde ise İttihad ve Terakki olarak bilinen siyasî bir partiye dönüşmüştür. Bir kısım yandaşı Batı Avrupa'da, daha faal unsurları Makedonya ve Selanik gibi Osmanlı topraklarında yerleşmişlerdi. Cemiyetin temel hedefi, İmparatorluk'daki tüm olumsuzlukların esas sebebi olarak gördükleri Sultan II. Abdülhamid'in baskıcı yönetimini de-virmektir. Fakat bu hareket birçok grubun bir araya gelmesiyle oluşmuştu. Bazılarının diğerlerinden daha güçlü olduğu, her birinin kendi gündem ve emelleri bulunduğu, kiminin masonların, kiminin Türk milliyetçilerinin, kiminin Musevilerin, kiminin de sosyalistlerin ve azınlık çıkarlarının temsilciliğine soyunduğu

bir karışımdaydı bu. Bu durum önemli çatışma ve çekişmelere yol açmaktaydı. Fakat hepsinin ortak olarak birleştikleri iki hedef vardı: 1876 tarihli Kanun-i Esasi'nin yeniden yürürlüğe konması ve hanedanın kalesi ve son büyük padişah olarak tanımlanabilecek Sultan II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesi.¹

Bir iç savaşın kaçınılmaz sonuçlarını sezinleyen Sultan, 24 Temmuz 1908'de, Rusya ile yapılan savaşın ardından 1878'de rafa kaldırdığı Kanun-i Esasi'nin yeniden yürürlüğe konmasını sağlayacak bir irade-i seniyye yayınladı. Yeniden yürürlüğe konan Kanun-i Esasi, Osmanlı İmparatorluğu'nda demokratik görünümlü meşruti bir monarşiyi başlatan ilk anayasa idi. Meclis-i Mebusân ve Meclis-i Âyan'dan oluşan iki meclisli parlamento seçimlerinin yolunu açtı ve Sultan Abdülhamid aynı yılın sonunda usûlen yeni parlamentonun açılışını yaptı. Dokuz ay sonra Jön Türkler hedeflerinin ikinci kısmını uygulama alanına soktular. 27 Nisan 1909'da dört mebusdan oluşan bir heyet, Sultan II. Abdülhamid'i ziyarete giderek kendisinin tahttan uzaklaştırıldığını bildirdi. Yerine Kardeşi Sultan V. Mehmed Reşad getirilecekti. Sultan aynı akşam Selanik'e sürgün edildi. Payitahta dönmesine 1912'de müsaade edildi ve 1918'deki ölümüne kadar ev hapsinde tutuldu. (Ekler A kısmına bakınız).²

Fakat Jön Türkler'in Sultan II. Abdülhamid'i devirmeden önce bir başka hedefleri daha vardı. Sultan'ı 1908 yılında, Hazine-i Hassa'ya (bir başka deyişle Ceb-i Hümayun'a) ait her türlü malvarlığını ve Hazine-i Hassa tarafından idare olunan şahsi emlakını Maliye Nezaret'i'ne ya da diğer bir deyişle, devlete devrettiğini bildiren bir irade-i seniyye yayınlamaya zorladılar. Aynı şekilde, halefi Sultan V. Mehmet Reşad'ı da 1909 yılında yukarıdakini teyid eden bir başka irade-i seniyye yayınlamaya mecbur kıldılar.

Bu olaylardaki ironiyi şöyle ifade etmek mümkün: Jön Türkler'in takdire şâyân gerekçelerle yeniden yürürlüğe koydu-

¹ A. L. Macfie, *The End of the Ottoman Empire, 1908-1923*. I. bölüm.

² Joan Haslip, *Life of Abdul Hamid II*. (Ek-1'e bakınız.)
Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <https://fantey.org>

ğu Kanun-i Esasi, yani demokratik surette meşruti monarşinin yeniden tesisi, bundan böyle hükümdarın yayınladığı tüm irade-i seniyyelerin parlamento onayına sunulmasını ve ancak her iki meclisin de onayı alındıktan sonra kanun hükmüne gelmesini zorunlu kılıyordu. Fakat ne 1908'de Sultan II. Abdülhamid'in yayınladığı irade, ne de halefi Sultan V. Mehmet Reşad'ın 1909 da yayınladığı ve öncekini teyid eder nitelikteki irade parlamentoda ele alınıp karara bağlanmıştır. Dolayısıyla, Kanun-i Esasi gereği parlamento kararı hükmünde değildir ve bu yüzden de yıllar sonra teyid olunduğu üzere Türk yasalarına göre de geçersiz sayılacaktır.

Sultan II. Abdülhamid'in şahsi emlakından bir kısmı, Musul ve Bağdad vilayetlerindeki petrol bölgeleriydi. Jön Türk Hükümeti 1914'de, bu vilayetlerde tespit edilmiş ya da edilecek olan petrol yataklarını *Turkish Petroleum Company*'e kiralamayı kabul etmiş ve bunu yaparak da, 1908'de zafer kazanmış bir edayla yürürlüğe koydukları Kanun-i Esasi'yi bariz bir şekilde ihlâl etmişti. İlerleyen bölümlerde görüleceği üzere tüm bunlar sonraki yıllarda bu şahsi emlakın yasadışı yollardan gasbedilmesine varan gelişmelerde hayati önem arz edecekti.

Bu durum, hak ettikleri mirastan mahrum bırakılan Sultan II. Abdülhamid'in varisleri ve bu servete sahip olmak için buna karşı çıkan Büyük devletler ve özellikle de İngiltere arasında, onlarca yıl sürecektir sonu gelmez siyasi, diplomatik ve hukuki bir çekişmenin konusunu oluşturacaktı.

İmparatorluk Alevler İçinde: İsyan ve Savaşlar

Son birkaç yüzyılda, büyük imparatorluklardan herhangi birinin, tarihi açıdan kısa sayılabilecek birkaç on yıllık bir sürede gerek iç siyasi çekişmeler, gerekse savaşlarla uğraşmak zorunda kaldığı şüphe götürür bir gerçektir. Bu açıdan bakıldığında Osmanlı İmparatorluğu'nun Guinness Rekorlar Kitabı'na girmesi gerekir!

İç karışıklıklar, tam da İmparatorluğun dış tehditlerle karşı karşıya bulunduğu bir dönemde, günlük sıradan bir olay haline

gelmişti. Nitekim baktığımızda 1910–1912 arası Arnavutluk isyanı, İtalya ile yapılan Trablusgarp Savaşı, bunu takibeden ve Avusturya ve Rusya'nın kışkırtmasıyla Sırbistan ve Bulgaristan'm da dahil olduğu Balkan savaşları ve de Fransa ile İngiltere'nin Trablusgarp Savaşı öncesi İmparatorluğun Kuzey Afrika topraklarındaki faaliyetlerini görmekteyiz.

Yeni Kanun-i Esasi ile temin edilen ve daha önceleri hayal edilmesi bile mümkün olmayan özgürlükler, memleket sathında geniş çaplı faaliyetlere yol açmıştı. Basın ve toplantı özgürlüğü, siyasi faaliyette bulunma özgürlüğü ve çeşitli akımların faaliyetlerine tanınan ifade özgürlüğü, demokratik bir rejim için gerekli disiplin konusunda tecrübesiz bir imparatorlukta, denetimi mümkün olmayan bir patlama anlamına geliyordu.

Sonra 1914'de Birinci Dünya Savaşı patlak verdi ve Alman yanlısı Osmanlı hükümet yetkililerinin Kayzer Almanyası ile işbirliğine girmeleri, İmparatorluğun dört yıl içinde parçalanmasına yol açtı. Osmanlı İmparatorluğu'nu yakından ilgilendirdiği için, bu felaketin çeşitli aşamaları hakkında pek çok şey yazıldı. Tarihe ilgi duyan herkes bunlardan dilediğini seçebilir: Çarlık Rusyası ile kuzey-doğu cephesi, İngiltere, Avustralya ve Yeni Zelanda'dan oluşan müttefik ordularının Gelibolu'da yenilgisi ile sonuçlanan Çanakkale seferleri, ve donanımı son derece yetersiz olan Osmanlı ordusunun burada sergilediği destansı kahramanlık, Irak ve Mısır cepheleri ve meşhur Arabistanlı Lawrence'ın liderliğindeki Arap isyanı... Irak savaşı sırasında Osmanlı ordusu, General Sir Charles Townshend kumandasındaki İngiliz güçlerini Kut'ta kuşatarak ve Nisan 1916'da teslim olmaya zorlayarak geçici bir zafer elde etmeyi başarmıştı. Ancak, çok sayıda cephedeki savaşlar, 1918 yılında Osmanlı İmparatorluğunun nihai çöküşüyle sona ermişti.

Tüm bunlar olup biterken, Haziran 1918'de padişah V. Mehmed Reşad öldü ve yerine son Osmanlı padişahı olan sultan VI. Mehmed Vahideddin geçti. Aslında son iki padişahın dönemini, Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanma ve çöküşünün bir yansıması olarak değerlendirmek yanlış olmaz.

Savaşı kazanan İtilaf Devletleri ve Osmanlı Devleti arasında 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi olarak bilinen ateşkes antlaşması imzalandı. Burada şunu belirtmek gerekir; İngiltere, Musul'un işgalini garanti altına almak amacıyla ateşkesi imzalamayı iki hafta geciktirmiştir. Hem Londra'daki yetkililer hem de İstanbul'daki İngiliz misyonu böylelikle derin bir oh çekmiştir herhalde! Bu, her türlü güçlüğü karşın sürdürülen bir savaşın doruk noktasıydı ve kuvvetlerinin Musul vilayetini ve zengin petrol yataklarına sahip bölgeyi kontrol altına almaları İngiltere'nin nihai hedefi olan gelecekteki petrol ihtiyacını teminat altına alma yolundaki en önemli adımıydı. Paris Barış Konferansı Ocak 1919'da toplandı ve Ağustos 1920'de Osmanlı Devleti'nin kaderini belirleyen Sevr Antlaşması'nın imzalanmasına giden yolu açtı.³

Güneş Doğudan Doğar, Batıdan Batar

Güneş doğudan doğar. Osmanlı güçlerinin tüm cephelerde yenilgisiyle sonuçlanan Birinci Dünya Savaşı'nı takibeden Milli Mücadele de öyle.. Gerçi o dönemde mümkün olamayacağı düşünülmüş bazıları bunun mucize olduğuna kanaat etmiş ama İmparatorluğun toz duman içindeki kalıntılarından Anadolu'nun bağrında, ülkeyi kurtaracak bir milli hareket çıkmıştı. Daha sonra Atatürk olarak tanınacak son derece yetkin bir general olan Mustafa Kemal ile milliyetçi subay ve siyasetçilerin başını çektiği hareket, milli direnişi birleştirip örgütlemeyi başarmış ve bu yağmadan kendilerine düşen pay olarak gördükleri batı, güney ve iç Anadolu'yu işgal etmiş olan Batılı İtilaf devletlerine karşı mücadele etmişlerdir. Sonunda milli direniş, Fransız ve İtalyanların siyasi planlarını akıllıca manipüle ederek bu bölgelerden çekilmelerini sağlamış, İngiliz hükümetinin yanlış yönlendirilmiş desteğiyle İzmir ve civarını işgal etmiş olan Yunan kuvvetlerini, buradan atmayı başarmıştır. Artık hesaba katılması gereken bir hareket haline gelen Milliyetçiler da-

³ Stanford J. Shaw ve Ezel Kural Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, II. Cilt, IV. Bölüm. <https://ranney.org>

ha sonra, tüm iyi niyetiyle İngiliz desteğine güvenebileceklerine inanmış padişahın ve işgal altında olan İstanbul'daki hükümetinin yetkilerine de karşı çıkmıştır. Bütün bunlar ülkenin biri doğu diğeri de batısında bulunan iki güç merkezi arasında şiddetli çekişmeye yol açacak bir iç savaşın ön adımlarıydı.

Tarihin akışı, bu konuya ilgi duyan herkesi, her defasında büyülemeye devam edecektir. Bugün Türkiye'de hala devam etmekte olan ve genellikle de tarihçiler arasında süregelen bitip tükenmek bilmeyen tartışma, ülkeyi kurtarma ve bağımsız yeni bir Türk devleti inşa etme konusunda, son Osmanlı padişahı V. Mehmed Vahideddin ve Mustafa Kemal Paşa'nın oynadıkları role ilişkindir.

Sultan Vahideddin ve Mustafa Kemal, uzun bir süredir birbirlerini tanıyorlardı. Vahideddin veliaht prens iken Mustafa Kemal onun yaveriydi ve yurtdışına yaptığı resmi ziyaretlerde kendisine eşlik etmişti. Mustafa Kemal'in başarılı bir kariyere sahip, son derece yetkin bir subay olduğunu bilen Vahideddin, birlikleri yeniden organize etme ve memleketin o kısmında asayişi yeniden tesis etme amacıyla kendisini Doğu Anadolu'daki Üçüncü Ordu (aslında dokuzuncu) Müfettişliği'ne atamaya karar vermişti. 15 Mayıs 1919'da Mustafa Kemal Erkan-ı Harbiye Riyaseti'nden izin aldı ve öyle sanılıyor ki aynı gün Sultan kendisini özel olarak huzuruna kabul etti. Görüşmenin sonunda Sultan kendisine üzerinde adının baş harfleri yazılı altın bir saat hediye etmişti. Anlatılana göre Mustafa Kemal daha sonra Sultan'ın kendisine şunları söylediğini ifade edecektir: 'Paşa, şu ana kadar devlete birçok hizmette bulundunuz. Bu hizmetler tarihe mal oldular. Artık bunları bir kenara bırakalım. Bundan sonra vereceğiniz hizmet bunların en önemlisi olacaktır. Devleti ancak siz kurtarabilirsiniz.' Bu ifadenin doğruluğuna itiraz edenler olduğu kadar, bunu Vahideddin'in onu Anadolu'ya özellikle Milli Mücadele'yi örgütlemesi için gönderdiğinin bir kanıtı olarak kabul edenler de bulunmaktadır.⁴

⁴ Andrew Mango, *Atatürk*, X. Bölüm, s. 216; Murat Bardakçı, *Sahbaba*, IX. Bölüm, s. 133. Ücretsiz PDF Kitap Arşivi: <https://pandey.org>

Yazarın ağabeylerinden Sultan'a yakınlığı ile bilinen Rükneddin'e büyük dayısı Sultan Vahideddin, San Remo'da sürgünde olduğu 1924–25 yıllarında aralarında geçen bir konuşmada şunları söylemiştir: 'Bir paratoner gibi hizmet ettim ve bu şekilde memleketi kurtarabildim.' O ülkesinin kurtuluşuna katkıda bulunduğuna gerçekten inanıyordu.⁵ Sürgünden sonra bile Mustafa Kemal'in Sultan Vahideddin nezdinde itibarının yüksek olduğu torunlarından Hümeýra'nın aktardığı olayda da görülür. Hümeýra, Vahideddin'in oğlu olan küçük dayısı Ertuğrul'la birlikte sözleri, 'Çok Yaşa, Mustafa Kemal Paşa' diye giden milliyetçi bir marşı söylüyormuş. Kalfalardan biri marşın sözlerini 'Kahrolsun Mustafa Kemal Paşa' olarak değiştirip söylemelerini istemiş. Bu milliyetçi marşın değişik versiyonunu duyan Sultan son derece sinirlenerek onları derhal odasına toplamış ve sert bir şekilde azarlayarak 'Mustafa Kemal bir Türk askeridir. O, bir Türk generalidir. O, benim generalidir. Ben, Türk askerine yapılan böylesine bir hakarete asla izin veremem' demiştir. Tarihi olaylar bir yana, sürgündeki Sultan'la Mustafa Kemal arasında karşılıklı bir saygı süregelmıştır. Sultan 16 Mayıs 1926' da San Remo'da öldüğünde Roma'daki Türk büyükelçisi haberi bir telgrafla Ankara'ya iletmış artık Türkiye'de cumhurbaşkanı olan Mustafa Kemal Adana'da arkadaşlarıyla yemekten haberi aldığında şu sözleri söylemişti: 'Çok asil bir kişilik öldü... eğer isteseydi Topkapı Sarayı'ndaki tüm değerli hazineleri alabilirdi... ve güçlü bir ordu kurarak geri gelebilirdi...'.⁶

Şimdi daha önemli olaylara dönelim. Mustafa Kemal, İstanbul'dan gemiyle yola çıktı ve 19 Mayıs 1919'da Karadeniz'de bir liman olan Samsun'a ayak bastı. Çok geçmeden Anadolu'nun çeşitli yerlerinde düzenlediği kongrelerle Milli Mücadele'yi örgütlemeye başladı. Tüm bunlar Büyük Millet Meclisi'nin Ankara Hükümeti olarak Nisan 1920'de Mustafa Kemal'in liderliğinde kurulmasıyla sonuçlandı. Bu arada Milli Mücadele başlatıl-

⁵ Yazarın ağabeyinin hatıraları (Aile Arşivi).

⁶ Bardakçı, Şahbaba, 25. Bölüm, s. 413. Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <https://rantey.org>

muş ve hayati önemi haiz birkaç muharebe sonrasında Yunan birlikleri yenilgiye uğratılmıştı. Anadolu düşmandan temizlenmiş, Doğu Trakya'daki düşman birliklerinin de çekilmesi karara bağlanmıştı. Milli Mücadele kazanılmış ve İngilizlerin, sonunda Türk taleplerini kabul etmeleriyle 11 Ekim 1922'de Mudanya Ateşkesi imzalanmıştı. Ankara Hükümetiyle Mudanya Ateşkesi'ni imzalayan Müttefikler, Lozan'da toplanacak nihai bir barış konferansı önerisinde bulundular.⁷ (Ek-III'e bakınız)

Bundan sonra olaylar hızla birbirini takip etti. 1 Kasım 1922'de Ankara'daki Büyük Millet Meclisi hilafeti saltanattan ayıran yasayı kabul etti ve saltanatı kaldırdı. Bunun üzerine son padişah Vahideddin, İngilizler nezdinde bulunduğu koruma talebi kabul edilerek HMS Malaya adlı İngiliz zırhlısı ile İstanbul'dan ayrıldı ve sürgündeki son günlerini geçireceği İtalya'nın San Remo kentine gitti. Ablası Mediha Sultan ve eşi, yani Sultan'ın İngiliz yanlısı eniştesi Damat Ferit Paşa ve ailesi Sultan'dan birkaç gün önce trenle İstanbul'dan ayrılarak onunla buluşmak üzere San Remo'ya hareket etmişti. Sultan'ın kuzeni Abdülmecid, Müslüman çoğunluğun tepkisini gidermek amacıyla Ankara hükümeti tarafından Halife olarak ilan edildi.

Ankara'daki Büyük Millet Meclisi 29 Ekim 1923'de Cumhuriyet'in ilanını karara bağladı ve Mustafa Kemal'i ilk Cumhurbaşkanı olarak seçti. 3 Mart 1924'de Hilafet kaldırılarak, tüm Osmanlı hanedan mensuplarının sürgüne gönderilmesi karara bağlandı. Güneş büyük bir imparatorluğu 600 küsur sene yönetmiş Osmanlı Hanedanı üzerinde batıdan batmıştı.

Bıçaklar Bileniyor

Birinci Dünya Savaşı, Doğu ve Batı Avrupa'nın tümünü ve Orta Doğu'yu bir girdap gibi içine çekmişti. Kanlı savaşlar her yerde yıkıma ve milyonlarca insanın ölümüne sebep olmuştu. Sadece Gelibolu savaşında 200,000'den fazla kişi hayatını kay-

⁷ Stanford J. Shaw ve Ezel Kural Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, II. Cilt, V. Bölüm. Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <https://iranitey.org>

betmişti. Ordular birbirleriyle savaşıırken, bazı Batı Avrupa ülkelerinin bürokratları parçalanmakta olan Osmanlı İmparatorluğu'nun topraklarını nasıl bölüşeceklerini düşünüp taşınmakla meşguldüler. Akıllarındaki en önemli konu, Yakın Doğu'daki topraklar ve Mezopotamya'nın zengin petrol yataklarıydı. İngiliz ve Fransız siyasetçi ve diplomatları da kendi savaşlarını masa başlarında sürdürüyorlardı.

Durum böyle olunca, savaş süresince İngiliz ve Fransız diplomatlar arasında ardı arkası kesilmeyen toplantılar gerçekleşiyordu. Bu görüşmelerin petrol bölgelerine ilişkin olanlarının en önemlisi şudur:⁸

İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan Sir Mark Sykes ve Fransız Dışişleri Bakanlığı temsilcisi Charles Francois George Picot arasında 1914'de başlayan görüşmeler 16 Mayıs 1916'da, sonradan Sykes-Picot adıyla anılacak olan Osmanlı İmparatorluğu'nun Arap topraklarına ilişkin anlaşmanın imzalanmasıyla sonuçlandı. Bu anlaşma ile her iki güç bu topraklarda kendi nüfuz alanlarını belirlediler ve Musul Vilayeti Fransız sahasına dahil edildi. Fakat İngiltere Musul'u Mondros Mütarekesi öncesi işgal etmiş olduğu için, Fransa sonunda Musul petrollerinden pay sözü karşılığında bölgeyi İngiltere'ye bıraktı.

Bunu Petrol İşlerinden Sorumlu İngiliz Bakan Walter Long ile Petrol Ürünleri Genel Müdürü senatör Henry Berenger arasında, 1919'da gerçekleşen görüşmeler izledi. Çeşitli konuların yanı sıra bu görüşmelerin amacı özellikle Yakın Doğu ve Mezopotamya'daki petrol kaynaklarına ilişkin İngiliz ve Fransız politikaları arasındaki eşgüdümü sağlamaktı. Görüşmeler iki ülke arasında 8 Nisan 1919'da, Paris'de, her iki Dışişleri Bakanlığının onayına sunulmak üzere parafe edilen bir anlaşmayla sonuçlandı. Bu anlaşma üst düzey politikacılar arasında geniş ve oldukça sert tartışmalara yol açtı. Fransa, 12 Aralık'da yapılan bir

⁸ Benjamin Shwadrin, *The Middle East, Oil and the Great Powers*, VII. ve VIII. Bölümler. Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <https://ranney.org>

açıklamayla Musul'dan vazgeçmesi karşılığında Mezopotamya petrolünden İngiltere ile eşit pay talebinde bulundu.

Nihayet Aralık 1919'da Petrol İşlerinden sorumlu İngiliz bakan Sir Hamar Greenwood ve Senator Henry Berenger, anlaşma bildirisini parafe ettiler. Bununla Mezopotamya petrolünün aslen Alman hissesi olan *Turkish Petroleum Company*'ye ait %25'ini Fransa'ya bıraktılar. Bunu Nisan 1920'deki San Remo Konferansı takip etti. Bunun sonucunda, İngiltere Petrol Dairesi Müdürü Prof. Sir John Cadman ve Fransa Dışişleri Bakanlığı Siyasi ve Ticari İşler Şube Müdürü Philippe Berthelot tarafından 25 Nisan'da Fransa'nın payını teyid eden özel bir petrol anlaşması imzalandı. San Remo anlaşması olarak bilinen bu anlaşma İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri arasında uzun süreli ve ciddi bir gerginlik konusu olarak kalacak, Amerika, anlaşmanın maddelerine, özellikle de *Turkish Petroleum Company*'nin haklarına itiraz edecektir. Amerikan Dışişleri Bakanlığı'nın Amerikan çıkarlarının dışlandığı hiçbir anlaşmayı desteklemeyeceği yönündeki kararlılığı, konuyu daha da çözümsüz hale getirmiştir.

Lozan Konferansı, savaşın galibi İtilaf Devletleri ve yeni Türk hükümeti arasında bir barış antlaşmasının kaleme alınması amacıyla 21 Kasım 1922'de başladığında, durum yukarıda anlatıldığı gibiydi.⁹ Sekiz ay süren ve beklenildiği gibi zihinlerinde siyasi ve ekonomik hedefler bulunan taraflar arasında sonu gelmez karmaşık görüşmelere sahne olan bu konferanstan, İngiltere Irak'da mandater ülke olma sıfatıyla- ki bunu daha önce Milletler Cemiyeti'nden elde etmişti- Musul'un kontrolünü elinde tutarak ayrıldı. Lozan Barış Antlaşması 24 Temmuz 1923'de imzalandı. Musul'un geleceği sorunu Milletler Cemiyeti kararına bırakılmıştı. Cemiyet, vilayeti yeni kurulan Türk devleti yerine, daimi olarak Irak'a verdi. Büyük Millet Meclisi'nde bir takım milletvekilleri Musul'un muhtemel terkinde eleş-

⁹ Stanford J. Shaw ve Ezel Kural Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, II. Cilt, V. Bölüm, s. 365-369. <https://trantey.org>

tiri konusu yapmışlarsa da, sonunda Meclis, 23 Ağustos 1924'de anlaşmayı onayladı.

Böylece İngiltere, Irak'da mandater ülke olma sıfatıyla petrol yataklarının bulunduğu Musul Vilayeti'nin kontrolünü garanti altına almıştı. Musul'daki petrol kaynaklarının kullanımı konusunda *Turkish Petroleum Company*'nin sahip olduğu 'imtiyaz'a gelince; bu başlı başına ayrı bir meseleydi!

21. yüzyılın başında Irak bir kez daha tüm dünyanın dikkatinin odak noktasında. Irak savaşının sebebinin insanların zihnini meşgul ettiği bir ortamda, 80 yıl önce İngiliz Avam Kamerası'nda konuşulanlar dikkate değer.¹⁰ 1920 Martında Başbakan Lloyd George, İngiltere'nin Musul'dan çekilmesini savunan eski başkanı Herbert H. Asquith'e cevaben böylesi bir önerinin mantığını anlamakta güçlük çektiğini, çünkü 'Musul'un pek çok imkân sunabilecek bir yer ve zengin petrol yataklarına sahip bir bölge olduğunu' söylüyordu.

Yaklaşık beş yıl sonra, Sömürgeler Bakanı Leopold S. Amery ve bir kısım parlamenter şiddetli bir protestoda bulunarak, 'İngilizlerin Musul'u Irak'a bağlama konusundaki kararlı çabalarının altında petrol kaygısının bulunmadığını, tek düşüncelerinin kendilerini mandater ülke olarak atayan Milletler Cemiyeti'ne karşı hissettikleri sorumluluk' olduğunu ifade ediyorlardı.

Muhalefetteki İşçi Partisi, hükümetin protestolarını kabul etme niyetinde değildi. Çok sayıda milletvekili, Mezopotamya petrolünün San Remo anlaşmasında büyük ölçüde şekillendirildiğini dile getiriyordu. Bazıları da açıkça 'eğer petrol olmasaydı İngiltere Musul için bu kadar inatla savaş vermezdi' diyorlardı. 21 Aralık 1925'de Sömürgeler Bakanı Amery, Avam Kamerası'nda şu konuşmayı yapmıştı: 'Doğrudan petrole ilişkin herhangi bir çıkarın ne bugünkü ne de bundan önceki hükümetlerin hiçbirinin politikasını etkilemediğini, bir kez daha tekrar

¹⁰ Shwadran, *The Middle East, Oil and the Great Powers*, VIII. Bölüm, s. 238-239.

etmeyi gereksiz buluyorum.' Aynı teminatı Şubat 1926'da da tekrarlayacaktı. Tüm bunlara, Arthur Ponsonby aşağıdaki gözlemle cevap veriyordu: 'Olayların seyrine baktığımda itiraz ettiğim şey baştan sona devam eden ikiyüzlülük hali.'

III. BÖLÜM

İngiliz Çıkarları Pekiştiriliyor

Yanılıcı Belgeler

Dikkatlerin bir kez daha Mezopotamya petrolü ve *Turkish Petroleum Company*'nin sözde imtiyazını destekleme girişimleri üzerinde toplandığı Birinci Dünya Savaşı sonrasında, İngiliz Büyükelçiliği; ya da, yeni adıyla Yüksek Komiserlik, işgal altındaki İstanbul'da, Sultan II. Abdülhamid'in şahsi emlâkına ilişkin belgeleri bulmak için ciddi bir araştırma içine girmişti. 1908 ve 1909'daki iki meşhur iradenin geçerliliği konusunda gözle görünen bir rahatsızlık hissediliyordu. Bu iradelere göre padişah, şahsi emlâkını güya devlete bırakmıştı ve bu da TPC'nin 'imtiyaz'ının özünü oluşturunuyordu. Orta Doğu petroleri konusunda önde gelen bir uzman olan Stephen Hemsley Longrigg, Osmanlı sadrazamının İngiliz ve Alman büyükelçilerine gönderdiği 1914 tarihli mektubu 'resmi ve ciddi anlamda verilmiş bir söz olmakla beraber hukuken onaylanmış bir imtiyaza oranla çok daha etkisiz' olarak nitelendiriyordu.¹

Yüksek Komiserlik görevlisi Harry Lamb, gelecek yıllarda bu konuda önemli bir rol üstlenecek olan İngiliz Dışişleri Bakanı Earl Curson of Kedleston'a Kasım 1920'de yazdığı mektubunda, bu 'emlâkın kullanımına ve şu andaki durumuna ilişkin ke-

¹ Stephen H. Longrigg., *Oil in the Middle East*. II. Bölüm, s.32

sin bilgi edinmenin zorluğundan' bahsediyordu.² Lamb ayrıca, Sultan'ın kendi parasıyla aldığı mallarla, Hazine-i Hassa tarafından ya da Hazine-i Hassa'ya alınan mallar arasında kesin bir ayırımın olmamasının yol açtığı zorluğa da değinmekteydi.

Konuya ilişkin resmi raporlara göre, 1908 ve 1909 iradele-riyle Hazine'ye devredilen tüm emlâkın Hazine-i Hassa'ya geri verilmesini talep eden 8 Ocak 1920 tarihli bir irade-i seniyye yayınlanmıştı. Lamb ve birlikte hareket ettiği Fransız ve İtalyan meslekdaşları, bunu, söz konusu emlâkı Türkiye'nin savaş borçlarının dışında tutmak ya da Türk Hükümeti'nin yerini alacak makamlarca el konulmasının önüne geçmek için verilmiş bir çaba olarak değerlendirmişlerdi. Bu görüşler ışığında, Hükümet'e çekincelerini bildiren ortak bir nota vermişlerdir. Lamb daha sonra yukarıda bahsedilen iradenin onay için Meclis-i Mebusân'a sunulduğunu fakat Meclis'in dağıtıldığı tarihe kadar kesin bir karara varılamadığına değinmektedir.

Burada belirtilmesi gereken önemli husus şudur: Kanun-i Esasi bu tür iradeler için meclis onayını gerekli kılıyordu. Oysa ki bu olayda bu yapılmadığından irade geçersizdi. Her ne kadar 1908 ve 1909 iradeleri meclis onayını almadıkları için geçersiz olsalar da her şekilde iradelerin geçerli olduğunu savunan İngiliz Hükümeti için bunun önemi yoktu!

Yüksek Komiserlik görevlisi son olarak merhum Sultan Abdülhamid'in kızı Zekiye Sultan'ın varislerden biri olarak 1920 yılının Haziran ve Temmuz aylarında kaleme aldığı ve babasının Mezopotamya'daki şahsi emlâkının iadesi amacıyla Yüksek Komiserliğin yardımını talep ettiği mektupların nüshalarını da yazısına iliştiirmişti. Zekiye Sultan bu mektuplarda, malvarlığının Bağdad, Basra ve Musul'daki tapu dairelerine kayıtlı olduğunu ve bunlara ait tapu senetlerinin kendisinde bulunduğunu, bunlardan İngilizceye çevrilmiş birkaçını mektuba iliştiirdiğini ifade etmekteydi. Aynı zamanda mektuba, şeyhülislam tarafın-

² FO 371/5270 (14912).

dan veraset ilâmını ve merhum sultanın varisleri olan kız ve erkek çocuklarının adlarını teyiden verilen bir fetvanın İngilizce tercümesini eklemeyi unutmamıştı. Yazarın eski aile kayıtlarından tesbit edebildiği kadarıyla Zekiye Sultan'ın bu diplomatik girişimi, İngiliz otoritelerinin karşılaştığı bu türden hamlelerin ilkinin oluşturunuyordu.

Yüksek Komiserlik görevlisi 'çelişkili bilgilerle karşı karşıya kaldığı diğer önemli bir konunun'da, bir sultanın emlakının ölümünden sonra kelimenin tam anlamıyla miras olarak mı kabul edileceği, yoksa hanedanın bakımından sorumlu Hazine-i Hassa'ya mı dahil edileceği olduğunu belirtiyordu. Sultan Abdülhamid'in mirasçıları kesin bir dille, talep ettikleri emlakın merhum Sultanın şahsi malı olduğunu, bu yüzden de normal miras hukuku çerçevesinde değerlendirilmesi gerektiğini savunuyorlardı. Aile arşivlerinde merhum Sultan'ın şahsi emlakının resmi onaylı listesini görmüş biri olarak yazar, listelerin eklerinde, bunların miras olarak kız ve erkek çocuklara eşit şekilde paylaştırılmasının belirtildiğini teyit edebilmektedir. Komiserlik yetkilisi ayrıca, Sultan tarafından İngilizce tercümeleri verilen iki tapu örneğinin geçen yüzyılın seksenlerinin başına ait olduğunu, oysaki şeyhülislamın yayınladığı fetvanın 1919'ların başına ait olduğunu da ilave etmişti. Bu son derece tuhaf bir saptama gibi görünmektedir çünkü mirası teyid eden bu türden bir fetvanın, merhum Sultan hayattayken yayınlanması düşünülemezdi herhalde! Çünkü Sultan 1918'de ölmüştü ve ölümünün üzerinden daha bir yıl bile geçmemişti.

Yüksek Komiserlik görevlisi sözlerini şöyle bitiriyordu: 'Yine de ben bu gelişmeleri büyük bir ihtiyatla aktarıyorum.' Çünkü kesin olarak merhum Sultan'ın tahta çıkmadan önceki malvarlığı veya şahsi servetiyle alınmış malların Hazine-i Hassa emlakı dışında tutulmuş olma ihtimalini de göz ardı edemiyordu.

Turkish Petroleum Company'nin 1914'de elde ettiği iddia edilen sözde imtiyazın geçerliliği konusunda bir ölçüde de olsa şüpheyi düşmüş görünen İngiliz yetkililer, konuya ilişkin bel-

geleri araştırmaya devam ettiler. Temel amaçları aşağıda sayılan belgelere ulaşmaktı: Abdülhamid'in Mezopotamya'daki şahsi emlâkı ve buralardaki petrol yataklarını elde edişine ilişkin 1888, 1889 ve 1902 tarihli irade-i seniyyelerin asılları, onun emlâkını devlete intikal ettirdiği kabul edilen 1908 ve 1909 tarihli irade-i seniyyeler ve bunların doğru tercümeleri ve de emlâkı devletten tekrar Hazine-i Hassa'ya geçiren 12 Ocak 1920 tarihli irade-i seniyye. Bu yüzdendir ki 1922'nin başlarında İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na bu konulara ilişkin, mesela Petrol Dairesi'nin gönderdiği belgeler benzeri çok sayıda yazışmanın gelip gittiğine tanuk oluyoruz.³ *Anglo-Persian Oil Company*'nin İstanbul'daki bir temsilcisinin Londra'daki şirket merkezine gönderdiği 10 Ocak 1922 tarihli raporda, kendisinin Andrew Ryan'la (İstanbul'da Yüksek Komiserlik'de çalışmış, Osmanlı Türkçesine hakim tercüman) görüştüğünü ve Ryan'ın, 1908'de Abdülhamid'den devlete intikal eden emlâkın idaresinin Hazine-i Hassa sorumluluğunda olsa da bunların 'aslında Hazine-i Hassa değil, Sultan'ın kendi adına kayıtlı olduğunu yazıyordu. *Anglo-Persian Oil Company* ve *Turkish Petroleum Company*'e ait daha pek çok yazışma bulunmaktadır.

Bu arada İstanbul'da Abdülhamid'in varisleriyle irtibata geçip varislerin tezlerine sahip çıkarak, onların avukatlığına soyunan kimselerin faaliyetlerine ilişkin de anlaşılabılır bir merak ve kuşku mevcuttu. Bunlardan özellikle ikisinin bu yöndeki çabaları özellikle dikkat çekmiştir: Yüzbaşı Bennet ve Albay Maitland Edwards.

Adını daha sonra sık sık duyacağımız İstanbul'daki Yüksek Komiser Sir Horace Rumbold, Dışişleri Bakanlığı görevlisi Sir Lancelot Oliphant'a yazdığı 21 Mart 1922 tarihli mektubunda, 'Sultan'ın güvenini kazanmış bir kişi' nin üç hafta önce emrinde çalışan bir görevliye Yüzbaşı Bennet'in bir kez daha Sultan'la miras konusunu görüştüğünü söylediğini bildirmekteydi. Sir Horace'nin sonraki açıklamaları Sultan'ın adeta saflık derece-

³ FO 371/7783 (1425).

sinde iyi niyetli olduğu ve işgalci güç konumundaki İngiliz yetkililere hâlâ körü körüne inandığının inanılmaz bir itirafıydı sanki. ‘Majesteleri (Sultan), Yüzbaşı Bennet’in İstanbul’daki Yüksek Komiserlik veya İngiliz Hükümetince desteklenip desteklenmediğini merak ediyordu.’ Sultan’ın ‘ajanı’na söylenen, İngiliz Hükümeti’nin bu işin ‘dışında kalmaya’ özen gösterdiği, ve İstanbul’daki Yüksek Komiserliğin Yüzbaşı Bennet’in arkasında olmadığıydı. Sir Horace daha sonra raporuna şunları ekliyordu: Osmanlı Hariciye Nezareti müsteşarı Şevki Bey, Horace’in maiyetinde Komiserlik görevlilerinden birine ‘Yüzbaşı Bennet’in Abdülhamid’in varislerinin tezini savunmada oldukça faal davrandığı’ bilgisini vermiş ve onun Albay Maitland Edwards’la birlikte çalıştıklarını ve ‘arkalarında Amerikan *Standard Oil Company*’nin ilgilendiği bir İngiliz-Amerikan şirketinin bulunduğunu’ belirtmişti.⁴

Dürüst Politikacı Engelleniyor

18 Ocak 1922 tarihinde Sir Horace Rumbold tarafından Dışişleri Bakanı Curzon’a gönderilen mektupta, Majestelerinin Mezopotamya Yüksek Komiseri’nden aldığı bir telgrafa atıfta bulunmaktadır. Telgrafta, savaş öncesi ‘Mezopotamya’da imtiyaz sahibi olan ya da olduğunu iddia eden herkesin’ Bağdad’daki Ticaret Bakanlığı’na bildirimde bulunması gerektiğine dair İstanbul basınında bir haber yayınlanması öneriliyordu. Kolayca tahmin edilebileceği üzere, böyle bir öneri İngiliz Dışişleri Bakanlığı’nda alarm zillerinin çalması için yeter de artardı bile!

Sir Horace, bu tür bir haberin “Sultan Abdülhamid’in varisleri ve yakınları -ki bunların taleplerine ilişkin Curzon’la uzun uzadıya yazışmalar yapılmıştı- arasında ‘heyecan uyandıracağını’ belirtiyor ve Mezopotamya’nın gelecekteki statüsü uluslararası anlamda belirlenmeden önce böylesi bir haberin yayınlan-

⁴ FO 371/7783 (3341).

masının ne denli doğru olacağını sorguluyordu. Akabinde de eğer böylesi bir hareket önemli görülüyorsa Bağdad'daki Ticaret Bakanlığı'nın bu tür başvuruları kabul etmeye hazırlandığını Türk Hükümeti'ne bildirmeyi tercih edeceğini ve böylece ilgili tarafların dikkatinin konuya çekilmesini öneriyordu. 'Atılacak adımın Sömürge Bakanlığı'nın görüşü ışığında Curzon'un vereceği karar sonucu' belirlenmesini teklif ederek sözlerine son vermektedir.⁵

Sir Horace Rumbold topu zarif bir biçimde Curzon'a attığından beri, Dışişleri Bakanlığı'nın alarm zilleri gerçekten de açıkça ve yüksekçe bir tondan çalmaya başlamıştı. Peki, Rumbold'un danışılmasını önerdiği Sömürge Bakanlığı'nın başında kim vardı diye sorabilirsiniz. Bu kişi Winston Churchill'den başkası değildi ve Dışişleri Bakanlığınca kendisine iletilen Rumbold'un yorumlarına verdiği cevap, kapı eşiğindeki paniği daha da artırmıştı. Bakanlık belgelerine göre İstanbul'daki Yüksek Komiserlik uzmanı Ryan'a danışılmış fakat kendisi böyle bir girişime karşı çıkmıştı. Ryan'a göre Türk Hükümeti'nin bilgilendirilmesine ilişkin Rumbold'un yaptığı öneri 'yalnızca Cox'un (Mezopotamya Yüksek Komiseri) taleplerinin olabildiğince karşılanma arzusundan' kaynaklanıyordu.

Churchill'in görüşleri, Sömürge Bakanlığı'ndaki meslektaşları Shuckburgh tarafından 20 Şubat 1922 tarihli bir mektupla Dışişleri Bakanlığı Daimi Müsteşarı'na iletildi. Shuckburgh mektupta, bakan Churchill'in kendisine 'davacılar dikkate alınarak, bu açıklamanın ilgili taraflara bildirilmesi için gerekli adımların atılması' yönünde emir verdiğini yazıyordu. Her ne kadar o Majestelerinin İstanbul'daki Yüksek Komiseri'nin basına böyle bir bildiri vermesine karşı yapılacak itirazını görmüşse de 'Curzon'un Rumbold'un önerdiği hareket tarzına olumlu bakabileceğine' inanmaktaydı.

İngiliz Dışişleri Bakanlığı, dürüst politikacı Churchill'in – belki de fazlaca dürüst -görüşleri nedeniyle izlediği sert politi-

⁵ FO 371/7782 (820).

kadan vazgeçme niyetinde değildi. Karşı hamle Daimi Müsteşar Lancelot Oliphant'ın Sömürge Bakanlığı'ndaki meslekdaşına gönderdiği 15 Şubat 1922 tarihli mektupla gerçekleştiriliyordu. Mektupta Curzon'un, Irak Yüksek Komiserince 'kesinlikle zorunlu' olarak görülmediği sürece, 'İstanbul'daki Yüksek Komiser'in Türk Hükümeti'ne hiçbir surette Irak'daki imtiyaz iddialarına ilişkin bir bildirimde bulunulmaması yolunu seçeceğini anladığı' yazıyordu.

Oliphant, bu tarz bir hareketin olası sonuçlarının tartışıldığı mektubunu şöyle sonlandırıyor: 'Bu koşullar altında Churchill'in, Rumbold'un şu an için harekete geçmesi hususunda daha fazla ısrarcı olmayacağını düşünüyoruz..'⁶

Son olarak Sömürgeler Bakanı Shuckburg, Abdülhamid'in mirasçılarının özellikle Irak'daki petrol imtiyazlarına ilişkin taleplerinin yer aldığı 21 Mart tarihli Dışişleri Bakanlığı mektubuna yazdığı cevapta, Dışişleri'ndeki meslektaşı Curzon'a şöyle sesleniyordu: 'İngiliz ve Irak hükümetlerince izlenmesi gereken en doğru yolun, bu konuda varislerin alacağı karar beklemek olduğu konusunda, Churchill de sizinle aynı fikirdedir.'⁷

Bir Dost Nasıl Yanıtlılabilir?

San Remo'da sürgünde olan sabık Sultan Vahideddin, 1925 Ekiminin başında İngiliz Kralı V. George'a artık Irak toprağı olan Mezopotamya'daki Osmanlı Hanedanına ait emlakın aileye iade edilmesi konusunda yardım talep eden bir mektup gönderdi.⁸

Bundan kısa bir süre sonra, sabık Sultan'ın hukuk danışmanı ve avukatı olan Reşad Halis, Dışişleri Bakanı Austen Chamberline'a, Sultan adına bir mektup yazıyor ve ilişkisinde, tanınmış bir İsviçreli hukuk profesörü olan Ernest Roguin ve bir İs-

⁶ FO 371/7783 (1506).

⁷ FO 371/7783 (3413).

⁸ Yazarın Aile Arşivi'nden; sabık Sultan'ın Kral V. George'a mektubu.

viçreli avukat Georges Pellis'in, Osmanlı Hanedanı'nın mülkiyet haklarına ilişkin hukuki kanaatini içeren yazının bir kopyasını gönderiyordu. 9 Ekim 1925 tarihli⁹ Fransızca kaleme alınmış mektubunda Reşad Halis, sabık Sultan'ın arzusunun, hukuki kanaatte belirtilen gerçeklerin, Majestelerinin Hükümeti'nin alışıldık dürüstlük anlayışı çerçevesinde, kapsamlı olarak ve tarafsız bir gözle değerlendirilmesi olduğunu belirtiyordu. Hanedan mensuplarının, gün geçtikçe kötüleşen korkunç şartlar altında yaşadıklarını söyleyen Halis, bu durumun neredeyse aile fertlerinin hayatlarını tehdit eder hale geldiğini de sözlerine ekliyordu. Tamamen dostâne olan bu yaklaşımları hayırlı bir sonuca bağlanırsa, tüm Hanedan mensupları Majestelerinin Hükümetine sonsuza dek müteşekkir olacaklardı. Bu konuda daha fazla bilgi istendiği takdirde kendisinin, gerek Ekselansları, gerekse Majestelerinin Hükümetinin emrinde olacağını belirterek mektubuna son veriyordu.

16 Kasım 1925'de Dışişleri Bakanı Austen Chamberlain, Kral¹⁰ adına sabık Sultan'a cevaben gönderdiği mektupta, konunun araştırılması için Kral'ın Hükümet'e gerekli talimatı verdiğini belirtiyor, 'zamanı geldiğinde bu araştırmanın sonuçlarını siz Sultan Hazretlerine iletmekten onur duyarım' diyerek mektubunu sonlandırıyor.

Bu arada, Dışişleri ve Sömürge Bakanlıklarında, bir sonraki bölümde değineceğimiz hummalı bir faaliyet göze çarpıyordu.

Sonunda, Dışişleri Bakanı'nın talimatıyla harekete geçen Bakanlık Daimi Müsteşar'ı Lancelot Oliphant, 1 Şubat 1926'da, eski Sultan'a bir mektup göndermiş¹¹ ve Profesör Roguin ve Pellis'in hukuki kanaatlerinin Majestelerinin Hükümeti tarafından ciddi olarak incelendiğini, fakat bu kanaatin mantığı ve sonuç-

⁹ PRO, CO 730/86. Sultanın danışmanının İngiliz Dışişleri Bakanı'na yazdığı 9 Ekim 1925 tarihli mektubun kopyası ve Sömürgeler Bakanlığı tutanakları.

¹⁰ Yazarın Aile Arşivi'nden; Dışişleri Bakanı'nın sabık Sultan'a mektubu.

¹¹ Yazarın Aile Arşivi'nden; Dışişleri Bakanı'nın sabık Sultan'a mektubu.

larını kabul etmenin ya da bu konuda takip edilen çizgiden sapmanın mümkün olamayacağını' üzümlere belirttiklerini yazmıştır. Mektubun devamında Oliphant, Hükümetinin sorunun 'Lozan Antlaşması'nın 92. maddesi uyarınca Karma Hakem Mahkemeleri, Uluslararası Adalet Divanı, ya da Milletler Cemiyeti Konseyi'ne götürülmesi önerisini de kabul edemeyeceğini' söylüyordu. Lancelot Oliphant Hükümetin, 'Hazine-i Hassa'nın emlakı konusunda Padişah Hazretlerinin taleplerinin görüşüleceği yetkili mahkemelerin, sadece bu mülklerin bulunduğu ülkelerin mahkemeleri olduğunu' düşündüğünü belirterek sözlerini bitiriyordu.

Söz konusu emlak Mezopotamya olarak bilinen, fakat Milletler Cemiyeti tarafından mandater ülke (sınıf A) sıfatıyla İngiltere'nin yönetimine bırakılmış olan bugünkü Irak topraklarında bulunuyordu. İngiliz Hükümeti'nin sabık Sultan'a tavsiyesi, Osmanlı Hanedanı'nın haklarını Irak'daki yerel mahkemelerde aramasıydı. Bu ilk bakışta oldukça dostâne bir tavsiye gibi görünmekteydi. Fakat buradaki çelişkiyi de fark etmemek mümkün değildi: İngiliz Hükümeti bir yandan sabık Sultan'a Hanedan'ın haklarını tanımadığını söylüyor, öte yandan da bu haklarını bütünüyle İngiliz denetimindeki Irak'ın yerel mahkemelerinde araması tavsiyesinde bulunuyordu. Bu garip durumun sebebini, okuyucular bir sonraki bölümde bulacaklardır.

İngiliz Hükümeti'nin 1 Şubat'ta Sultan'a verdiği cevap, sabık Sultan'ın yeğeni ve yazarın babası olan Prens Sami Necib'in Dışişleri Bakanlığı'na yazdığı 30 Ocak tarihli¹² mektupla çakışıyordu. Prens Sami bu mektupta, Sultan'ın halini 'Sultan Hazretlerinin, dayımın ve efendimin durumu son derece kritik' şeklinde tasvir ediyordu. Dört aydan fazla bir süre Mentone'daki Barclays Bank'ın müdürü Mr. Biddulph'un, Sultan'a bankadaki mevduatının tükendiğini bildirdiğini de sözlerine ekliyordu. Bu mektubun içeriği, İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nda uzun tartışmalara neden oldu. Bu tartışmaların zabıtlarına bakıldığında,

¹² FO 371/11536 (E726/314/44).

Doğu Departmanı'ndan James Morgan'ın şunları yazdığı görülmektedir: 'Sabık Sultan'ın bu tür bir mahrumiyet içine düşürülmesi çok yazık. Kendisi her zaman Büyük Britanya'nın dostu olmuştur.' Sabık Sultan'a verilen tavsiyenin içeriğine değinen Morgan, bu konuda şu yorumu yapıyordu: 'Malvarlığının bir kısmının kendisine geri verilmesi, ya da Irak, Filistin ve Ürdün hükümetlerinin ikna edilerek kendisine bir ödenek ayrılması konusunda Majestelerinin Hükümeti'ne olan inancını yitirmesine neden olacak bir tavsiye.' Bu zabıtların sonraki bölümlerinde, mali kaynak konusunda, aralarında Haydarâbâd nizamının da bulunduğu Hint prenslerine başvurulmasına ilişkin çeşitli görüşlerin ortaya konduğu görülmektedir. Fakat varılan tek sonuç, 'elimizden gelen her türlü yardımı yapmamızı gerektiren zorlu bir mesele' diyen Dışişleri Bakanlığı Daimi Müsteşarı W. Tyrell'in de belirttiği gibi, daha fazla araştırma yapılması gerektiği idi.

Bakanlığın konuya ilişkin tartışmaları 1926 Martının ikinci yarısında giderek artan bir dozda sürdü. Bu tartışmaların zabıtları¹³ Hindistan Departmanı'nın ne yapabileceği üzerinde yoğunlaşıyordu, fakat gelen cevap pek de umut verici değildi. Daimi Müsteşar Tyrell bir kez daha şu notu düşüyordu: 'Müttefiklere olan sadakati tahtına ve sürgününe mal olan bu *'roi en exile'* (sürgün hükümdar) için elimizden gelen her türlü çabayı sarf etmemiz gerektiğine inanıyorum." Fakat bu çabaların hiçbiri bir sonuç vermeyecekti.

İki aydan daha kısa bir sürede sabık Sultan, San Remo'da sefalet içinde öldü. Alacaklılar malvarlığına el koymak için yasal yollara başvurdular. Hiçbir şeyi olmadığına göre el konulacak yegâne malvarlığı tabutuydu.¹⁴ Bu korkunç durumdan çıkılması dostlarının yardımıyla neredeyse bir ayı alacaktı. Niha yet, İtalyan ve Fransız yetkililerin de girişimiyle -Fransa, Suriye ve Lübnan'da mandater ülke olarak bulunmaktaydı- gerekli

¹³ FO 371/11536 (E2117/314/44).

¹⁴ Murat Bardakçı, *Şahbaba*, XXIV. Bölüm, s.387.

formaliteler tamamlandı ve Sultan'ın tabutu rehin olmaktan kurtarılacak deniz yoluyla Lübnan'a ve oradan da demiryoluyla Suriye'ye nakledilerek, sürgünde ölmüş diğer bazı hanedan mensuplarının da gömülü olduğu Şam'daki Sultan Selim Camii'nin haziresine defnedildi. Mezarlık, Osmanlı aile kabristanı olarak bilinmekte ve bakımı Suriye Hükümeti'ne bağlı Evkaf İdaresi tarafından sağlanmaktadır.

İşte kendisini İngiltere'nin gerçek dostu kabul eden sürgündeki son Osmanlı Sultanı'nın acıklı sonu buydu. Eğer tarihten ders almış olsaydı, hükümetler için 'dost' kelimesinin 'işine gelen kişi' demek olduğunu anlardı.

Irak'daki Yasal Girişim Nasıl Etkisiz Hale Getirilebilir?

San Remo'da sürgünde bulunan sabık Sultan Vahideddin, hâlâ İngilizlerin dostluğuna olan inancını koruyarak, Aile'nin Irak'daki malvarlığını geri alabilmek için, 1925'in sonbaharında Kral V. George'a başvurmuş ve bundan dört ay sonra, Şubat 1926'da İngiliz Dışişleri Bakanlığı kendisine, Hükümet'in Hanedan'ın haklarını tanımadığını bildirmişti. Önceki bölümden de hatırlayacağımız gibi, eğer isterse hakkını Irak'daki yerel mahkemelerde arayabileceği söylenmişti.

Sultan'ın Kral V. George'a yaptığı başvurunun ardından, Dışişleri Bakanlığı, Sömürge Bakanlığı ve Hazine arasında Londra'da hummalı bir faaliyet başlamıştı. Türkiye ile akdedilen Lozan Barış Antlaşması hükümlerine rağmen, Hanedan'ın taleplerinin takipçisi olan belirli finans gruplarının faaliyetlerine halen kuşkuyla bakıyorlardı. Hükümetin bu birimlerindekilerin zihinlerini meşgul eden şey, hâlâ o eski meseleydi. Yani 1908 ve 1909 iradelerinin geçerli olup olmadığı ve iradelerin devlete intikal ettirdiği kabul edilen Sultan Abdülhamid'in şahsi emlakı ile Hazine-i Hassa'nın arasındaki fark. Akılları en fazla meşgul eden ise Irak'daki yerel mahkemelerin güvenilirliği idi. Allah esirgesin ya Sultan kalkıp da kendisine verilen tavsiyeyi tutarak Irak'daki bu yerel mahkemelere başvurur ve bu zengin petrol bölgelerinde ailesinin haklarını tescil ettirse ne olurdu!

Dışişleri Bakanlığı resmi evrak, rapor ve zabıtlarında bu çetrefil konu ele alınmış ve bu türden yasal bir girişimi etkisiz kılmanın yolları uzun uzadıya tartışılmıştı. 18 Kasım 1925'de, Dışişleri Bakanlığı tarafından Sömürge Bakanlığı'na, konuya ilişkin belgeleri içeren bir dosya iletildi. Dosyada, sabık Sultan'ın danışmanı'nın gönderdiği ve ilişkisinde İsviçreli avukatların görüşlerinin bulunduğu mektubun bir nüshası ve Dışişleri Bakanlığı ikinci hukuk danışmanı Malkin'in raporu ile Türkiye uzmanı James Morgan'dan gelen bir bilgi notu bulunmaktaydı.

Sömürgeler Bakanlığı'ndan üst düzey diplomatların bu belgelere ilişkin kapsamlı görüşleri, Bakan'ın cevabıyla birlikte bu yazışmaya iliştirilmişti.¹⁵

Dışişleri Bakanlığı hukuk müşaviri oldukça uzun raporunda, İsviçreli avukatların hukuki kanaatlerinde ileri sürdükleri Sultan ve Hanedan'ın Hazine-i Hassa'ya ait malvarlığını resmi olarak değil şahısları adına sahiplendikleri, dolayısıyla da 1908 ve 1909 iradelerinin geçersiz olduğunu kanıtlama çabalarına atıfta bulunmaktadır. Müşavir, her iki iddianın da Türk hukukuna dayandırıldığını ve kendisinin 'bu konuda tavsiyede bulunmaya yetkili olmadığını' belirtir. Bunun akabinde de hukuki kanaatte öne sürülen fikirleri başarılı bir şekilde bertaraf etme yoluna gider. Davaya bakmakla görevli mahkemelerin yalnızca bu taşınmazların bulunduğu ülkelerin mahkemeleri olacağını belirtirken 'eğer dava Irak mahkemelerinde görülürse, Lozan Antlaşması'nın 60. maddesinin Irak hukukunun bir parçasını oluşturup oluşturmadığı sorununun gündeme geleceğine' dikkat çeker. Malkin, burada ileride önemli sonuçlar doğuracak can alıcı bir konuya değinmiştir. Konu hakkındaki son sözleri 'sabık Sultan'a ve Hanedan'a nezaket gösterisi olarak söz konusu emlak üzerinde yardımcı olmanın doğru olup olmadığı elbette ki hukuki bir mesele değildir' şeklindedir.

¹⁵ PRO, CO 730/86. 28 Kasım 1925 tarihli Dışişleri Bakanlığı'ndan gelen belgelere ait tutanaklar.

Yukarıdaki saptama konusunda Morgan'ın görüşlerine gelince; Morgan, özellikle iki konu üzerinde duruyordu: İlki, Hazine-i Hassa'ya ait malların, Sultan ya da Hanedan'ın resmi mi yoksa şahsi tasarrufunda mı bulunduğu, ikincisi ise söz konusu iki iradenin geçerli olup olmadığıydı. Morgan'a göre 'bu iki sorunun da cevabı oldukça zor'du. Türk Hazine-i Hassa'sının Avrupai anlamda bir Hazine-i Hassa sayılamayacağı, bu konuda önemli ölçüde karışıklık mevcut olduğu görüşünü savunuyordu. Ryan'ın (İstanbul'daki Yüksek Komiserliğin tercümanı) 1921'de bu konu üzerinde çok yazıp çizdiğini hatırlatarak bunlardan çıkan sonucu bir cümleyle özetliyordu: 'Hazine-i Hassa yönetiminin esas karakteri anlaşılmaz olarak görülmesidir.' Ryan, iradelerin geçerliliği sorununa ilişkin bir açıklama yapmıyordu ama ona göre 'ilk bakışta geçerli görünüyorlardı'. Sorunun çok çetrefil olduğunu kabul ediyor ve 'mirasçıların bu konuda yetkili mahkemelere başvurarak davalarını gütmeleri' gerektiğine inanıyordu. Morgan, tüm bunlara karşın, 'iki iradenin de geçerli olduğu yolundaki dayanaklarının güçlü olduğunu' söyleyerek rapora devam ediyordu: 'Sanırım *Turkish Petroleum Company*'nin imtiyazına verdiğimiz destek nedeniyle kendimizi bu görüşe bağlamış bulunuyoruz'. Ryan'ın 'siyasi gerekçeler nedeniyle Hazine-i Hassa'ya ait malların gelirlerinden bir kısmının Sultan ve Hanedana verilmesine taraftar olduğunu' hatırlatan Morgan, muhtemelen onun her iki Sultanın da yani Abdülhamid'in 1908'de ve halefi Mehmed Reşad'ın 1909'da söz konusu iradeleri, 'İttihad ve Terakki'nin mutlak kontrolünde', belki de baskısı altında yayınlamış olduğuna ve bundan dolayı 'Sultanların topraklarını terklerinin zorla gerçekleştiği ve böylelikle ahlâken geçersiz olduğu'na inandığını söyler. Morgan, 'eğer Sömürge Bakanlığı bunu vermenin kendince uygun yolunu bulursa sabık Sultan ve Ailesi, gelirlerden bir kısmının kendilerine tahsis edilmesi suretiyle yapılacak jesti hak ediyorlar' diyerek sözlerini bitirir.

Sömürgeler Bakanlığı'nın üst düzey iki yetkilisinden biri, Bakanlık tutanaklarında görüşlerini açıkça söylemekten çekin-

miyordu. Hall, sabık Sultan ve ailesinin taleplerine kulak verilmesi gerektiğini söyleyen Morgan'ı azarlıyor ve Irak Hükümeti'nin böyle bir öneriye sıcak bakmayacağı görüşünü dile getiriyor, 'bunu yapmaları için hiçbir sebep göremiyorum. Kanımca bunu gündeme bile getirmemeliyiz' diyordu. Zaten Irak Hükümeti jest olarak bir ödeme yaparsa bu, 'davacıların davalarında haklı olduklarını fakat kabullenmeye hazır olmadıklarından bunun yerine bir sus payı ödediklerini kabul etmek olacaktı. Hall, hem kendi Departmanı hem de Dışişleri Bakanlığı'nı, 'bu insanlara önlerindeki tek çıkar yolun davalarını Irak mahkemelerinde takip etmek olduğunu söylemekle doğru yaptığımıza inanmıyorum' diyerek eleştiriyordu. Varislerin iddia ettiği gibi, eğer Türk Hükümeti, Lozan Antlaşması uyarınca, Irak Hükümeti'ne devlete ait olmayan malları devretmişse, varisler Türkiye'ye karşı Türk mahkemelerinde dava açmalıydılar!

Diğer bakanlık görevlisi Bigg ise, belki de dönemin siyasi iklimini daha iyi kavramış biri olarak, Türkiye'de bu tür bir girişimin gerçekleştirilebileceği konusundaki şüphelerini ifade ediyordu. Sonrasında da konunun sadece Irak Hükümeti'ni ilgilendiren bir olay olarak görülmesinin yanlışlığına değinerek 'antlaşmaya taraf olarak imza atmış olan Majestelerinin Hükümeti'nin de sorumluluğunun bulunduğunu' belirtiyordu.

Hall, daha sonra Sömürge Bakanlığı tutanaklarında Malkin'in 60. madde ve Irak hukukuna dair ortaya attığı sorunu ele alıyor ve eski Sultan'ın Irak'daki mahkemeye başvurusu ve 60. maddenin Irak hukukuna uyarlanamaması durumunda, bu sefer mahkemenin söz konusu iradelerin geçerliliğini sorgulayacağını ve 'çıkacak kararın da muhtemelen Irak Hükümeti aleyhine olacağını işaret etmektedir. Akabinde de Sultan'ın önündeki seçenekleri sıralar: Eğer Irak mahkemelerine giderse, 60. maddenin o ülkede yürürlüğe girmesi durumunda, kazanma şansı pek olmayacaktır. Eğer davasının özel bir uyuşmazlık mahkemesinde görülmesini isterse, bu sefer de İngiliz Hükümeti'nin onayını alması gerekecektir ki bu 'onayın çıkmayacağı kesin'dir.

Tüm bu değerlendirmelerin sonucu Sömürgeler Bakanı'ndan Dışişleri Bakanı'na 18 Aralık 1925 tarihinde gönderilmiş bir mektupta, Irak'da 60. maddenin hükümlerini hayata geçirecek 'yasanın çıkması için gerekli adımların bir an önce atılmasının açıkça istendiği' görüşü dile getiriliyor ve Bakan konuyu acilen yüksek komisere havale ettiğini belirtiyordu. Amery, Irak Hükümeti'nin 'tartışma konusu emlâkın gelirlerinden sabık Sultan'a jest olarak bir ödeme yapması için geçerli bir sebep' görmediğini de ekleyerek mektubunu bitiriyordu. Son tahlilde, Sultan'ı mallarından mahrum eden Irak değil Türk Hükümetiydi ve Sultan tarafından yapılacak her türlü girişimin adresi de Türk Hükümeti olmalıydı.

9 Mart 1926'da Sömürgeler Bakanlığı Daimi Müsteşarı tarafından Dışişleri Bakanlığı'na, ilişkisinde Bakan Amery'nin mektubunun da bulunduğu bir yığın belge iletilti. Daimi Müsteşar vasıtasıyla Dışişleri Bakanı Austen Chamberlain'ın bilgisine sunulan bu belgeler Bağdad'daki Yüksek Komiser Vekili ile yasa taslağına ilişkin yapılan yazışmaların nüshalarıydı.¹⁶ Taslak yasadaki çeşitli noktalar üzerinde Amery'nin görüşlerine yer veren mektup, Amery'e 'Irak Hükümeti'nin Lozan Antlaşması'nın yürürlüğe girdiği tarihten itibaren, geriye dönük olarak yasaya işlerlik kazandırma talebinde son derece haklı olduğu' hususunda bilgi verildiğinden bahsetmektedir. Amery'e göre, yasa taslağında önerildiği şekliyle 'hiçbir mahkeme bu çeşit iradelelerin (1908 ve 1909 tarihli irade-i seniyyeler kastediliyor) geçerliliğini sorgulayamaz' türünden bir madde içeren böylesine bir yasa avantaj sağlayabilirdi.

Dışişleri'nin vazgeçilmez ikilisi Morgan ve Malkin tarafından kaleme alınan Bakanlık tutanakları, eski bir üst düzey yetkilinin doğrudan ve açıkça ifadelendirdiği, bomba etkisi yaratacak dikkate değer görüşleri içermektedir. Bu konuda Morgan'ın kendini riske atmaktan çekinmediği görülüyor! Bakan Amery'in açıklamasında yukarıda bahsettiğimiz pasaja ilişkin paragraf

¹⁶ FO 371/11536 (E611).

5'e değinerek şu ifadeleri kullanır: 'Sabık Sultan ve Abdülhamid'in diğer varislerinin iddialarının özünü oluşturan en güçlü argümanlarından, yani 1908 ve 1909 iradelerinin geçersiz olduğu ve Irak ve Filistin'de bulunan ve Hazine-i Hassa emlakı üzerinde hâlâ hak iddia edebilirler tezinden mahrum etmekte'. Daha sonra da bombayı patlatarak ilave eder: 'Bu şartlar altında Sultan'ı Irak mahkemelerine yönlendirmek, onunla alay etmekten başka bir şey değildir.'

Malkin, 'Sömürgeler Bakanlığı gerekli görürse' ifadesine itiraz etmiyordu, çünkü İngiliz Hükümeti 'zaten Lozan'ın 60. maddesi uyarınca iradelerin geçerli olduğu fikrini' savunuyordu.

18 Mart'da Dışişleri Bakanlığı Daimi Müsteşarı Sömürgeler Bakanlığı'ndaki meslekdaşına bir yazıyla Dışişleri Bakanı Chamberlain'ın Irak Yüksek Komiser Vekili'ne önerilen yasa taslağını kabul etmesi için 'Irak hükümetine tavsiyede bulunması' talimatını onayladığını teyit ediyordu.

Sömürgeler Bakanlığı'ndan hazırlanan taslak yasaya ilişkin yığınla belge, 18 Ekim 1926'da Dışişleri Bakanlığı'na ulaştırıldı. Bu belgeler arasında, Bağdad Yüksek Komiseri Henry Dobbs ile yapılan yazışmalarının kopyaları da bulunmaktadır. Dobbs, 'böyle bir yasanın yapılacak ilk toplantıda parlamento onayına sunulması gerektiğine' işaret etmekte ve 'yasanın çıkıp çıkmamasına parlamentonun karar vereceğini' belirtmekteydi.¹⁷

Sömürgeler Bakanı Amery, evrakla gönderdiği mektubunda, 'Austen Chamberline'nin önerileri doğrultusunda', taslak yasanın çıkarılmasına mutabık olduğunu ve bunu Henry Dobb'a bildireceğini kaydetmektedir. 'Lozan Antlaşması'nın 60. maddesinin Irak'da mümkün olduğu kadar çabuk kanun hükmüne getirilmesi arzulandığına göre' verilebilecek erken bir cevabın kendisini mutlu edeceğini söyleyerek, mektubunu bitir-

¹⁷ FO 371/11536 (E5880).

mektedir. Nitekim Dışişleri Bakanı Chamberlain'ın, yasanın çıkarılması için mutabakatını bildiren cevabi mektubu, 23 Ekim'de eline geçmiştir.

Katıksız Doğru, Yalın Gerçek

Sömürgeler Bakanı Winston Churchill, 13 Mart 1922'de Kabin'e'ye, o sıralar oldukça karşı çıkılan ve ABD Hükümeti'nin muhalefeti nedeniyle İngiliz-Amerikan ilişkilerinde krize sebep olan *TPC*'nin sözde Mezopotamya Petrolleri İmtiyazı'ndan bahseden gizli bir rapor gönderdi.

O tarihte, Birinci Dünya Savaşı sonrası Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılışı ve topraklarının savaşın galibi ve Milletler Cemiyeti'nin kurucusu Müttefik Güçler tarafından paylaşımına son noktanın konulduğu Lozan Barış Konferansı devam ediyordu. Amerikan Hükümeti konferansa "gözlemci" sıfatıyla katılmayı tercih etmiş, fakat delegasyonu yine de oldukça etkili olmuş ve ortaya çıkan anlaşma taslağının pek çok yerine itiraz etmişti. Amerikalıların bu türden girişimleri, antlaşmayı kendi çıkarları doğrultusunda şekillendirmek isteyen İngiliz tarafında büyük ölçüde rahatsızlık yaratmıştı.

Amerika'nın itirazları, bir zamanlar Mezopotamya olarak bilinen, artık manda altındaki Irak topraklarındaki petrol rezervlerinin gelecekte nasıl kullanılacağı üzerinde yoğunlaşıyordu. Amerikalılar, 1920 tarihinde İngiltere ile Fransa arasında petrol rezervlerine ilişkin yapılan San Remo Antlaşması'nın maddelerine itiraz etmekteydiler. Çünkü onlara göre antlaşma manda altındaki bölgede tekel oluşturuyor ve "açık kapı" prensibini ihlâl ediyordu. Aynı zamanda San Remo Antlaşması'nda kabul edilen *Turkish Petroleum Company*'nin 'imtiyazı'nın geçerliliğine de karşı çıkmaktalardı. Son olarak da Amerika'nın savaş yaptığı büyük katkı düşünüldüğünde dikkate alınması gereken Amerikan çıkarlarının adı geçen antlaşmada tamamen dışlandığını haklı olarak ileri sürdüler. Lozan'daki Amerikan delegasyonu, "açık kapı" politikasının tanınması için baskıya devam ederken, bu durum İngiliz ve Amerikan Dışişleri Bakan-

lıkları arasında uzayıp giden, sayısız yazışmalar yapılmasına sebep olmuştu.¹⁸ Amerikan Dışişleri Bakanlığı, anlaşmazlığın muhtemel tek çözümü olarak tahkimi öneriyordu. Winston Churchill'in 1922 Mart'ında Kabine'ye sunduğu gizli raporun nedeni işte bu gelişmeydi.¹⁹ Hükümetin farklı dairelerinin Amerikan tavrı hakkındaki görüşlerinin özetlendiği raporda, Majestelerinin Hükümeti'nin önünde üç yol bulunduğundan söz edilmektedir.

- 1- *Turkish Petroleum Company*'nin hak iddiasından vazgeçmesi
- 2- *Turkish Petroleum Company*'nin iddiasının Amerika'nın önerdiği biçimde tahkim kararına bırakılması
- 3- Amerikan Hükümeti'nin bir şekilde ikna edilmesi

a) *Turkish Petroleum Company*'nin imtiyazının geçerliliğini tanınması ve b) tekel oluşundan dolayı karşı çıkmaması

Rapora göre ilk seçeneği kabul etmek pek mümkün görünmüyordu, çünkü İngiliz Hükümeti baştan beri kamuoyu önünde açıkça şirketin iddiasına arka çıkmıştı. Ancak hak iddiasından vazgeçilmesi söz konusu olmazsa Amerikalıların ısrar etmesi durumunda İngiliz Hükümeti'nin anlaşmazlık konularının tahkime götürülmesine itiraz etmesi mümkün olmayacaktı. İngiliz Hükümeti TPC'nin haklarının geçerli olduğunu savunarak bunun savaş öncesi Türkiye'sinde 'sıradan imtiyazların elde edilmesinde geçerli olan kurallarla kazanılmadığını da kabul etmekteydi.' Bu yüzden de 'tahkimin sonucunun ne olacağını söylemek mümkün değildi.'

Burada şunu hemen belirtmekte yarar var: Manda yönetimindeki Irak'dan doğrudan sorumlu Sömürgeler Bakanlığı'nın

¹⁸ US 'Foreign Policy Association' Information Service, vol.II. no. 6, 22 Mayıs 1926. "American Oil Interest in Mesopotamia-The Turkish Petroleum Company." başlıklı dökümenter makale.

¹⁹ FO 371/7783 (2902 Secret).

yukarıdaki açık beyanını içeren bu gizli belge elli yıldır gün ışığına çıkınamıştır.

Rapor daha sonra TPC aleyhine çıkabilecek tahkim kararının olumsuz sonuçlarını değerlendirmektedir. Bu tür istenmeyen bir karar, Irak'daki petrol kullanımını herkese açacak ve 'Irak'ın petrol kaynaklarının kontrolünün İngiliz olmayan kişi ve kuruluşların eline geçmesi' gibi bir sonuç doğuracaktır. Bu ciddi sorunun olası çözümleri Bakanlıkça tartışılıyor, mesela 'Standart Oil Company ile ticari düzlemde, nihayetinde Amerikan Hükümeti ile farklılıkların giderilmesine hizmet edecek bir anlaşmaya varılıp varılamayacağı' gündeme geliyordu. 'Gizlice görüşlerine başvurul'an' Sömürgeler Bakanlığı, Dışişleri Bakanlığı, Petrol Dairesi (Ticaret Bakanlığı'na bağlı) ve *Anglo-Persian Oil Company*'nin hepsi, 'en iyi çözümün, TPC'de az bir pay vermek suretiyle, Irak petrollerinin gelişimine taraf olma peşindeki Amerikan petrol çıkarlarını tanımak' olduğunda birleşiyorlardı.

Eğer bu politika Bakanlar Kurulu tarafından kabul görürse, yapılması gereken şey bunun tatbiki için en iyi hareket tarzını belirlemektir. Raporda, Dışişleri Bakanlığı, Petrol Dairesi ve Sömürgeler Bakanlığı'nın temsilcilerinden oluşan resmi olmayan bir komisyonun konuyu yakın bir dönemde ele aldığı belirtiliyordu. Komisyon, 'bu aşamada hükümetin resmi olarak atacağı herhangi bir adımın, *Turkish Petroleum Company*'nin iddiasının zayıflığı olarak yorumlanacağı' ve bu durumun 'Irak'da kendi vatandaşlarına geniş petrol imtiyazları' elde etmek için tahkime gitme konusunda ısrarcı davranan Amerikan Hükümeti'nin elini güçlendireceği görüşündeydi. Bu nedenle Komisyon, görüşmelerin ticari zeminde yapılmasını tercih ediyor ve ustaca bir manevrayla *Standart Oil Company*'nin ileri adım atmasının sağlanarak *Turkish Petroleum Company* ya da *Anglo-Persian Oil Company* ile doğrudan bir ön anlaşma müzakeresine girmesi gerektiğine inanıyordu. Bu türden gayri resmi görüşmeler bir kez başlatılırsa, İngiliz Hükümeti de Amerikan Hükümeti ile resmi görüşmeleri başlatabilirdi.

Rapor, 'Kabine'den bu aşamada sadece, *Turkish Petroleum Company*'den az bir pay vermek suretiyle Irak petrollerinin gelişimine taraf olmak peşindeki Amerikan çıkarlarını kabule yanaşmasını' istiyordu.

Himayesindekiler İçin En İyisini Büyük Birader Bilir

Milletler Cemiyeti yönetimindeki Irak'da mandater ülke sıfatıyla politik, ekonomik ve stratejik konumunu sağlamlaştıran İngiltere, 1920'lerde iki şeyle meşguldü: İlki ve en önemlisi, Irak'daki İngiliz çıkarları sağlamlaştırmak -ki temelinde ülkenin petrol kaynaklarının ele geçirilmesi yatıyordu; ikincisi de Osmanlı varislerinin karşı çıktığı ve Amerika Birleşik Devletleri ve diğerlerince de kabul görmeyen *Turkish Petroleum Company*'nin sözde imtiyazını koruyup kollamak.

Daha önceki bölümden hatırlayacağımız üzere, İngiliz Hükümeti, Osmanlı varislerinin Irak mahkemelerine başvurarak petrol bulunan topraklarını geri alma şansını bu ülkede çıkardığı bir yasayla ortadan kaldırmıştı. 15 Mart 1927 tarihli, 23 numaralı "Osmanlı Hükümeti'ne ait Malların Irak Hükümeti'ne İntikali Hakkında Kanun" olarak bilinen bu yasa usûlen 2 Nisan 1927 tarih ve 14 sayılı Irak Resmi Gazetesi'nde yayınlanmıştır.²⁰

1908 ve 1909 iradelerine atıfta bulunan yasanın 2. maddesi şöyle diyordu: 'Hiçbir Irak mahkemesi, bu iradelerin geçerliliğini sorgulayamaz.' Lozan Antlaşması'nın 60. maddesinde yer alan Hazine-i Hassa malları konusunda da yasa şöyle bir hüküm getiriyordu: 'Bunlar 6 Ağustos 1924 tarihinden geçerli olmak üzere Irak Hükümeti'nin mülkü sayılacaktır ve hiçbir mahkeme bu konuda soruşturma yapmaya yetkili değildir.' Bu geriye dönük yasa, uluslararası hukukta eşi benzeri görülmemiş, olağanüstü gariplikte bir yasaydı.

Bu yasanın yürürlüğe girmesinden önce 1921 yılında İngiltere Haşimi sülalesinden Emir Faysal'ı Irak Kralı olarak atamış-

²⁰ FO 371/11536/96190 ve CO 813/2.

ti. Mandater ülke sıfatıyla yeni krallıktan sorumlu olan İngiltere, bu ülkeyle ilişkilerini yeniden gözden geçirme kararı aldı ve sonuçta Irak Hükümetiyle 10 Ekim 1922'de yeni bir antlaşma imzaladı. Antlaşma yeni ilişki tarzını düzenleyerek, Kral'ın her zaman İngiltere'nin tavsiyeleri doğrultusunda hareket etmesini şart koşuyordu.²¹

Bunun ardından, bir taraftan Musul'un Irak Krallığı'na dahil edilmesi için Milletler Cemiyeti'ndeki diplomatik çabalarını ısrarla sürdüren İngiliz Hükümeti, diğer taraftan da Irak Hükümetiyle *Turkish Petroleum Company* arasında, 24 Mart 1925'de, *Turkish Petroleum Company*'ye 75 yıl süreyle imtiyaz sağlayan bir antlaşmanın imzasına önayak oldu. Belli bölgeler dışında 'Irak'ın hemen her yanında geniş petrol imtiyazı tanıyan' bu antlaşma 'Şirketin (TPC) İngiltere'de kayıtlı bir İngiliz şirketi olarak kalması ve başkanının da her zaman İngiliz uyruklu olması şartını getirmekteydi.'²²

Daha önceki bölümde de değindiğimiz gibi, yeni Türkiye Cumhuriyeti 1925 yılında, Musul vilayetinin Irak topraklarına dahil edilmesiyle Milletler Cemiyeti'nde İngiltere karşısında nihai diplomatik yenilgisini alıyor, İngiltere ile 5 Haziran 1926'da bir antlaşma imzalayarak Musul petrollerinden alacağı %10 pay ve İngilizler'in 'Kürt ve Ermeniler'e karşı sürdürdükleri kışkırtıcı faaliyetlerine son vererek iki ülke arasındaki eski dostluk ilişkisinin yeniden kurmaları ve İngiltere'nin Türk ekonomisinde pay sahibi olması' hususlarında mutabakatı karşılığında Musul'daki tüm haklarından feragat ediyordu.²³

Bu noktada okuyucularımdan *Turkish Petroleum Company Ltd*'in çok da büyük bir değişim geçirmeyip, yalnızca 8 Haziran 1929'da adını *Irak Petroleum Company Ltd.* olarak değiştirmiş ol-

²¹ FO 371/10082- Söz konusu Antlaşma'nın IV. maddesine bakınız.

²² Benjamin Shwadran, *The Middle East Oil and the Great Powers*, VIII. Bölüm, s. 237.

²³ Stanford J. Shaw- Ezel Kural Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, VI. Bölüm, s. 376.

duğunu görmeleri için 1929 yılına gitmelerini isteyeceğim²⁴ (Bkz. Ek. VI).

• Tüm bunları alt alta koyup dikkatle incelediğimizde, 1920'li yılların İngiliz diplomasisi için ülkelerinin Yakın Doğu'daki çıkarlarını pekiştirme konusunda dikkate değer bir başarıya tanıklık ettiğini görürüz. Eski Mezopotamya'nın bütün kara altını, artık İngilizlerin güvenli ellerindeydi.

Bir sonraki hedef Osmanlı Hanedanı varislerince ileri sürülen iddialara bir çözüm bulmaktı.

Sam Amca Yüce Prensiplerini Nasıl Terk Edersin?

Birinci Dünya Savaşı sonrasında ABD Başkanı Wilson devletlerarası ilişkilerde demokratik prensiplerin ve hakkaniyet ilkesinin üstünlüğünün "Açık Kapı Politikası"nda ifadesini bulan yeni dünya düzeninin en önde gelen savunucusuydu. Amerikan Dışişleri Bakanlığı, Lozan Barış Konferansı ve 1920'ler boyunca hep bu siyaseti güttü. Bunun İngiliz-Amerikan ilişkilerinde nasıl bir krize yol açtığını ve Winston Churchill'in krizi aşmak için Kabine'ye gönderdiği gizli raporunda ne gibi önerilerde bulunduğunu önceki bölümde görmüştük.

Amerika Birleşik Devletleri San Remo Antlaşması'nın maddelerine ve İngiltere'nin Irak'daki manda yönetimine Irak petrol rezervlerinden başka kimsenin pay almasına müsaade etmediği için tekeli bularak karşı çıkıyordu. Müttefiklerin kazandığı nihai zaferdeki payı dikkate alındığında, Amerika'nın bu konuda haklı olduğunu kabul etmek gerekir. ABD bu yağmadan kendisinin de bir pay alması gerektiğine inanıyordu! Amerikan Dışişleri Bakanlığı, *Turkish Petroleum Company*'nin sözde imtiyazına ve Calouste Sarkis Gülbekyan adlı dahi bir Ermeninin şirketten temin ettiği paya itiraz ediyordu (bakınız Ek-V).

1920'lerin başlarında, önceki bölümlerden hatırlayacağımız gibi, İngiliz ve Amerikan Dışişleri Bakanlıkları arasında bu an-

²⁴ *Turkish Petroleum Company*' şirket tarihinden.

laşmazlık nedeniyle uzun yazışmalar yapılmıştı. Örnek vermek gerekirse; Amerikan Dışişleri Bakanı Bainbridge Colby, İngiliz meslekdaşı Curzon'a, San Remo Antlaşması'nın "Açık Kapı" ilkesinin gözetilmesinin benimsendiği manda yönetimi altındaki bir bölgede tekel oluşturarak 'Milletler Cemiyeti Sözleşmesi'nde yer alan ilkeleri ihlâl ettiğinden' yakınıyordu. Ayrıca, 'Haziran 1914'de Türklerin verdiği asılsız imtiyaz sözünü peşinen kabul ettiği için' San Remo Antlaşması'na da itiraz ediyordu. Bu konudaki uyuşmazlık, önceki bölümlerde görüldüğü üzere, Irak Hükümeti'nin *Turkish Petroleum Company*'ye -savaşın hemen öncesinde şirkete verilen ve 'hukuki geçerliliği şüphe götürülen bir söze' artık ihtiyaç duyulmayacak biçimde- bir imtiyaz vermeye ikna edilmesiyle çözüldü. Amerikalıların, 'şirkette hissedar olan tek özel kişi' Gülbekyan'ın konumuna olan itirazları ve *American Group*'un 'Gülbekyan'ın taleplerinin göz ardı edilmemesi durumunda' 25 Eylül'deki uzlaşının aksine şirkete katılmayı reddedeceği yolundaki tehditleri, ve önde gelen Amerikan petrol şirketlerinden oluşan yukarıda bahsettiğimiz *American Group*'un, *Turkish Petroleum Company*'e nihai katılımını Nisan 1926'ya kadar geciktirdi. Bu son pürüz de Gülbekyan'ın zekice formülüyle ortadan kalktı: *Turkish Petroleum Company*'nin üretiminden alacağı paya karşılık, eskisi gibi %5 faizde karar kılındı. Böylece Gülbekyan bir hissedar olmaktan çıkmaktaydı!

Amerikan Group sonunda *Turkish Petroleum Company*'ye kabul edildiğinde 'Washington'un protestosu susturulmuş ve her gelene tanınacak fırsat eşitliğinden resmen bir daha söz edilmemişti.' Churchill'in Kabine'ye sunduğu gizli raporundaki önerisi doğru çözümü üretmiş, Amerikalılar'ı şirkete dahil etmenin yolu bulunduğu Atlantik ötesinden gelen protestonun ortadan kalkacağı yolundaki görüşü haklı çıkmıştı.

Amerikan Hükümeti'nin böylelikle Birinci Dünya Savaşı'nı takibeden süreçte hararetli bir şekilde borazanlığını yaptığı "Açık Kapı" politikasının temel ilkelerini kolayca unuttuğuna tanık oluyoruz. Fakat bilineni bir kez daha tekrarlamakta yarar

var: Amerikan Hükümeti'de çıkarları söz konusu olduğunda tamamen aksi şekilde davranan ve bu yönde talepte bulunan diğer hükümetlerden farklı değildi. Fakat yine de İngiliz diplomasi geleneğinin temeli olan "kurnazlık" konusunda İngiliz Hükümeti'nin eline su dökemezlerdi.²⁵

.

²⁵ US Foreign Policy Association Information Service, II. cilt, No. 6, 22 Mayıs 1926. "American Oil Interests in Mesopotamia-Turkish Petroleum Company" başlıklı dökümenter makale.

IV. BÖLÜM

Ah Şu Baş Belası Osmanlı Varisleri!

Arılar Bal Kavanozunun Etrafını Sarıyor!

Kitabımın bu bölüm başlığında kullandığım “baş belası” kelimesini bilerek seçtim. Osmanlı varisleri İngiliz hakim düzeni açısından gerçekten baş belasıydılar. Hem Dışişleri Bakanlığı, hem Sömürgeler Bakanlığı hem de Hazine için ciddi bir baş ağrısıydılar. Varisler, uğruna mücadele ettikleri kendi amaçları dikkate alındığında da baş belası tabiri uygun düşmektedir çünkü Hanedan’ın farklı kolları nadiren birbiriyle uyum içindeydiler!

İngiltere için baş ağrısı! Öyle mi? Haydi çekinmeyin, yazar abartıyor deyin. İngiliz Hükümeti “Güçlü Haklıdır” (fakat Güç Haklı kılamaz) ilkesinden hareketle, her şekilde Irak’ın petrol zenginliğini kontrol altına almış olmasına karşın, hâlâ *Turkish Petroleum Company*’nin pek de sağlam olmayan geçmişinden ve sözde imtiyazın 1914’de Osmanlı Hükümeti’nden elde ediliş biçiminden, özellikle de 1908 ve 1909 iradelerinin geçerliliği gibi konulardan endişeleniyordu. Bu, vicdanen duyulan bir rahatsızlığın göstergesi miydi? Ne zamandan beri “vicdan azabı” kelimesi hükümetlerin sözlüğünde yer almıştı ki?! İngiliz Hükümeti’ni düşündüren şey, devletin ilişkilerinde dürüstlüğü esas edinmiş olmak şeklindeki uluslararası imajıydı.

Osmanlı mirasçılarının sahip olduğu emlakın zenginliği, elbette ki varislerin iddialarının takipçisi olmak için bu işe hatırı

sayılır paralar yatırmaya hazır bir çok müteşebbisin ilgi ve dikkatini çekmişti. 1920'ler ve 30'larda malları geri alabilmek için yasal yollara başvurmak amacıyla Osmanlı Aile mensuplarını himayeleri altına alabilmek için rekabet eden yarım düzine grubun ortaya çıktığına tanık oluyoruz. Bu yarış 1920'lerin sonları ve 1930'lu yıllarda gerçekten kızışmıştı. Sorun şuradan kaynaklanıyordu: Bu gruplardan her biri, Aile'nin bir bölümünü himaye altına almayı amaçlıyor ve bunu yaparken kendi taraflarındaki ailenin diğer kesimlerine dayanıyorlardı. Birleşirsek kazanır, bölünürsek kaybederiz! Ve maalesef sonuç, ikinci cümlede ifade edildiği biçimde gerçekleşiyordu.

Eğer ilgili daireler, başlangıçta bir parça öngörü sahibi olup da, varislerin hak iddialarını, mantık çerçevesinde bir meblağ ödeyerek kapatsalardı, İngiliz Hükümeti harcadığı emek ve zamandan büyük ölçüde tasarruf etmiş olacaktı. Özellikle de o dönemde, Aile'nin çoğunluğunun sıkıntılı günler geçirmesine neden olan yoksulluk göz önüne alınırsa, bu ödemenin, Aile üyelerinin birçoğu tarafından memnuniyetle kabul edileceği açıktı. Fakat maalesef Dışişleri Bakanlığı, Sömürgeler Bakanlığı ve Hazine, *Turkish Petroleum Company*'nin 1914'de elde ettiği sözde imtiyazın, varislerin mallarını Türk Devleti'ne devrettiklerini gösteren 1908 ve 1909 iradelerinin geçerliliğine dayanan yasal bir imtiyaz olduğu tezini savunmakla meşguldü. İngiliz Hükümeti de bu yüzden varislerin hak taleplerini tanımıyordu.

Şimdi izin verin yazar, mükemmel bir örnekle nasıl büyük bir fırsatın kaçırıldığını daha açık olarak ortaya koysun. Aşağıda, Yüzbaşı Bennet (ilerideki bölümlerde kendisiyle ilgili daha fazla bilgi verilecektir) ile Bakanlık Daimi Müsteşarı John Shuckburg ve Sömürgeler Bakanlığı'ndan diğer bir görevlinin 20 Şubat 1923 tarihinde Sömürgeler Bakanlığı'nda yaptığı görüşmenin detaylarını içeren belgenin içeriği yazar tarafından aktarılacaktır.¹

¹ BP Arşivi, IPC Document ref. IPC 174/S30A.

Görüşmeye başlarken John Shuckburg Abdülhamid'in varislerinin durumuna tamamen vakıf olduğunu belirtmişti. Akabinde Yüzbaşı Bennett, Sultan'ın taşınmazlarına, özellikle de Mezopotamya'daki arazilerine ait kapsamlı bir bilgi vermiş ve kendisinin ve arkadaşlarının 'varislerin sahip olduğu hakları incelemek üzere bir Komisyon kurulması için Sömürgeler Bakanlığı'na başvurmalarına neden olan gerekçeleri' Shuckburg'un önüne sermiştir. Bennett'in şirketi *Ottoman Imperial Estates Company* Lozan Barış Konferansı sırasında Amerikan Hükümeti'nin tam desteğine sahip bir grup üst düzey sermayedarla anlaşmaya varmıştı. Şimdi azınlık hissesine sahip bu Amerikalılar işin tamamını kontrol etmek istemekteydiler. Oysa, payın büyük bölümünü elinde tutan Bennet ve onun İngiliz dostları, 'durumun kontrolünün, işin sağlamlığı konusunda kuşku duymayan ama İngiliz Hükümeti tarafından engelleyici bir tavırla karşılaşma ihtimalinden endişe duyan güçlü İngiliz finans şirketlerinin ellerine bırakılmasından' yanaydılar.

Sir John verdiği cevapta, 'Yüzbaşı Bennett'in tutumunu şirketinin talepleri yerine getirilmezse işin kontrolünü Amerikalılar'a bırakmak ve böylece İngiliz Hükümeti'ni zor duruma sokmak şeklinde açık bir tehdit' olarak değerlendirdiğini dile getirir. Bu iddialar konusunda Majestelerinin Hükümeti'nin son derece dikkatli bir araştırma yaptığını ve bunların geçerli olmadığı kanısına vardığını sözlerine ekleyen Shuckburg, 'Majesteleri'nin Hükümeti'nin engelleyici bir tavır sergilemediğini', söylüyor, varisleri yanlış bir tutum içinde olmakla suçluyor, 'biraz da sinirlenerek, bunların zaten düşman malları olduğunun' altını çiziyordu.

Yüzbaşı Bennett'in buna cevabı, 'hiçbir biçimde Majesteleri'nin Hükümeti'ni tehdit eder konumda olmadığı' ve 'hali hazırda hiçbir İngiliz sermayedarın Hükümet'i açıkça hatalı olsa bile, zor durumda bırakmaya çalışmadığı' şeklindeydi. Hem kendisi hem de İngiliz arkadaşları, Hükümet'in bütünüyle resmin içinde olmasını arzulamaktaydılar. Bu sayede 'varislerin iddialarını reddetme şeklindeki tavırlarını sürdürme veya ko-

nuyu Irak Hükümeti ile çözüme hususunda sermayedarlarla işbirliği yapma' imkânı elde edeceklerdi. Böylesi bir araştırma sonrasında hak iddialarının temelsiz olduğunun ortaya çıkması durumunda ise, işten vazgeçilmesi için gerekeni yapacağına söz vermektedir. Fakat eğer iddialar geçerli sayılırsa, 'Hükümet zorunlu olarak işe talip olan sermayedarlarla işbirliği yapma yoluna gidecektir' diyordu.

Sir John Shuckburg, 'bu işi üstlenmek isteyen sermayedarların varlığına inanmadığını' belirtiyordu. Yüzbaşı Bennett ve arkadaşlarının bu tür bir mali desteği sağlayamadıkları için Hükümet'i komisyon kurmaya ikna etmek suretiyle işlerine ciddi bir görünüm kazandırmaya çalıştıklarını iddia ediyordu. 'Araştırma için verilecek izine itiraz ettiğini' belirten Shuckburg, 'İster Amerikalılar'a, isterse başkalarına versinler; nasıl istiyorlarsa öyle yapsınlar' diyordu. Ona göre, 'siyasi değerlendirmeler göz ardı edilerek' yalnızca para kazanmak amacıyla bir maceraya atılmışlardı ve 'Majesteleri'nin Hükümeti kendisini nasıl koruyacağını gayet iyi bilirdi.'

Yüzbaşı Bennett, bunun 'İngiliz Hükümeti'nin başından beri izlemiş olduğu engelleyici ve zorbaca tavrının devamı olduğuna işaret etmekteydi. Üst düzey sermayedarlar, işin hukuki ve ekonomik boyutlarından tatmin olup işi alacakken, Shuckburg'un bu beyanlarında kendini gösteren Majesteleri'nin Hükümeti'nin bu engelleyici tavrı nedeniyle, bundan kesin olarak geri durmuşlardı. Majesteleri'nin Hükümeti'ni utandırmak istemişlerdi. Bennett, 'kendisinin ve hukuk danışmanlarının gerek İstanbul'da gerekse başka yerlerde yaptığı detaylı incelemelerin, Majestelerinin Hükümeti'nin de işine yarayacağını umduğunu' belirtmişti.

Yüzbaşı Bennett, Shuckburg'un sorusuna cevaben, 'kendisi ve arkadaşlarının petrol hakları söz konusu olduğunda, Majesteleri'nin Hükümeti'nin sürdürdüğü politikayla her ne olursa olsun uyum içinde olacaklarının' teminatını da veriyordu.

İşi etkileyebilecek muhtemel siyasi sonuçların tartışılmasının ardından Sir John Shuckburg, 'Yüzbaşı Bennett'in söylediklerini ve önerilerini dikkate alacağını ama soruşturma konusunda pek ümitli olmadığını' sözlerine ekliyordu.

Peki, Yüzbaşı Bennett kimdi? John Godolphin Bennett, İngiliz ordusundan emekli bir yüzbaşıydı. Emekli albay Maitland Edwards ile birlikte Osmanlı varislerinin hak iddialarının takibi için *Ottoman Imperial Estates Company*'i kurmuşlardı. İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Horace Rumbold'un, 21 Mart 1922 tarihinde, Dışişleri Bakanlığı Daimi Müsteşarı Sir Lancelot Oliphant'a gönderdiği mektupta verilen bilgi şu şekildeydi:² 'Sultan'ın güvenine nail olmuş bir kişi, üç hafta önce benim maiyetimde çalışanlardan birine, Yüzbaşı Bennett'in iddialarla ilgili tekrar Sultan'la görüştüğünü söylemiş. 18'inde de Osmanlı Hariciye Nezareti Müsteşarı memurlarımdan birine Yüzbaşı Bennett'in Abdülhamid'in varislerinin iddialarını takipte son derece faal olduğunu belirtmiş.' Rumbold, 'Yüzbaşı Bennett ve Albay Edwards'ın birlikte çalıştıklarını ve arkalarında da *Standard Oil Company*'nin ilgilendiği bir İngiliz-Amerikan şirketinin olduğunu' düşünüyordu.

Anladığımız kadarıyla, İstanbul'daki Yüksek Komiserlik bu beyleri iyi tanıyordu ve Osmanlı idari muhitindeki bazı "dostlar"ın da yardımıyla bu kişilerin faaliyetlerini yakından takip ediyordu! Fakat bu kişiler İngiliz vatandaşıydı. Şirketlerinin İngiliz sermayedarlarınca finanse edilmesini arzu ediyorlardı. İstedikleri tek şey, Amerikalılar'ı bu işin dışında tutmaktı. Petrol hakları söz konusu olduğunda, İngiliz Hükümetiyle birlikte hareket etme taraftarıydılar. Yüzbaşı Bennett tarafından Sömürgeler Bakanlığı'ndaki Shuckburg'a yapılan öneriler son derece mantıklıydı. Ve fakat 1920'lerin hemen başında, Osmanlı varislerinin iddialarını mantıklı bir çözüme kavuşturma fırsatı kaçırılıyordu. Böylece onlarca yıl sürecek olan bahanelerin önü açılmış oluyordu.

² PRO, FO 371/7783/E3341.

Fakat burada şunu belirtmekte yarar var: Bu iki kişinin takdire şâyân hassasiyet sahibi İngiliz olması keyfiyeti daha sonraki belgelerde de açıkça görüleceği gibi, pek de gerçek değildi. Bu kısımda bahsettiğimiz görüşmede Sir John Shuckburg'un 'bu kişilerin amacının para kazanmak' olduğu şeklindeki uyarısının işaret ettiği bir faktör mevcuttur. Yani bu kişilerin Osmanlılar'a olan muhabbetlerinden bu maceraya atılmadıkları gün gibi aşikârdı. Elbette ki bu çabalarının karşılığını almak niyetindeydiler! İlgili bakanlıkları uğraştıran ve onları akliselim düşünmekten alıkoyan konu işte buydu. Örneğin onlarca yıl sonra, 1945'de kaleme alınan bir Dışişleri Bakanlığı belgesinde³, Osmanlı varislerinin iddialarına ilişkin bu olaya karışan birtakım İngiliz yatırımcıların adı geçmektedir. Lord Geddes'in yeğeni olan Marcus Geddes bunlardan sadece biridir. Dışişleri Bakanlığı müzakere tutanaklarında Bakanlık görevlisi W. E. Beckett'in kaleme aldığı yazı, bu konudaki saplantının ve para söz konusu olduğunda duyulan rahatsızlığın tipik bir göstergesidir. Şöyle yazıyordu Beckett: 'Geddes ailesinin bu üyesi gibi, İngiltere'nin görünüşte saygın kişilerinden bir çoğunun bu işe soyunduğunu görmek gerçekten de rahatsız edici. Varisler sonunda kazanan bile olsalar bizim bu spekülâtörlerin biraz da olsun para kazanmasını engellemek için kesinlikle elimizden geleni yapmamız gerekir...'

Varisler Savaşıyor - Hatta Kendi Aralarında Bile

1930'lu yıllar, Osmanlı varislerinin mülkiyet haklarına ilişkin iddiaları konusunda mücadele etmek amacıyla sayısız şirketin kurulduğu, ve bu amaca yönelik konudaki girişimlerin hız kazandığı yıllardır. *Consolidated Eastern Corporation Ltd.*, *Karilom Ltd.*, *The Arosetec Estates Consolidated Ltd.*, *Valideh Co.*, ve *The Royal Trust Company of Canada* gibi şirketler, bunların belli başlı olanlarıdır. Sonradan bahsedeceğimiz *The Royal Trust Company of Canada*'yı bir kenara bırakırsak, diğer şirketlerin hepsi, maale-

³ FO 371/48777/(R 17015-4623-44).

sef kendi aralarında anlaşılamayan çeşitli varis grupları temsil etmekteydi. Her bir varis grubu, diğer grubun kendisine katılmasını talep ediyordu. Sayısız yazışma ve görüşme yapılmasına rağmen, bu anlaşmazlık çözülemedi.

1930'da varisler üç taraftan büyük darbe aldılar. Lozan Barış Antlaşması'nda şahsi mülkiyet hukukuna ilişkin uyuşmazlıkları karara bağlamak üzere öngörülmüş olan karma hakem mahkemelerinin tümü, iddialara bakma konusunda görevsizlik kararlarını beyan ettiler. 8 Nisan'da Türk-Fransız Karma Hakem Mahkemesi, 16 Aralık'da da hem Türk-İngiliz, hem de Türk-İtalyan Karma Hakem Mahkemesi, aynen yukarıdaki açıklamayı yaptılar. İnsan merak ediyor, yetkisiz oldukları kanıtlanmış böylesi mahkemeleri kurmanın manası neydi acaba? İngiliz Dışişleri ve Sömürgeler Bakanlığı ile Hazine için bundan daha iyisi olamazdı herhalde!

Fakat bu gelişmeler, bu mücadelede bir dönüm noktası anlamına geliyordu. Varislerin iddialarıyla uğrasan herkesin dikkatlerini İngiltere üzerine çevirmesi gerektiği böylelikle açığa çıkmıştı. O İngiltere ki, 1920'li yıllardan itibaren Irak'daki şahsi emlakı ele geçirme ve bunların mal sahiplerine iadesini engelleme stratejisinin baş mimarıydı. Bu, İngiltere için oldukça siyasi ve elbette mali bir konuydu. Varislere gelince, bir hükümete karşı mücadele etmek çok para gerektiren büyük bir yük altına girmekti. Bu nedenle çok sayıda şirketle ortaya çıkıp, böylesine bir girişimi finanse etmeye çalıştılar.

İngiltere'nin ve Avrupa'nın önde gelen avukatları da bu şirketlerin bazıları tarafından tutuldu ya da danışman olarak fikirleri soruldu. Bunların arasında, İngiltere'den William Jowitt (sonradan Adalet Bakanı oldu), ileride adından daha detaylıca bahsedeceğimiz Cyril Radcliffe (sonraları lordluğa yükseltildi), Stafford Cripps (daha sonra bakan oldu), ve tahttan feragat krizi sırasında Kral VIII. Edward'a danışmanlık yapan Walter Monckton'ı (hükümette üst düzey görevi de vardı ve daha sonra lordluğa yükseltildi) sayabiliriz. Bunlara ilaveten Avru-

pa'dan da seçkin, konusunda uzman, yarım düzine civarında avukat bulunmaktaydı (Ekler'e bakınız).

Yazar, avukatların bildirdiği görüşlerin çoğunun fotokopilerine ulaşabilmiştir. Bulamadığı ikisi, isimleri geçmekle beraber, Stafford Cripps ve Lord Walter Monckton'a ait olanlardır. Lord Walter Monckton, yıllar sonra, yazarın ağabeyi Bahaeddin'e (ileride kendisiyle ilgili geniş bilgi verilecektir) yazdığı ayrıntılı mektupta, yapılan toplantıdan ve bu toplantıda dile getirdiği görüşten bahsediyor fakat bunun özünü hatırlayamadığını ifade ediyordu.⁴

Bütün bu tanınmış avukatların hepsi Osmanlı varislerinin davalarının sağlam temellere oturduğu yönünde görüş bildirmişlerdi. Önerileri, bütün çabaların Irak haricinde eski bir Osmanlı toprağında bulunan şahsi bir mülke ilişkin test niteliğinde bir dava üzerine yoğunlaştırılmasıydı. Eğer varisler, diyelim ki Filistin' de açılacak bir davayı kazanırlarsa, bu tüm davayı etkileyecek bir örnek olay oluşturacaktı. Bundan sonraki hedef, bu olmalıydı. Fakat bu da tüm varislerin bir araya gelip birlikte mücadele etme konusunda anlaşmalarını gerektiriyordu. Uyulması gereken kural açıkça belliydi: Birleşirsen kazanır, bölünürsen kaybedersin!

Diplomatik Pinpon Oyunu

Dışişleri Bakanlığı Doğu Şubesi'nden James Morgan, 9 Mart 1926 tarihli bir raporunda Türk Hükümeti'nin, 'Türk uyruklu olduklarını iddia ederek Abdülhamid'in varisleri adına Musul'daki petroller konusunda hak iddia edemeyeceğini, bunu yapmak için 1908 ve 1909 yıllarında gerçekleştirilen Hazine-i Hassa emlâkının devlete devrinin geçersiz olduğunu ispat etmeleri gerektiğini ve böyle bir tezle de asla ortaya çıkamayacaklarını belirtirken oldukça kararlı görünüyordu.⁵ Oysa Türk Hükümeti'nin yaptığı tam da buydu!

⁴ Yazarın Aile Arşivi'nden.

⁵ FO 371/11536.

Ankara, 1934'de Londra büyükelçisine, konuyu İngiliz Hükümetiyle görüşmesi için talimat verdi. Söz konusu sorunun oldukça ihtilaflı oluşu, yani Osmanlı Ailesi'nin, petrol zengini Mezopotamya'daki emlakını da kapsayan eski Osmanlı topraklarındaki mülkleri üzerinde hak iddia etmeleri, bu girişimin en üst merci olan Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk nezdinde onay almasını gerektiriyordu.

Elçilik Müşaviri Sedat Zeki Bey (Örs), 9 Kasım 1934'de İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na giderek üst düzey yetkili G. W. Rendell'le konu üzerinde yaptıkları görüşmeyi takiben kendisine bir nota verdi. Notada Türk Hükümeti'nin Lozan Barış Antlaşması sonrası İngiliz mandası altına giren topraklarda yer alan Sultan Abdülhamid'e ait emlak konusunda, merhum Sultan'ın Türk uyruğunda kalan mirasçılarının taleplerine İngiliz Hükümeti'nin uygun bir çözüm bulmasını istediği ifade ediliyordu.⁶

Bu beklenmedik gelişme, çok büyük bir şaşkınlığa neden oldu. A. K. Helm şube içi müzakere zabıtlarına şu notu düşüyordu: 'Bu atağa vereceğimiz cevap konusunda dikkatli olmalıyız. Kanımca, Türk Hükümeti konunun takipçisi olup da, kendi fikri ve hissiyatını açıkça belli edene kadar yapmamız gereken, mümkün olan en az şeyi söylemek olacaktır. Şu anda, durumu ciddi olarak takip edecekleri konusunda, en azından şüphelerimiz var.' Notaya cevap verilip verilmeyeceği, ya da verilecekse nasıl kaleme alınacağı konusundaki uzun tartışmaların ardından Rendel vardıkları sonucu şu şekilde kaydediyordu: 'Elbette Dışişleri Bakanı'nın bu çetrefil konuya dahil olması söz konusu değildir. V. Vesley'i (Bakanlık Daimi Müsteşarı) de rahatsız etme konusunda tereddütlerim var, çünkü olayın geçmişini bilmiyor... Bu durumda Türk Hükümeti'ne cevap gönderilmemesi gerektiğini düşünüyor ve bu konudaki tüm sorumluluğu üzerine alıyorum.'

⁶ FO 371/17965 (E6814/3017/44).

Sonrasında 8 Şubat 1935'de, Türk maslahatgüzar, Dışişleri Bakanı John Simon'a orijinal notayı hatırlatan ve cevap beklenildiğini bildiren bir mektup gönderdi.⁷

Şubeler arası müzakere zabıtlarından ortaya çıkan şu ki, bu son gelişme, Dışişleri Bakanlığı için, en hafif ifadeyle, şok etkisi yaratmıştı. A. K. Helm şöyle yazıyordu: 'Bu hatırlatmadan ortaya çıkan, Türk Hükümeti'nin, varislerin iddialarını takip etme konusunda kararlı olduğudur, bu nedenle Türk Büyükelçisi tarafından 9 Kasım tarihinde gönderilen notaya cevap vermemelik edemeyiz.'

Türk Büyükelçiliği'nin bu ikinci girişimi, İngiliz Dışişleri Bakanlığı ile aralarında 1940 yılına kadar, yani altı yıldan fazla sürecek olan bir dizi uzun yazışmanın başlangıcını oluşturuyordu. 'Top onlarda!', 'Hayır, hayır artık bizde!' gibi ifadelerin sıkça kullanıldığını düşünmek hiçte yanlış olmaz. Bu bezdiren Türkler'e karşı, sayısız eski belgeyi tekrar tekrar gözden geçirip son şeklini vermek için zorlu bir uğraşı içine giren Dışişleri'nin zavallı yetkilileri!

Bu diplomatik pinpon maratonu nihayet 1940'da sonuçlanıyor ve sanırım sonuç, berabere biten bir maçı işaret ediyordu! Taraflarca ortaya konulan sayısız hukuki tezi ayrıntılı bir şekilde anlatmanın okuyucu açısından yararlı olacağına inanmıyorum. Bu nedenle konuya ilişkin bazı belgelerden iki tarafın temel görüşlerini özetlemeye çalışacağım.

Türk Hükümeti, 1918 yılında ölen Sultan Abdülhamid'in Türk vatandaşı olarak kalan üç dul eşinin iddialarının takipçisi olduğunu ileri sürüyordu. Söz konusu üç hanıma, 1924'de sürgüne gönderilen ve vatandaşlıklarını kaybeden Osmanlı Hanedanı'nın fertlerine davranıldığı gibi davranılmamıştı. Dahası, bu hanımlar, Osmanlı Ailesi'nin diğer üyelerinin iddialarını takip eden yabancı şirketlerle ortak bir girişim içinde de bulunmamışlardı.

⁷ FO 371/19034 (E917-187-44).

Tüm bu uzun yazışmalar süresince Türk Hükümeti'nin savunduğu görüş 'Majestelerinin Hükümeti'nin mirasçıların yasal taleplerini karşılayamaması, ya da vatandaşlarının haklarını korumak için açacağı davada Türk Hükümeti'nin yasal hakkını tanımaması durumunda bu anlaşmazlığı çözüme kavuşturmada en hızlı ve en adil yolun karşılıklı anlaşarak davayı tahkime götürmek' olduğu yolundaydı. (Türk Büyükelçisi'nin Şubat 1937 tarihli mektubu).⁸ Aynı yılın Nisanında Büyükelçi Okyar, hükümetinin önerisi olan tahkime başvurma kararının, 'birbirine taban tabana zıt görüşlere sahip iki taraf arasındaki bir anlaşmazlığı, dostâne bir şekilde çözmenin tek yolu' olduğunu düşündüğünü tekrarlıyor ve 'İngiliz Hükümeti'nin tavrı göz önüne alındığında konuyu tartışarak çözmenin neredeyse imkânsız olduğu'nu sözlerine ekliyordu.⁹

Dışişleri Bakanı Eden'in Büyükelçi Okyar'a 1937 Martında yazdığı mektupta bir kez daha tekrar ettiği gibi, İngiliz Hükümeti sürekli olarak şu görüşü ileri sürüyordu: 'Bir hükümetin şahsi bir talebe diplomatik olarak arka çıkması için, davacı şahsın tüm iç hukuk yollarını tüketmiş olması gerekmektedir.'¹⁰ Eden, Okyar'ın Ekim 1936 tarihli mektubuna atıfta bulunarak, 'bu kural bir tarafa bırakılabilir çünkü Türk hükümeti davanın görüleceği mahalli mahkemenin tarafsızlığı konusunda şüpheye kapılmıştır' eleştirisini getiriyor ve 'İngiliz yönetimi altındaki tüm ülkelerde, bu mahkemelerin sadece teoride değil gerçek anlamda da bağımsız olduğunu' vurguluyordu. Türkler'in kasdettiği, önceki bölümde değindiğimiz Osmanlı mirasçıların davalarına bakmaları engellenen İngiliz mandası altındaki Irak mahkemeleriydi. Eden mektubunu, hükümetinin adil tutumuna dikkat çekerek bitiriyordu: 'Türk Hükümeti'nin yapmak isteyeceği başka yorumları da dostâne duygularla dikkate almaya her zaman hazırken., iki ülke arasındaki samimi ilişkilere güve-

⁸ FO 371/20854 (E816-91-44/No.81-12).

⁹ FO 371/20854 (E2070-91-44/No.271-30).

¹⁰ FO 424/281/(E1317-91-44/No.54).

nerek, bu konuda bir tavır değişikliği umudunun olmadığını da açıkça belirtmek durumundayım.'

Karşılıklı gönderilen son mektuplardan yapılacak alıntılar bize, bu altı yıllık uzun yazışmaların verimsiz tabiatını özetleyecektir diye düşünüyorum.

Türk Büyükelçisi Fethi Okyar 30 Haziran 1938¹¹ tarihinde İngiliz Dışişleri Bakanı Viscount Halifax'a gönderdiği son mektubunu şu şekilde bitiriyordu:

'Majestelerinin Hükümeti'nin kararlarında her zaman kendini gösteren adalete bağlılık duygusunun, bir kez daha dile getirdiğimiz tahkime gitme teklifimizin kabulünde de belirleyici olacağı ve böylece uzun süre çözümsüz kalmış bir konuya son noktanın konulacağı umudunu taşımak istiyorum'.

Viskont Halifax 16 Şubat 1940'da, yukarıdaki mektuba cevaben bu kez yeni Dışişleri Bakanı Dr. Rüştü Aras'a gönderdiği mektupta şöyle sesleniyordu:¹²

'Ekselanslarına Fethi Bey'in mektubunda bahsettiği konular hakkındaki görüşlerimi sunmaktan büyük mutluluk duyuyorum. Gerek bunlar ve gerekse yukarıda değinilen Eden'in yazısında yer alan değerlendirmeler ışığında, Majestelerinin Hükümeti'nin her ne kadar Türk Hükümeti'ni tatmin etmek üzere elinden geleni yapmak istese de, bugünkü şartlarda meselenin halli için hakeme başvurulmasına itirazını sürdürmesinin gerekçelerini anlayacağınıza eminim.'

Viskont Halifax, o an devam etmekte olan bir Filistin davasını örnek göstererek -ki bu bir sonraki bölümün konusunu oluşturacaktır - mektubuna şöyle son vermektedir:

¹¹ FO 371/21916/ (E3887-56-44/No. 512-73).

¹² FO 424/289/(R 7858-7846-44/No.22).

‘Önceden de belirttiğimiz gibi, Majestelerinin Hükümeti en yüksek adli makamının bununla ilgili görüşünü almadan bu konudaki tavrını değiştirmeyecektir. (Burada kastedilen Lordlar Kamarası Hususi Divanı’dır) Uluslararası bir iddia karşısında alınacak tavır belirlenmeden önce, uluslararası hukuk kuralları çerçevesinde, görüş alınması gerekmektedir.’

Bu cevap, merhum Sultan Abdülhamid’in mirasçılarının em-lâkı konusunda, Türk ve İngiliz hükümetleri arasında sürdürülen uzun yazışmaların da sonu demek oluyordu.

Burada, 1936 yılına ait konuyla ilintili bir dizi haberleşmeden de, oldukça ilginç ve aydınlatıcı olmaları nedeniyle bahsetmeden geçemeyeceğim:

Iraq Petroleum Company’nin (nam-ı diğer *Turkish Petroleum Company*) genel müdürü J. Skiros, 27 Temmuz 1936’da, Dışişleri Bakanlığı’ndan J. C. Sterndale Bennett’a şu şekilde bir mektup yazıyordu:¹³

‘Amerikalı müdürlerimden biri bana şunları yazıyor:

‘İngiliz Dışişleri Bakanlığı adına Rendel ve Türk Hükümeti adına Türkiye’nin Londra Büyükelçisi Fethi Okyar tarafından imzalanan, ve Sultan Abdülhamid’in mirasçılarının durumu ve Türk Hükümeti’nin *Iraq Petroleum Company*’nin imtiyazını da içeren konuyu Lahey Adalet Divanı’na götürme önerisinin yer aldığı yazışmaların bir nüshasını Sir John Cadman’ın (IPC’nin başkanı) Majesteleri’nin Hükümeti’nden istemesi gerektiğine inanıyorum.’

Skiros, John Cadman tatilde olduğu için kendisinin yazdığını söyleyerek şöyle devam ediyordu:

‘Amerika’da tezgahlanan ve Irak imtiyazının geçersizliğini esas alan mahkeme dışı bir çözüm önerisiyle *Iraq Petroleum Company*’ye gözdağı verilmesini hedefleyen dolapların sonu

¹³ BP Arşivi (IPC174/S30B).

gelecek gibi gözüküyor. Şu ana kadar bu türden girişimleri hiç dikkate almadık, fakat, Türk Hükümeti'nin varislerin haklarını korumaya soyunduğunu ve eğer İngiliz ve Fransız Hükümetlerinden tatmin edici bir cevap alamazlarsa konuyu Lahey Adalet Divanı'na götürecekleri konusunda, birkaç ay önce uyarıldım.'

16 Ağustos 1936'da Bennet, Skliros'un mektubuna şu cevabı veriyordu:

'Sizin Amerikan müdürünüzle görüşen kişilerin, Türk Büyükelçisi'ne gönderdiğimiz notaların bu dairede kimin tarafından imzalandığını bilecek kadar Türk yetkilileriyle yakın temasta olduklarını öğrenmek oldukça ilgimi çekti. Gerçi bu istihbaratın bizi şaşırttığını söyleyemeyiz. Çünkü sizin de bildiğiniz gibi, varislerin iddialarını istismar amacıyla geçmişte İngiltere, Kanada ve Amerika menşei çeşitli şirketler ortaya çıkmıştı ve bu şirketlerden bir ya da birkaçının Türk Hükümeti'nin son bir iki yıldır getirdiği önerileri temsille mali açıdan ilgileneneğini uzun zamandır bekliyorduk...'

Bennet şu güvenceyi vererek mektubunu bitiriyordu:

'Bir an önce Amerikalı müdürünüze şu teminatı vermenizi öneriyorum: Mirasçıların mülklerinin bulunduğu farklı ülkelerin (Irak, Filistin vs.) mahkemelerine başvurmaları dışındaki her hareketlerinde mesele bizim açımızdan kapanmış bir konu olarak telâkki edilir ve her kime ait olursa olsun, iddianın geçerliliğini kabullenme gibi bir niyetimiz söz konusu olamaz.'

Bu gelişmeler olup biterken, Paris'de yaşayan Dr. Halaçyan adında "üst düzey" bir Ermeni sahneye çıkacaktır. Kimdir bu adam? Calouste Sarkis Gülbekyan'ın bir tanıdığı olabilir mi? Bu kişi her kimse, biraz sonra göreceğimiz gibi, kesinlikle pek de kolay göz ardı edilecek biri değildi. İşte sahip olduğu olağanüstü nüfuza bir örnek:

Dışişleri Bakanlığı'ndan A. K. Helm, 1935'de, kendisini bu gizemli Dr. Halaçyan'la tanıştırmak amacıyla gelmiş olan Bloomfield adında biriyle 21 Mayıs'da yapmış olduğu bir görüşmeyi kaydetmiştir. Bloomfield Helm'e, Halaçyan'ın, ortak bir arkadaşları aracılığı ile 'varislerin Majesteleri'nin Hükümeti'ne karşı ileri sürdükleri tezlere dayandırdıkları tüm belgelerin kendisinde olduğunu Majesteleri'nin Hükümeti'ne bildirmesini' kendisinden rica ettiğini söylüyordu. Bloomfield, Halaçyan'ın eski bir Osmanlı nazırı olduğunu ve görev yaptığı dönemde bu belgelere ulaştığını söylüyordu. Bu belgelerin kopya mı yoksa orijinal mi olduğu sorulursa cevabı, kanaatince orijinal olduklarıydı!

Helm, Bloomfield'e ziyareti ve verdiği bilgiler için teşekkür ettiğini ve fakat 'konuyu takip etme konusunda bazı şüpheleri olduğunu' vurguladığını yazmaktadır. Bu konuyla ilgili tartışmaları içeren Dışişleri Bakanlığı tutanaklarına da şöyle bir not düşmüştür: 'Abdülhamid davasının geçmişi dikkate alındığında, benim görüşüm, bu işe hiç bulaşmama yönündedir.' Diğer tüm meslekdaşları da Helm'le aynı görüşü paylaşmaktaydılar.

Fakat Halaçyan kendisini bir yıl içinde İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na kabul ettirerek, Paris-Londra arasında seyahat edip toplantılara katılmak suretiyle, hükümetler arası yazışmalarda ortaya çıkan hususlarda danışmanlık yapma gibi önemli bir pozisyon edinmişti. Dahası, 12 Eylül 1936'da Osmanlı varislerinin iddiaları üzerine oldukça uzun ve ayrıntılı bir görüş hazırlamış ve bunun bir nüshası da Eden'in 1937 Martında Fethi Okyar'a gönderdiği mektuba iliştilmişti. Türk yetkililerin bu belgeyi gördüklerinde ne hissettiklerini tahmin etmek pek de güç olmasa gerek: Şaşkınlık ve İngiltere'nin maksadı ve iyi niyeti karşısında duydukları güvensizliğin kanıtlanmış olması!¹⁴

Halaçyan'ın ileri sürdüğü hukuki görüşün -ki yazar bu konuda fikir yürütmeye yetkili olmadığını düşünmektedir- değeri

¹⁴ FO 371/19034/ (E3182-187-44).

ne olursa olsun, suları kesinlikle bulandırmayı başardığı bir gerçektir! Eden'in 1937 Martındaki mektubuna, Haziran 1938'de cevap yazan Türk Büyükelçisi, kendisine şu gerekçelerle karşı çıkıyordu.¹⁵ 'Bu konuda Halaçyan'ı otorite olarak kabul edemeyeceğimizi Ekselansları'na bildirmek zorundayım. Kendisi, ne tanınmış bir hukukçu ne de bir uluslararası hukuk otoritesidir. Üstelik, konu hakkında adil bir rapor hazırlama görevi üstlenerek ehliyetine haiz olmayan bir politikacıdır.'

Fakat Halaçyan, İngiltere'nin davasına kesinlikle çok daha önemli bir hizmette bulunmuştur. Bunu, İngiltere'nin Paris Büyükelçisi George M. Clark'ın 5 Ocak 1937 tarihinde Eden'e iletmiş gönderiden de anlamak mümkündür.¹⁶ Clark bu gönderide, aynı gün Halaçyan ve Elçilik Ticaret Müşaviri'nin 'beraberinde Dışişleri Bakanlığı'nın aynı bölümünde görevli Türkiye ve Suriye konularında uzman olan bir uzman bulunan Fransa Dışişleri Bakanlığı'ndan M. Chavel ile bir buçuk saat süren bir toplantı gerçekleştirdiklerini bildiriyordu. Her iki yetkili de kendilerine 3 Aralık'da iletilen, söz konusu iddialarla ilgili Halaçyan'ın yazmış olduğu görüşü baştan sona okumuşlardı.' Daha sonra şu önemli gelişmeye değiniyordu Clark: 'Fransız temsilciler hiçbir koşul öne sürmeksizin, Majesteleri'nin Hükümeti'nin izlediği yolu benimsemişler ve fırsatı geldiğinde yine Majesteleri'nin Hükümeti'yle mümkün mertebe aynı tutumu sergileyecekleri hususundaki iradelerini de ifade etmişlerdir.' Diğer bir deyişle, Halaçyan, Fransızlar'ı İngiliz Hükümeti'nin yanına çekmekte yardımcı olmuştu. Oldukça kayda değer bir başarı...

Hazine avukatı Dr. Brown'a hitaben yazılmış ve bahsi geçen bu toplantıya ilişkin bilgi veren bir mektupta¹⁷ Halaçyan, toplantıya katılanların kimlikleriyle ilgili olarak bizleri aydınlatmaktadır. Bunlardan toplantının gerçekten de bir hayli yüksek düzeyde olduğu ve Fransız yetkilinin verdiği taahhüdün önem-

¹⁵ FO 371/21916/ (E3887-56-44).

¹⁶ FO 371/21916/ (E 3887/No. 512-73).

¹⁷ FO 371/20854/ (E 156-91-44/No. 22).

li görülmesi gerektiği izlenimi edinilmektedir. İngiliz Ticari Müşaviri Sir Robert Cahill'di. M. Chauvel ise tam yetkili elçi olarak, Asya Dairesi'nin müdürlüğünü yapıyordu.

Halaçyan mektubunda şöyle diyordu: 'Bu sabah yapılan toplantıdan son derece memnuniyet verici bir sonuç çıkmıştır'. Daha sonra tabiri caizse 'bağlantılarını genişletmek' için fırsat yaratmaktaki tartışmasız becerisini ortaya koyarak Dr. Brown'ı bilgilendiriyordu: 'Görüşlerimizle ilgili aldığımız olumlu tepkiler doğrultusunda, ortak sürdürdüğümüz bu davada ileride fikir ayrılığına düşmemek için, Chavel'e -eğer işe yarayacağına inanıyorsa- her zaman yardıma hazır olduğumu söylemem gerektiğini hissettim.' M. Chavel bu öneriyi oldukça sıcak karşılamıştı.

İngiltere'nin Paris Büyükelçisi ayrıca Fransızlar'ın, İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nın 25 Eylül 1936 tarihli mektubuna Türk Dışişlerince 31 Ekim 1936'da verilen cevabın bir nüshasını rica ettiğini bildiriyor ve her iki belgenin matbu nüshaları kendisine ulaştırılıyordu.

Dışişleri Bakanlığı'ndan Beckett, 15 Ocak 1937'de, Halaçyan'ın Hazine'de görevli Dr. Brown'a yazdığı mektuba atıfta bulunarak¹⁸ 'buradaki en ilginç ifade'nin Halaçyan'ın, 'iddia konusu olacak herhangi bir mülkün, 1908 ve 1909 iradelerinin kapsamı içinde olduğunu kanıtlamanın zor olmadığı' şeklindeki beyan olduğunu belirtiyordu. Beckett sözlerini şöyle devam ettiriyordu: 'Bu bana hep devamımızdaki en zayıf noktamız olarak geldi, fakat bu konuda herkesten fazla bilgiye sahip olan Halaçyan tatmin olmuşsa, endişelenmemize gerek yok.' Fakat Halaçyan burada yanılmıştı çünkü bu iradeler geçersizdi ve ilerleyen günlerde İngiliz Dışişleri, endişe edecek çok şeyleri olduğunu fark edecekti!

Bu yazışmalar düzinelerce sayfayı kaplayacak uzunluktadır. Bu nedenle bunları, konuya ilgi duyabilecekler için aşağıda kronolojik olarak sıralamakla yetiniyorum:

¹⁸ FO 371/20854/(E168-91-44).

Türk Maslahatgüzarın, 8 Şubat 1935'de Sir John Simon'a yazdığı mektup (yukarıda FO 371/19034/E917/187/44 referansıyla belirtilmiştir).

-İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nın Sir John Simon'a yazdığı 21 Mart 1935 tarihli cevap (FO 371/19034/E1681/187/44).

Türk Büyükelçi'nin 30 Mayıs 1935'de Sir John Simon'a yazdığı mektup (FO 371/19034/E3385/187/44).

Türk Büyükelçisi'nin 25 Temmuz 1935'de Sir Samuel Hoare'a (yeni Dışişleri Bakanı) yazdığı ve önceki mektubunu hatırlatarak cevap beklediğini belirten nota (referansı yukarıda belirtilmiştir).

Sir S. Hoare'un Türk Büyükelçisi Fethi Okyar'a 22 Ağustos 1935 tarihinde yazdığı mektup (FO 371/19034/E4985/187/44).

Türk Büyükelçisi'nin, 6 Şubat 1936 tarihinde Anthony Eden'a (yeni Dışişleri Bakanı) yazdığı mektup (FO 371/20088/E690/44).

Türk Büyükelçisi'nin 13 Mayıs ve 9 Temmuz 1936'da verdiği sözlü notalar ve Anthony Eden'ın buna 25 Eylül 1936'da verdiği cevap (FO 424/280/E5981/690/44/No.51).

Türk Büyükelçisi'nin 31 Ekim 1936 tarihinde Anthony Eden'ın mektubuna verdiği cevap (FO 424/280/E6840/690/44/No.68).

Türk Büyükelçisi'nin 5 Şubat 1937'de yazdığı ve 31 Ekim 1936'daki mektubunu hatırlatarak cevap beklediğini hatırlatan mektubu (FO 371/20854/E816-91-44/No.81-12).

Anthony Eden'ın Büyükelçi Okyar'a, 31 Ekim 1936'daki mektubuna cevaben yazdığı 23 Mart 1937 tarihli mektup (FO 424/281/E1317-91-44/No.54)

Türk Büyükelçisi'nin 14 Nisan 1937'de Anthony Eden'a yazdığı ve Hükümeti'nden talimat beklediğini belirten mektup (FO 371/20854/ E2070-91-44/No.271-30).

Türk Büyükelçisi Okyar'ın 30 Haziran 1938 tarihinde, Vikont Halifax'a (yeni Dışişleri Bakanı), Anthony Eden'ın 23 Mart 1937 tarihli mektubuna cevaben yazdığı mektup (FO 371/21916/E3887/56-44/No.512-73).

Vikont Halifax'ın 16 Şubat 1940'da Dr. Rüştü Aras'a (yeni büyükelçi) selefinin 30 Haziran 1938 tarihinde gönderdiği mektuba cevaben yazdığı mektup (FO 424/289/R7858-7846-44/No.22).

Türk Büyükelçilerin yazdığı mektuplar ya Türkçe ya da Fransızca kaleme alınmış olup, yazar tarafından İngilizceye tercüme edilmiştir.

Mucize! Nihayet Osmanlı Varisleri Mücadele Yolunda Birleşiyorlar

Birinin mucizesi diğ erinin felaketi olabilir. 1930'larda geliş en senaryo, Osmanlı varisleri adına bir mucizeyi gerçekleştirebilirdi, çünkü nihayet birlik ve beraberliğin hikmetini anlamaya başlamışlardı. Aynı şekilde birlik oluşturup, son derece seçkin avukatların önderliğinde ve tavsiyeleri ışığında hareket etmeleri, "Güçlü Haklıdır" doktrini aracılığıyla sağ lamlığı korunan İngiliz tezinin felaketi anlamına gelebilirdi.

Muhaliğ gücün, yani Osmanlı varislerinin, o andaki pozisyonuna şöyle bir bakalım: İki gruba ayrılmışlardı. En tehditkar grup, merhum Sultan Abdülhamid'in mirasçılar ıydı. İkinci en büyük, fakat daha az etkili olan grup, aralarında süregelen anlaşmazlıktan çeken Osmanlı Hanedanı'nın diğ er üyeleri ydi. Bu durum ş undan kaynaklanıyordu: Her bir Sultan, kendi döneminde, Hazine-i Hassa yararına gayrimenkule yatırım yapmış ve Osmanlı Ailesi'nin masrafları da bu yatırımların gelirleriyle karşılanmıştı. Her ne kadar bu mülkler ailenin reisi olarak hükümdar olan padişah tarafından satın alınmışsa da, Hazine-i Hassa'da tutularak ölümüyle beraber kendi ailesine geçmemişti. Kendisinden sonra gelen ailenin yeni reisi de otomatik olarak aynı şeyi yapmıştı. Gerçi bu geleneksel uygulama hükümdarları şahsı adına mülk edinmekten men etmemişti. Merhum Sultan Abdülhamid, Mezopotamya olarak bilinen Musul ve Basra bölgelerinde, Hazine-i Hassa adına olduğı kadar kendi adına da arazi satın almıştı. Daha kolay anlaşılabilmesi için şöyle açıklayabiliriz: Sultan'ın şahsi malvarlığı onun ceb-i hümayunu oluşturur ve aile üyeleri bunu varisleri olarak alma hakkına sahiptir.

Komik olan durum şuydu; Aile'nin geri kalan üyeleri, ceb-i hümayunun Hazine-i Hassa'dan ayrı olduğunu kabul etmi-

yorlardı. Çünkü Hazine-i Hassa idaresi kolaylık yaratması açısından Ceb-i Hümayun'un idaresiyle de görevlendirilmişti. Ve önce Abdülhamid'i 1908'de Hazine-i Hassa'ya ait malları devlete devretmeye ve daha sonra da Abdülhamid'in halefi Sultan Reşad'ı, 1909 iradesiyle bu devri teyide zorlayan İttihad ve Terakki yönetimindeki Osmanlı Hükümeti, bu yasadışı devrin –yasadıydı çünkü her iki irade de Kanun-i Esasi gereği Meclis tarafından onaylanmamıştı,– Abdülhamid'in ceb-i hümayununa ait mülkleri de kapsadığını savunmuştu. Çok sonraları, 1922-23 yıllarında Lozan Barış Konferansı sürerken Türk delegasyonu, Müttefikler'in savunduğu gibi, Hazine-i Hassa ve Ceb-i Hümayun'a ait mülklerin Türk Devleti'ne ait olmadığını, bunların özel mülk olduğunu kabul ve beyan etmişti. Fakat Antlaşma'nın nihai metni tatmin edici olmaktan uzak ve yorum-a açık olan bir metindi (Ek III'e bakınız).

Kısaca, 1930'lu yıllarda Hanedan'ın geri kalan fertleri bu karmaşık durumla yüzleşerek Ceb-i Hümayun'un Abdülhamid'in varislerinin mirası olduğunu kabul etmişler, buna karşılık varisler de herhangi bir kazanım olması durumunda bunu Hanedan'ın geri kalanıyla paylaşmayı taahhüt etmişlerdi.

İngiliz Hükümeti, Türk Hükümeti ile, önceki bölümde değindiğimiz altı yıllık diplomatik pinpon oyununu sürdürüp, Türk Hükümeti'nin ısrarla tekrarladığı tahkime gitme önerisini tam bertaraf etmişken, bir başka olumsuz gelişme ortaya çıkmıştı. Olumsuzluk İngiltere açısından, çünkü bu İngiliz tezinin felaketle sonuçlanmasına yol açabilirdi. Konularında uzman avukatların tavsiyesi üzerine Abdülhamid'in varisleri merhum babalarına ait Filistin'deki bir mülkün Filistin yönetimi tarafından kamulaştırılmasına itiraz etmişler, haklarını temsil eden bir grup şirketin aracılığıyla yasal mücadele başlatmışlardı. Bu örnek dava Filistin mahkemesinde görülmek üzereydi! Filistin mahkemesinde varisler lehine çıkabilecek bir karar Mezopotamya'dakiler de dahil olmak üzere diğer emlaklarının mülkiyet hakkı konusunda ucu açık bir emsal oluşturabilirdi. Bu da İngiliz tezi açısından ufukta beliren felaketin habercisiydi!

Örnek dava için gerekli ortam hazırды.¹⁹ Varislerin dava mahallindeki hukuk başdanışmanı, Beyrut'da yaşayan, Maitre Diabis Ilias Murr adında Lübnanlı Arap bir avukattı ve 1930'lar-
dan itibaren olayın seyri hakkında derinliğine bir inceleme yap-
mıştı. Murr'un başyardımcısı da Weinshall adında Musevi bir
avukattı. Murr, Doğu Akdeniz'in en seçkin avukatlarından biri
olarak bilinirdi. Beyrut Amerikan Üniversitesi'nde uzun yıllar
hukuk dersleri vermiş ve 1930 yılında Lübnan Barosu Başkanı
olmuştu. Arap, Musevi ya da herhangi bir partizanın saldırısın-
dan korunmak amacıyla kendisine, güçlü kuvvetli Arap ve Mu-
sevi korumalar tuttuğu söylentileri ortalıkta dolaşırdı. Aynı za-
manda da, 'Times' gazetesinin Beyrut muhabiriydi.

Maitre Murr örnek dava olarak, Filistin'in güneyinde Gaz-
ze yakınlarında, Filistin yönetimince arazi sahiplerine, varisle-
rine veya onların temsilcilerine haber verilmeden 1932'de ka-
mulaştırılmış, pek de değerli olmayan şeridimsi dar bir araziyi
seçmişti. Kamulaştırmaya kadar Tapu Müdürlüğü kayıtlarında
arazi sahibi Sultan II. Abdülhamid olarak görünmekteydi.
Murr savunmasını, Filistin yönetimince ileri sürülen ve söz ko-
nusu mülkün özel mülk olmadığı, diğer bir deyişle Türk Dev-
leti'nin topraklarının bir parçası olduğu ve 1923 Lozan Antlaş-
ması hükümleri gereğince savaşın galibi Müttefikler'e –bu ör-
nekte, Filistin'de mandater ülke statüsündeki İngiltere'ye– dev-
redildiği görüşünü çürütmek üzere kurgulamıştı. Böylece Filis-
tin, sürmekte olan mücadelenin, bir sonraki önemli durağı olu-
yordu.

Fakat öncelikle yasal işlemleri başlatabilmek için ilgili mah-
kemeye bir dilekçeyle başvurmak gerekiyordu ve bu dilekçe Fi-
listin başsavcısının iznine tabiydi. Davanın yürütülebilmesi için
onun resmi talimatı gerekiyordu.

Dilekçe, 15 Temmuz 1934'de, davacı Osmanlı Sultanı Ab-
dülhamid'in en büyük oğlu ve mirasçısı Şehzade Mehmed Se-
lim Efendi adına Hayfa'da avukatlık yapan Dr. Abraham We-

¹⁹ FO 371/17965 (E6889-3017-44).

inshall tarafından, Yafa Yerel Mahkemesi'ne sunuldu. Davalı, Kudüs'deki Filistin Hükümeti'ni temsil eden başsavcıydı. Dilekçede özet olarak, devlet malı olduğunu söyleyerek merhum Sultan'ın malvarlığına itiraz eden Filistin Hükümeti'nin tezinin 'yasadışı ve temelsiz' olduğu iddia ediliyor, söz konusu mülkün her zaman merhum Sultan'ın topraklarının bir parçası olduğu ve olmaya da devam edeceği ileri sürülerek, bu gerçeği tanıyacak bir kararın çıkması ve Gazze Tapu Müdürlüğü'ne emir verilerek, mülkün davacı adına geçirilmesi, bunun maliyetinin hükümet tarafından karşılanması ve son olarak da bu teşebbüs için gerekli davacı izninin temini için gereken formalitelerin yerine getirilmesi talep ediliyordu.

Dilekçenin teslimi sonrasında, mandater ülke olarak Filistin'den sorumlu olan Sömürgeler Bakanlığı, Hazine'nin Hukuk Bürosu ve Dışişleri Bakanlığı yetkililerinin kafasındaki en önemli soru, davanın görülebilmesi için Filistin Başsavcısı'nın izin verip vermeyeceğiydi. Aralarında hukukçularında bulunduğu bu üst düzey devlet görevlilerinin fikir alışverişleri neredeyse beş ay sürdü. Davanın görülüp görülemeyeceği konusundaki sonu gelmez tartışmaların tümü özetle şu noktada birleşiyordu: Davanın açılmasını engellemek, Filistin Hükümeti'nin elinin zayıflığını gösteren bir işaret olarak yorumlanabilirdi.

Bu bağlamda, Hazine avukatı 3 Aralık 1934'de, Sömürgeler Bakanlığı'na takip edilecek yola ilişkin şu açıklamayı yapıyordu: 'Yafa Yerel Mahkemesi'ne sunulan dilekçenin yürürlüğe konmasında bir sakınca yoktur'.²⁰ Böylece son derece önemli bir örnek oluşturacak yasal mücadelenin başlaması için gereken zemin hazırlanmış oluyordu.

Sanırım burada, daha önce belirttiğimiz iki ifadeyi hatırlamakta yarar var: İlki, Dışişleri Bakanlığı Daimi Müsteşarı Lancelot Oliphant'ın sürgündeki merhum Sultan Vahideddin'e 1 Şubat 1926'da²¹ yazdığı mektupta verdiği tavsiye ki Oliphant

²⁰ FO 371/17965 (E7257-3017-44).

²¹ Yazarın Aile Arşivi'nden.

orada şunları söylüyordu: ‘Majesteleri’nin iddialarını değerlendirecek ehliyetteki tek mahkeme ancak bu emlakın bulunduğu ülkelerin mahkemeleridir’. İkincisi ise Dışişleri Bakanı Eden’in, 1937 Martında, Türk Büyükelçisi’ne yazmış olduğu mektupta, yerel mahkemelerin bağımsızlığı konusunda verdiği güvence, ki Eden aynen şu ifadeyi kullanıyordu: ‘İngiliz yönetimi altındaki tüm ülkelerde, bu mahkemeler sadece teori de değil gerçek anlamda da bağımsızdırlar’.²²

Artık, sözlerin eyleme ne şekilde geçirildiğini görme sırası gelmişti.

Filistin Örnek Davası: Yasal Mücadele Başlıyor

Şehzade Selim Efendi’nin avukatları tarafından hazırlanan dilekçe için gerekli iznin çıktığı Aralık 1934’den, Yafa Yerel Mahkemesi’nde davanın görülmeye başlandığı 1937 ortalarına kadar tam 2,5 yıllık bir süre geçmişti! Dava öncesi ve sonrasında, varisler adına İngiliz Hükümetiyle bir uzlaşmaya varmak adına bir hayli çaba sarf edilmiş, ancak bunların hepsi sonuçsuz kalmıştı.

Yafa Yerel Mahkemesi’nde görülen davanın, 7 Haziran 1937’de yayınlanan zabıtlarında, 28 Haziran’da davacının avukatı tarafından kaleme alınan son söze atıfta bulunularak şöyle deniliyordu: ‘Yerel Mahkeme’nin 18 Mayıs 1937 tarihli resmi kararına göre, yeni kayıt esnasında davacının hakkının ortadan kalktığını bildirme yükümlülüğü davalıya aittir’.²³ Filistin yönetimi ve onun Londra’daki patronları için oldukça sevimsiz olan bu durum karşısında Sömürgeler Bakanlığı 12 Temmuz 1937’de Sömürgeler Bakanı’nın onayladığı ayrıntılı bir rapor hazırlamak durumunda kalıyor ve Dışişleri Bakanı’nın onayına sunulmak üzere bu Bakanlığa gönderiyordu.²⁴

²² FO 424/281 (E1317-91-44 No.54).

²³ FO 371/21916: Filistin Davası Kitab-ı Matbu.

²⁴ FO 371/20855 (E4026-91-44).

Bu rapor ve Dışişleri Bakanlığı'ndaki tartışmaların tutanakları, İngiltere'nin tutumu ve gelecekte izleyeceği politikayı belirleyen düşünce süreçlerini açıkça göstermesi açısından önemlidir. Bu nedenle, bunun üzerinde ayrıntılı bir şekilde durmak istiyorum. Sömürgeler Bakanlığı'ndan Blaxter'in Dışişleri Bakanlığı'nda çalışan Baggallay'a, üst yazı ile gönderdiği mektupta, Dışişleri Bakanı'ndan 'gereken onay alınır alınmaz' Hazine Hukuk Bürosu'nda görevli Dr. Brown'dan varislerin davalarını takip eden şirketin temsilcisi Inchbald'ı ve davaya bakan avukat Maitre Murr'ı, İngiliz Hükümeti'nin kararı hakkında bilgilendirmesi istenecekti.

Baggallay'ın uzunca yazdığı tutanakta, bu raporun konusunun, 'yıllardır Majesteleri'nin hükümeti için asap bozucu bir sorun haline gelen' Sultan Abdülhamid'in varislerinin iddialarının ele alındığı belirtilmekteydi. Hak talebeden tarafın ve bunları reddeden İngiliz yetkililerin görüşlerini ortaya koyduktan sonra, Baggallay şu saptamayı yapıyordu: 'Rapor söz konusu edilen nedenlerden ötürü uzlaşmanın (yazarın notu: aşağıya bakınız) kararlı bir biçimde reddedilmesi gerektiği görüşündeyim'. Daha sonra şu ifadelerle sürdürüyordu görüşlerini: 'Bir yargıya varabilmek için tüm faktörlerin ortaya konması gerektiğini düşünerek, belki şu tali hususları da belirtmek durumundayım.' Bu üst düzey görevlinin yaklaşımı son cümlesinde açıkça gözler önüne serilmektedir. Yani 'tali husus' olarak nitelendirdiği konulardan bahsetmenin 'belki' de gerektiğini düşünmesi!

Daha sonra bu "tali hususları" şu şekilde açıklıyordu: (1) Anlaşma önerileri bu davada 50,000 İngiliz Sterlini kaybettiğine inanılan Özel Bölgeler Komiseri Sir Malcom Stewart aracılığıyla yapılmıştı. 2) Sömürgeler Bakanlığı, Filistin mahkemeleri pek de iyi olarak anılmadığından davanın alt mahkemede Filistin Hükümeti aleyhine geliştiğini görmeye hazırlıklı bulunuyordu. Fakat Hukuk müşavirleri bu tür bir kararın, ya temyiz mahkemesi ya da Lordlar Kamarası Hususi Divanı'nda tersine çevrilebileceğinden emindiler. Baggallay, eğer bu aşamada bir terslik olur

da, dava Filistin Hükümeti aleyhine sonuçlanırsa, Hükümet'in, emlâkı davacılara iade etmek durumunda kalacağını belirtiyor, fakat 'İngiliz Maliyesi tarafından faiz dışında hiçbir ödemenin yapılmayacağı'nı da sözlerine ekliyordu. Daha sonra ise şöyle bir uyarıda bulunuyordu. 5) 'Eğer Irak'daki mukabil malvarlığı iade edilmek zorunda kalınırsa, bu İngiliz çıkarları açısından çok ciddi sonuçlar doğuracaktır, çünkü talep edilen malvarlığına *Iraq Petroleum Company*'nin imtiyazları da dahildir. 6) Filistin davasından çıkacak aksine bir karar, Irak'da çıkacak karşı bir karar için büyük bir misal teşkil edecektir. Fakat Irak Hükümeti'nin, kendi mahkemelerinden tersine çıkabilecek bir kararı engelleme konusunda elinden geleni yapacağına şüphe yoktur'.

Baggallay'in tutanağı hakkında bilgi verdikten sonra, şimdi de onun konusuna, yani Sömürgeler Bakanlığı'nca sunulan rapora geri dönelim. Rapor 'varislerin, bir grup Kanadalı ve İngiliz sermayedarın desteğini aldıkları belirtiliyordu. Bunları, Kanada'yı temsilen *Bank of Montreal* ve ona bağlı bir şirket olan *Royal Trust Company* ve İngiltere'yi temsilen de *Albert Hall Mansions*'dan John Campbell ve *Associated Portland Cement Manufacturers*'ın başkanı Sir Malcom Stewart - kendisi yakın zamana kadar İngiltere ve Galler Özel Bölge Komiseri olarak görev yapıyordu- olarak sıralamak mümkündür. Bu sermayedar grupları, Abdülhamid'in dul eşlerinden bazılarının iddialarına sahip çıkan Türk Hükümeti'nin desteğini arkalarına almışlardı. Türk vatandaşlığından çıkarılmış diğer varisler ise, iddialarının uluslararası bir mahkemede görülmesi yolunda Majesteleri'nin Hükümeti'ne baskı yapıyorlardı. Bu sermayedar grubu aynı zamanda yukarıda bahsi geçen Yafa Yerel Mahkemesi'ndeki dava da dahil olmak üzere, Filistin, Suriye ve Lübnan'da henüz sonuçlanmamış çeşitli adli takibat ile alâkalı olarak da varislere yardımcı oluyorlardı. Bu yasal işlemler sürdürülürken, İngiliz ve Fransız hükümetlerinin temsilcileri arasında da yakın bir işbirliği kurulmuştu.

Rapor şöyle devam etmekteydi: 'Uluslararası bir hak talebinde bulunmadan önce, yerel çarelerin (yazarın notu: malvar-

lığının bulunduğu ülkenin yerel mahkemeleri) tüketilmesi gerektiği konusundaki Majesteleri'nin Hükümeti'nin yaklaşımına hukuken itiraz edilemez ve bu da, eğer Majesteleri'nin Hükümeti ısrarlı tutumunu sürdürürse, davalardan en az birinin temyizde Lordlar Kamarası Hususi Divanı'na kadar gelmesi anlamına gelmektedir. Bu yüzden uzlaşmaya yönelik hiçbir anlaşmanın kabul edilmemesi gerektiği düşünülmektedir.'

Raporda daha sonra Sir Malcom Stewart'ın daha önce değinilen uzlaşma önerilerine değinilmektedir: 'Sir Malcom Stewart, şahsen Dışişleri Bakanlığı Müsteşar Muavini'ne dolaylı olarak ise dava ile ilgilenen diğer yetkili kişilere karşı çıkmıştı. Stewart, varislerin davalarında haklı olduklarına ve gerek İngiliz ve gerekse iddiaya sahip çıkan tanınmış uluslararası avukatlardan edindiği kuvvetli izlenime göre Majesteleri'nin Hükümeti'nin iddialar konusunda uygun bir anlaşmaya varmasının kendi yararına olacağına inanmaktadır. Böylesi bir anlaşmanın da tam zamanıdır; ancak, bu konu uzayıp giderse varislerin ve danışmanlarının davalarının haklılığına olan inançlarının güçlenmesi ve belli bazı yabancı devletlerin onlara ilgi göstermesi yüzünden kısa bir süre sonra böylesi bir uzlaşmaya varmak mümkün olmayabilir.'

Rapor şöyle devam ediyordu: 'Sir Malcom Stewart'ın kafasındaki çözüm, Majesteleri'nin Hükümeti'nin varislere Filistin ve Ürdün'de talep ettikleri toprakların değeri oranında bir ödeme yapmasıydı. Varislerin, bu topraklardan dört ile on milyon Sterlin arasında değişen miktarlarda meblağları ve Irak'daki petrol bölgelerinden de yıllık bir pay aldıkları söylenmektedir. Bunun dışında herhangi bir öneri getirilmemiştir. Fakat şurası açıktır ki eğer bir anlaşma yapılacaksa, Majesteleri'nin Hükümeti'nin bunun için yapmak durumunda kalacağı ödeme bu bir kaç milyon Sterlini bulacaktı.'

Rapor, Fransız ve Irak Hükümetleri'ne danışılmadan bir anlaşmaya varılamayacağını ve 'İngiliz Hükümeti karşısında yasal hakları tanınıp kesinlik kazanıncaya kadar', varislere büyük bir ödeme yapılmasının doğru olmayacağı şeklinde bitiyor-

du. Bu şartlar altında şu ana kadar uygulanan politikanın devamı öngörülüyor: 'Davacılara hiçbir kolaylık sağlamamak, hiçbir kabule yanaşmamak ve onlar ya da onların adına atılacak her adıma gereken karşılığı vermek.' Rapor son olarak davanın, Sö-mürgeler ve Dışişleri Bakanlıkları'nın hukuk müşavirleri ve Ha-zine avukatlarının önerileri doğrultusunda yürütüldüğünü be-lirtilerek, İngiliz barosundan Foster ve Halaçyan'ın Filistin'deki duruşmalara katılıp, davanın gidişi üzerine önerilerde bulun-duklarını ve Bakanlıkların hukuk müşavirlerinin görüşleri doğ-rultusunda fikir beyan ettiklerini bildiriyordu.

Yafa Yerel Mahkemesi, nihai kararını 1937 Kasımında ver-di ve davacılar lehine hükmetti. Bu durum Filistin Hükümeti ve onun Londra'daki patronları adına tam bir şok etkisi yaratacak-tı. Fakat ilerleyen bölümlerde göreceğimiz gibi, yine de raporda belirtilen politikayı sürdürmekte ısrar edeceklerdi.

Filistin Örnek Davası: Macera Devam Ediyor

1937'de Yafa Yerel Mahkemesi'nde görülen davanın nasıl yürütüldüğünü görmek, konumuz açısından yararlı olacaktır. Olanlar gerçekten de inanılmazdı. Londra'da haftalık olarak ya-yınlanan *The Spectator* adlı derginin, birkaç yıl sonra duruşma-lara ilişkin verdiği bilgilerden²⁵, davaya İngiliz yargıcın başkan-lık ettiğini ve yardımcısının da Arap olduğunu öğreniyoruz. Dergiye göre, 'duruşma dili İngilizcedir ve kolaylık arz etmesi açısından tutanaklar İngilizce kaleme alınmaktadır, fakat Arap hakim tek kelime bile İngilizce bilmemektedir'. İki hakim ara-sında görüş ayrılığı çıkmış, İngiliz hakim varisler lehine Arap hakim ise aleyhlerinde görüş bildirmiştir. Bu şartlar altında usul konusunda aralarında anlaşmazlık doğmuş, fakat davayı Filis-tin Hükümeti adına takip eden başsavcı ve varisler adına hare-ket eden dava vekili sonunda, 'mahkemenin ortaya koyduğu ni-hai kararı kabul etme konusunda uzlaşmışlardır.' Sonrasında

²⁵ *The London Spectator*, 4 Ekim 1946 tarihli sayı, "Özel Muhabir" imzalı "Abdul Hamid's Heirs" başlıklı yazı.

karar Kasım 1937'de varisler lehine verilmiştir. Ancak, 'başsavcının mahkeme kararını kabul edeceklerine dair önceden bulunduğu taahhüde karşın, yine de teknik sebepler ileri sürülerek karar temyiz edilmiştir.' Bir zamanlar Eden'in İngiliz yönetimindeki ülkelerde yargının bağımsızlığı konusunda söylediklerini, burada hatırlatmama gerek var mı acaba!

Dava duruşmalarına ait diğer bir raporda bu kez başsavcı tarafından, talebi üzerine Sömürgeler Bakanı Oliver F. G. Stanley'e gönderilen 12 Eylül 1944 tarihli davanın geçmişini anlatan ve gelecekte izlenecek stratejiye²⁶ değinen, kapsamlı bir gizli rapor, 'Hükümet'in, üst mahkemeye başvurduğunu ve onun da Yerel Mahkeme'nin kararını bozduğunu ve ispat zorunluluğunun Hükümet'e yüklenilmesini yerinde bulmayarak yeniden bir yargılama yapılmasını talep ettiğini' bildirmektedir. İşte size işler yolunda gitmediği zaman başvurulacak yöntemlere bir örnek!

Yukarıda adı geçen Kudüs Üst Mahkemesi'nde görüşülecek temyiz duruşması için aslen 14 Şubat 1938 tarihi verilmişti. Fakat başsavcının talebi üzerine aynı yılın Ekim ayına ertelendi. Bunun üzerine davacılar Üst Mahkeme aleyhine Londra'daki Lordlar Kamarası Hususi Divanı'na başvurdular ve 1941'de bu mahkemenin Adalet Komitesi Filistin Yüksek Mahkemesi'nin kararını onayladı ve davanın bu defa Kudüs'teki Yerel Mahkeme'de olmak üzere tekrar görüşülmesi kararına vardı. Fakat bu İkinci Dünya Savaşı'nın bitimine kadar ertelenmek zorunda kaldı.

Başsavcı hazırladığı raporda, hukuki görüşlere genişçe değinmiş ve uzun uzadıya Dr. Halaçyan'ın kanıtı üzerinde durmuştu. Bu durum onların Dr. Halaçyan'a ne kadar çok güvendiklerinin bir işaretiydi. Kendisine yönelik eleştiriler ne yönde olursa olsun Halaçyan suları bulandırmayı ve rakiplerinin ifadesini şüpheli göstermeyi kesin olarak başarmıştı. Gerçi bu, varislerin lehindeki kararın da gösterdiği gibi, Yafa Yerel Mahke-

²⁶ FO 371/44162 (R18910-3121-44- Secret).

mesi'nin İngiliz baş hakimini kandıramamıştı. Başsavcı bile raporunda Osmanlı hukukunun belli bir noktasıyla ilişkili olarak 'Halaçyan'ın fikirlerini takip etmekte biraz zorlanıyoruz' yorumunu yapmıştı. Mahkemede varislerin iddialarını savunan *Royal Trust Company*'nin genel müdürü F. S. Long'un²⁷ 23 Şubat 1938 tarihli bir mektubunda aktarıldığı üzere, mahkeme başkanı İngiliz hakim görüş bildirirken çok daha katıydı. Lord Strehling'e yazılmış bu mektubun bir nüshası Hazine hukuk bürosu görevlisi Dr. Brown tarafından Dışişleri Bakanlığı'ndan Baggalay'a gönderilmişti. Baggalay ilk olarak 'Parlamento Savaş Komisyonu Başkanı olması hasebiyle Lord Strathcona'nın bu işle bağlantılı olmasının şaşırtıcı olduğunu' belirtir. İkincisi ve belki de daha vahim olanı, Royal Trust'ın müdürünün, Lord Strathcon'a yazdığı ve dava hakkındaki 12 Temmuz 1937 tarihli Sömürgeler Bakanlığı raporundan alıntılar yaparak yorumlarda bulunduğu mektuptu. Dışişleri Bakanı'nın onayını almak üzere Bakanlığa gönderilen bu mektup üzerinde daha önceki bölümde ayrıntılı olarak durmuştuk. Baggalay pek de renk vermez bir tutumla şu notu düşmüştür: 'Long'un bunun içeriğinden nasıl haberdar olduğunu anlayabilmiş değilim.' İlgili dairelerde bir yerlerde gizlenen bir "köstebek" mi vardı?! Bu şok eden bilgi sızıntısı karşısında mutlaka bir soruşturma yapılmış olmalı, fakat yazar buna ait en ufak bir bilgiye ulaşamadı. Anlaşılan o ki son derece gizli tutuluyordu!

Şimdi Royal Trust Company'nin mektubuna geri dönelim. Şunlar yazıyordu mektupta: '3. Ekselansları N. Politis (yazarın notu: adı geçen dairelerin Hukuk Müşavirlerini yetiştiren kişi) ve Maitre Emmanuel Salem gibi, her ikisi de kendi alanlarında uzman iki hukukçu da dahil olmak üzere, uluslararası birçok avukattan fikir alarak, varislerin hukukunu yasal açıdan inceledik. Zaman içinde, ya genel olarak ya da bazı hususi noktalar hakkında birçok tanınmış avukata danışıldı ve hiçbir biçimde görüşümüze ters düşen veya bizi şüpheye düşürecek bir du-

²⁷ FO 371/21916 (E1302-56-44).

rumla karşılaşmadık. 4. Varislerin davası oldukça basit; Filistin'deki duruşmaların da ortaya koyduğu gibi tapuları sağlam ve geçerli. Buna karşı çıkanlar kadastroda bir değişikliği haklı çıkarmak için Mahkeme'ye delil sunmak zorundadırlar."

Yafa Mahkemesi'nde dinlenmiş çeşitli yasal tartışmaları değerlendiren Long, daha sonra dikkatini Halaçyan'a çevirerek şunları yazıyordu: 'Hükümet adına tanıklık yapan Dr. Halaçyan adında birinin iddiasına göre Abdülhamid, adına kayıtlı olan tüm mülkleri usule uygun olmayan bir şekilde üzerine geçirmiştir. Varislerin avukatları -bu resmi kayıtlardan da doğrulanabilir- bu yılın (yazarın notu: geçen yıl) Temmuz ayında Sir Lancelot Oliphant'a (yazarın notu: Dışişleri Bakanlığı Müsteşar Muavini) başvurarak, Abdülhamid'in talep ettiği tüm mülklerin tam anlamıyla yasal bir çerçevede edinildiği, çoğunlukla serbest piyasadan satın alındığını ve ödenen meblağın da çok defa o günkü piyasa fiyatının bir miktar üzerinde olduğunu, kanıtlamak istediler. İnanıyorum ki bu yönde yapılacak bir araştırma, Dr. Halaçyan'ın bir avukat olarak çok da büyük bir üne sahip olmadığını gözler önüne serecektir. Bize göre ya Gülbekyan adına hareket ediyor ya da onun aracılığıyla bu işe bulaştırıldı.'

Long, 23 Mart 1937'de İngiliz Dışişleri Bakanlığı tarafından Türk Büyükelçiliği'ne gönderilen mektubun ilişiginde sunulan, Dr. Halaçyan'ın hukuki görüşünün bir kopyasını alarak, 'raporun, hem hukuk hem de gerçekler açısından doğruyu yansıtmadığı konusunda, Dışişleri Bakanlığı ve hukuk müşavirlerini bir an önce uyarmak için gerekli adımları attık. Konunun özel olarak burada hükümetin hukuk müşavirlerince incelenmesi, ve varislerin hukukuna dair tüm delillerin tarafımızdan bu müşavirlere sunulması gerekmektedir' uyarısında bulunmaktadır. Long daha sonra şunu da ekler: 'Fakat her nedense bu öneri kabul görmedi.' Bu durum hiç şüphe yok kendisi için bir sürpriz olmasa gerekti.

Long devamla sözlerini sürdürür: 'Hükümet tüm çabalarımıza karşı direndi, dava sürdü ve sonuçta Mahkeme Başkanı Hükümet aleyhine karar verdi. Dr. Halaçyan'ın 'bulanık olarak hatırladıkları'na değindi ve hiç şüphesiz -son derece yerinde bir

kararla- varislerin her anlamda haklı olduklarına hükmetti.' Long, Filistin Hükümeti'nin, teknik gerekçelerle, Mahkeme'nin Kasım 1937'de varisler lehine verdiği nihai karara değiniyor, Arap hakimın kararında haklı olduğunu savunarak temyiz endişelerine değiniyor ve bu hakimın İngilizce bilmediği göz önüne alındığında verdiği kararın 'Yafa Mahkemesi'nde tartışılan konulara ve delillere değil' muhtemelen varislerin haklarını almaları durumunda bu hakları Siyonistler'e satabilecekleri varsayımına dayandığını, bir başka deyişle hakimın kararının 'hukuki değil hursa ve önyargıya dayalı bir karar' olduğuna dikkat ediyordu. O dönemde Filistin'de, bu yönde büyük ölçüde propaganda yapıldığı bir gerçektir.

Royal Trust'ın müdürü son olarak Sömürgeler Bakanlığı'nın raporuna geçiyor ve içeriği hakkında yorumlarda bulunduktan sonra sözlerini şöyle bitiriyor: 'Eğer bu rapor ciddi olarak Majesteleri'nin Hükümeti'nin görüşlerini sergiliyorsa o halde eh- linden hukuki fikir alınsa iyi olur.' Muhalif tarafı küçümsediğini düşünmeden edemiyor insan!

Davanın dinlenmesine 1941 yılında Lordlar Kamarası Hususi Divanı'nın kararlaştırdığı biçimde, savaşın sona ermesini takiben Aralık 1945'de Kudüs Yerel Mahkemesi'nde kaldığı yerden başlamıştı.

Filistin Macerasının Beklenen Sonu - Balfour İmdada Yetiştiriyor!?

Varislerin iddialarını içeren dava, bir müddet gecikmenin ardından nihayet Aralık 1945'de Kudüs Yerel Mahkemesi'nde görülmeye başlandı. Tam da o sıralar Filistin'de 1946'daki ciddi huzursuzlukların ve terör olaylarının başlangıcı sayılabilecek gergin bir siyasi atmosfer hakimdi. Filistin'de ya da Filistin dışındaki gruplar, Müslüman nüfusu hedef alan geniş çaplı bir propaganda yürüterek sonucu etkilemeye çalışıyorlardı. Londra'da haftalık yayınlanan *Spectator* dergisinin haberine göre²⁸,

²⁸ *The London Spectator*, 4 Ekim 1946 tarihli sayısındaki makale.

'varislerin, haklarını satacakları söylenen Yahudilerle pazarlığa tutuştukları açıkça iddia ediliyor'du.

Başsavcının önceki bölümde değindiğimiz 12 Eylül 1945 tarihli gizli raporundan da görüldüğü gibi Filistin Hükümeti bu durumdan hiç şüphesiz rahatsızdı. Başsavcı Gibson, yaklaşan yeni duruşmada Hükümet'in elini güçlendirecek daha fazla delil elde etmek amacıyla, 1945 sonlarına doğru Ankara ve İstanbul'a acele ziyaretlerde bulundu. Ankara'daki İngiliz Büyükelçiliği'nden Helm Dışişleri Bakanlığı görevlisi Beckett'a, Başsavcının faaliyetlerine ilişkin gönderdiği 28 Eylül 1945 tarihli raporda şöyle demektedir:²⁹ 'Gibson'ın geleceğe yönelik pek de iyimser mesajlar içermeyen düşüncelerini öğrenmek beni çok şaşırttı. Bu görüşlerini ne denli ifade etme fırsatı buldu bilmiyorum ama dün Mısır delegasyonu ile yemek yediğim sırada beni bir hayli şaşırtan bir olay gerçekleşti (ki bu mektubu yazmamın da sebebi budur). Öğle yemeğimiz boyunca Mısırlı bakanın eşiyle eski Osmanlı ailesi hakkında konuşmaya daldık. Bakanın eşi durumlarının şimdi çok daha iyi olduğunu, çünkü Filistin davasından vazgeçtikleri takdirde 'kendilerine büyük paralar önerildiğini' söyledi. Bayan Amin Fuad'a göre bunun anlamı, İngiliz Hükümeti'nin, varislerin davalarında çok güçlü olduklarını kabul etmesi ve belki de Irak'daki emlakle ilgili olarak ilerde daha da fazla para gelmesi demektir. Görünüşe bakılırsa, İstanbul abartılı dedikodularla çalkalanıyordu!

Helm'e göre Gibson'ın ziyareti belli çevrelerde önemli ölçüde heyecan yaratmış ve, kendi ifadesiyle 'bizim eski meşhur Sami Gunsberg'e Gibson'la temas etme fırsatı vermişti. Helm'in bahsettiği bu şahıs, Osmanlı ailesinin işlerine amatörce karışmış, bir başka fırsatçı kişilikti! Zamanında İstanbul'da, Aile'nin bazı üyelerinin dış sağlığıyla ilgilenmiş bulunan tanınmış bir dişçiydi ve rivayete göre daha sonra Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk'ün de dişçisi olmuştu. Gunsberg'in aslında, 1930'larda Cumhurbaşkanı'nı etkileyerek, Türk Dışişleri'nin va-

²⁹ FO 371/48777 (R17015-4623-4).

rislerin davasına İngiliz Hükümeti nezdinde sahip çıkılması talimatını vermesini sağlayan kişi olduğundan şüpheleniliyordu. Bu olaya ilişkin söylentilerin tümüne baktığımızda, bu kesinlikle en uçuk olanıydı. Ya da belki de gerçektir!

Gunsberg, Başsavcı'nın yakasına yapışmış ve elindeki belgelerle onun ilgisini çekmeye çalışmıştı. Geçmişte, çaresiz olan bazı varisleri kendilerinden vekalet alarak onları temsil etmek için ikna etmiş olmalıydı. Türkiye'ye yaptığı ziyarete ilişkin Filistin Hükümeti'ne sunduğu raporunda Gibson, Gunsberg'le yaptığı görüşmelerden bahsediyor ve Kudüs'deki üstlerine, akıllıca davranıp mesafeyi koruduğunun teminatını veriyordu! Sonradan Gunsberg, Başbakan Attlee'ye yazarak varislerin iddialarına çözüm getirecek önerilerini sıralayacak kadar ileri gidecekti!

Filistin Hükümeti ve onun Londra'daki patronları, bir yıldır askıda olan, varislerin iddialarına son noktayı koyacağına inandıkları davanın yeniden görüşülmeye başlanmasıyla beraber harekete geçmiş ve Londra tarafında hazırlık niteliğinde hummalı bir çalışma içine girilmişti. Savaş öncesindeki kıymetli danışmanları, Paris'de yaşayan Dr. Halaçyan'ı bulmak artık bir zorunluluk haline gelmişti. 1944'un sonbaharında İngiltere'nin Paris Büyükelçiliği araştırmalarına başladı fakat sonuçta zavallı dostlarının 1939'da kalp krizinden öldüğü ortaya çıktı.³⁰ Halaçyan'ın ölümü en hafif ifadeyle derin bir üzüntüyle karşılandı.

Şimdi, Aralık 1945'de Kudüs Yerel Mahkemesi'nde görülen davaya dönelim. Dava, yetenekli genç İngiliz hakim Windham'ın başkanlığında görülüyordu. Windham, bir yıl sonra Tel Aviv'deki bir duruşma esnasında Irgun Zvai Leumi mensubu silahlı Yahudiler tarafından kaçırılıp, birkaç gün rehin tutulmasıyla manşetlere geçecekti.³¹ Tarafların dinlenmesi günlerce sürmüş ve 18 Ocak 1946'da verdiği son derece uzun kararında yargıç Filistin hükümeti lehine karar verdi. Haber aynı günün

³⁰ FO 371/44162 (R352-2-44).

³¹ CO 733/478-1.

akşamı Filistin Yüksek Komiseri tarafından telgrafla Sömürgeler Bakanı'na bildirildi.³² Varisler kararı temyiz ettiler fakat Kudüs Temyiz Mahkemesi 1947 Martında itirazlarını reddetti. Varisler adına davayı yürüten Maitre Murr, ikinci bir temyiz için Hukuki Divan'a başvurmanın gerekli olduğuna kanaat getirmişti.

Ancak bu arada Filistin'deki olaylar tam bir iç savaşa dönüşmüştü. Mandater ülke sıfatıyla sorumlu olan İngiltere, durumu kontrol altına almaya çalışıyordu. Fakat gelişmeler daha da vahim bir hal aldı ve sonunda İngiltere çekilmek zorunda kaldı. Bunun üzerine 27 Şubat 1948'de gerekli yasal düzenlemelerin yapılması yoluna gidilerek 'İngiliz Yargı Yetkisini ve Mahkeme Faaliyetlerini Sonlandırma Yasası' Avam Kamarası'na sunuldu. Londra'da günlük çıkan 'The Times' gazetesindeki bir habere göre³³ bu yasanın ilk maddesi, mandanın ne zaman kalkacağı, 'İngilizlerin yargı yetkilerinin ne zaman sona ereceği' ve 'mandanın kalkmasıyla birlikte' Filistin mahkemelerinden Hususi Divan'a taşınacak herhangi bir temyiz başvurusunun hangi tarihten itibaren 'hükümsüz olacağı' gibi konuların, ancak Meclis'in kararı tarafından belirleneceğini hükme bağlıyordu. Filistin üzerindeki İngiliz mandası 15 Mayıs 1948'de sona eriyor, bu olayın yalnızca birkaç saat öncesinde ise İsrail Devleti'nin kuruluşu gerçekleşiyordu.

Bu olaylar zincirinin ortaya çıkardığı gerçek şuydu: Osmanlı varislerinin Hususi Divan'a yapacakları ikinci temyiz başvurusu gıyaben başarısız olmaya mahkumdu. Dolayısıyla 1937'de başlatılan Filistin örnek davası, bir sonuca ulaşmamış oluyordu. Dışişleri, Sömürgeler ve Hazine Bakanlıklarının derin bir nefes aldıklarına hiç şüphe yoktu.

Filistin'de bir Yahudi vatanının doğuşu, İngiltere'nin bu amacı destekleme taahhüdünde bulunduğu Kasım 1917 tarihli

³² FO 371/59283 (Telgraf no. 82- Sömürgeler Bakanlığı'na).

³³ *The London Times*, 28 Şubat 1948, s.3, sütun 5.

Balfour Deklarasyonu ile önceden kararlaştırılmıştı. Bu deklarasyonla İngiltere, yukarıdaki hedefi desteklediğini açıkça ilan ediyordu. Arthur James Balfour (daha sonra First Earl of Balfour) o dönemde dışişleri bakanıydı. Yaptığı bu işle eski bakanlığını 31 yıl sonra ciddi bir baş ağrısından da kurtaracağı aklından bile geçmemiştir herhalde!

V. BÖLÜM

Sağduyunun Sesi Yankı Bulmuyor

Türk Yüksek Mahkemesinin Önemli Kararı - Gelecekte Neler Olacak?

1946 Ekiminin başlarında hayatının yarısını Osmanlı Ailesi'nin mücadelesine adanmış olan ve daha sonraki bölümlerde adından sıkça bahsedeceğimiz yazarın en büyük ağabeyi Bahaeddin Sami, (eklere bakınız) Londra'da Piccadilly Meydanı'nda Dışişleri Bakanlığı'ndan yakinen tanıdığı ve hukukunun olduğu bir yetkiliyle karşılaşmıştı. Yetkili gülümseyerek kendisini selamlamış ve sırtına vurarak 'Yine de başarabilirsiniz' demişti. Bu beklenmedik sıcak yaklaşımdan şaşkına dönen Bahaeddin -birçok kez bana bu tesadüfi karşılaşmadan ayrıntılı olarak bahsetmişti- adamın sırtına vurarak (bu yetkiliyle birçok defa dava üzerine fikir yürütmüşlerdi) 'Senin şaka anlayışın bu mu?' deyince, 'Geçen hafta yayınlanan *Spectator*'ı okumadın mı?' olmuştu yetkilinin cevabı. Bahaeddin bu haberi bir başkasından değil de, bu Dışişleri Bakanlığı yetkilisinden duyduğuna inanamıyordu! Bu olay Bahaeddin'in, üzülerek ifade edeyim ki, kendisinin çok ciddi bir zaafı ve ileride de göreceğimiz gibi birçok çabasının başarısızlıkla sonuçlanmasının sebebi olan İngiliz sempatanlığını, daha da artırmıştı.

Spectator'ın 4 Ekim tarihli sayısında Osmanlı Ailesi'nin davası üzerine uzman "Özel bir Muhabir" tarafından kaleme alınmış ve Türkiye'deki son gelişmeler hakkında bilgi veren uzun

bir makale, çıkmıştı. Yazı son durumu şöyle özetliyordu: 'Diğer ülke avukatları hangi görüşü ileri sürerlerse sürsünler, artık açıkça görülüyor ki, Türk Yargıtayı varislerin malvarlığı haklarını tanımıştır. Aslında bu mallar, hiçbir zaman yasal olarak Türk Hükümeti'nin mülkiyetine geçmemiştir. Lozan Antlaşması hükümleri uyarınca, Osmanlı İmparatorluğu'nun halefi devletler bu emlâk üzerinde Türk Hükümeti'nden alınanın dışında hiçbir hak elde etmemiş, ve özel mülkün kamulaştırılmasına ilişkin her türlü yasal düzenleme Antlaşma hükümlerince yasaklanmıştır. Bu nedenle ortada bulunan durum ilgili tüm hükümetlerce yeniden gözden geçirilmeli...' Ve makale şöyle sona eriyordu: 'Hâlâ geleceğe yönelik şüpheler var, fakat adaletin yavaş dönen tekerlekleri giderek varisler lehine yürümekte...'

Bu gelişme doğal olarak mirasçıları, Bahaeddin'i ve onun uzaktan kuzeni olan ve Aile'nin iddiaları ile yakından ilgilenen Şehzade Namık Efendi'yi, ortak bir eylem planı oluşturmak ve eşgüdümlü bir şekilde hareket edebilmek amacıyla bir araya getirmişti. Namık Efendi'nin, Aile'nin Arnavutluk, Yunanistan, Bulgaristan, Suriye ve Lübnan gibi eski Osmanlı topraklarındaki taşınmaz mallarına ait talepleri konusunda ayrıntılı bilgi sahibi olması ve etkili bir dost çevresinin bulunması nedeniyle bu iddiaları onun takip etmesi konusunda anlaştılar. Bahaeddin'in de, özellikle Irak petrolünün çıktığı bölgelerde bulunan emlâke ilişkin derin bilgisi, ayrıca İngiltere ve Amerika'daki geniş bağlantıları nedeniyle, iddialar üzerine yoğunlaşması kararlaştırılmıştı. Mücadelede yeni bir safha başlamak üzereydi.

1946 Ekiminin sonlarında, *Spectator*'da yayınlanmış 'Özel Muhabir' imzalı yukarıda değindiğimiz makale, İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nda yoğun tartışmalara konu olmuştu. İmzasız bir tutanakta,¹ bir bakanlık yetkilisi makaleye atıfta bulunarak şunları yazıyordu: 'Makale, şu anki durumu doğru olarak özetlemiş görünüyor. Bunca olayın ardından, nihayet varisler bir şeyler elde edebilecek gibi duruyor. Türk mahkemelerinin

¹ FO 371/59283 (R14953/1091/44).

Abdülhamid'in malvarlığının devlete devredilmediğini kabul ettiği haberi doğru ise Osmanlı'nın halefi devletlerin bunların varislere ait olduğunu kabul etmeleri gerekecek.' Aynı yetkili konunun geçmişine ilişkin belgelerin, 'davanın özüne vakıf olmak amacıyla' kütüphane yetkilisinden istenildiğini de belirtiyordu.

Bakanlık yetkilisi imzasız tutanakta şöyle devam ediyordu: 'Bu arada varislerin temsilcilerinden biri, Howe'a (yazarın notu: o dönemde üst düzey bir yetkili, sonraki yıllarda Muhafazakâr Parti'de Dışişleri Bakanı ve nihayet Lordlar Kamarası üyesi) uğrayıp anlaşma yapmak için buraya gelip gelemeyeceklerini sormuş. Konuyu bunlarla tartışmamız gerektiğine inanmıyorum. Öte yandan da haklarını Amerikalılar'a ya da Ruslar'a satmalarını da arzu etmeyiz.' Howe'a yapılan bu girişim, daha sonra üzerinde genişçe duracağımız, varisler adına hareket eden Tuğgeneral F.G. Frere ve İngiliz Dışişleri arasında uzun süren yazışmalara neden olacaktı.

Bakanlık yetkilisi, yazarın kardeşi Bahaeddin Sami'nin kendisini görmeye gelerek konuyu açtığını, 'Ruslarla yapılacak bir anlaşmayı engellemek için elinden geleni yapacağını söylediğini, Amerikalılar'a satış konusunda ise Dışişleri Bakanlığı'nın görüşünü öğrenmeyi arzuladığını' belirtiyordu.

Dışişleri Bakanlığı'nda konuya ilişkin tartışmalar, 1946 Aralık ayının sonlarında da sürdü.² Tuğgeneral Frere, Howe'a 17 Aralık'da yeni bir mektup yazdı. 9 Ocak 1947 tarihli R.P. Pinsent (el yazısından bunun daha önce bahsettiğimiz imzasız tutanağı yazan kişi olduğunu anlıyoruz) tarafından yazılmış en son tutanakta, Bahaeddin'le yapılan bir başka görüşmeden bahsediliyor ve Bahaeddin'in kendisine 'eğer Majesteleri'nin Hükümet'i anlaşmaya yanaşmıyorsa, en fazla parayı verene satmak üzere tüm varisleri toplayacağını' söylediğini yazmaktadır. Pinsent de cevaben 'Majestelerinin Hükümeti'nin kendisinin talebiyle ilgilendiğini sanmadığını ve nasıl isterse öyle yapabilece-

² FO 371/59283 (R18287/1091/44).

ğini, fakat Majesteleri'nin Hükümeti'nin bu konuda takınacağı tavrı henüz teyit etme şansı bulamadığını söyler' şeklinde sözlerine devam eder. Görünüşe bakılırsa, Pinsent temkinli ve akıllıca davranıyordu!. Sözlerine şunları da ilâve eder: 'Sanırım Majesteleri'nin Hükümeti anlaşmayla ilgilenmediğine karar verirse Sami, haklarını dilediği kişiye satma konusunda kendini özgür kabul edebilir. Bu konuda bilgilendirilirim minnettar olurum.'

Pincent'in istediği bilginin kendisine ulaştığı şüphelidir çünkü o anki durum oldukça değişkendi..

Bir Dostun Uyarısı: Kızılar Fırsat mı Kolluyor?

İkinci Dünya Savaşı'nı takiben yeniden görüşülüp karara bağlanan Filistin örnek davası ve Türk Yargıtay'ının verdiği tarihi karar ertesinde, Osmanlı varisleri adına İngiliz Hükümetiyle eşitlik ilkesi çerçevesinde mantıklı bir anlaşmaya varabilmek için çok sayıda denemenin yapıldığı bir döneme girildi. Otuz yılı aşkın bir süredir geciken adaletin yerini bulması için, dostâne bir çözüme ulaşılabileceğine gerçekten inanan iyiniyetli temsilciler aracılığıyla İngiliz Dışişleri Bakanlığı nezdinde her iki tarafın da yararına hizmet edecek birçok girişimde bulunuldu. Fakat iddiaların takipçisi olanların göz önünde bulundurulması gereken önemli bir faktör Hükümet daireleri arasında yıllar boyunca yerleşmiş olan 'yandaşlarını hayal kırıklığına uğratma' endişesiydi. Tüm bu olup bitenden sonra üst düzey görevliler, her ne kadar bunlardan bir kısmı vicdanen rahatsızlık hissetse de iddia sahiplerinin haklı olabileceğini kabul etme cesaretini dahi gösteremiyorlardı. Önde gelen İngiliz avukatların ve diğer yabancı avukatların (eke bakınız) varisler lehine olan kanaatlerini bir yana bırakalım onlarca yıl boyunca "Güçlü Haklıdır" tezine dayanarak bunun tersini savunduktan sonra, nasıl olur da kendinden önceki meslektaşların aldığı duruşa şüphelerle yaklaşılabilir ki!

Varislerin temsilcilerinden biri, o dönem Suriye ile ticaret yapan J. G. Frere adında tuğgeneral rütbesinde eski bir İngiliz ordu mensubuydu. Frere, yakından tanıdığı Abdülhamid'in bi-

rinci derece varisleri adına hareket ediyor ve İngiliz Dışışleri Bakanı ile uzun uzadıya yazışmalar yapıyordu.

12 Kasım 1946'da Dışışleri Bakanlığı'ndan R.G. Howe'a yazdığı ve kendisine "Çok sevgili Howe" diye hitap ettiği –ki bundan kendisini iyi tanıdığını çıkarabiliriz- mektubunda,³ 16 Ekim tarihli bir önceki mektubuna atıfta bulunarak 'Dışışleri'nden bir temsilcinin Sultan Abdülhamid'in doğrudan varislerinden biriyle buluşup İngiliz Hükümeti'nin bu varislerin iddialarını yeniden araştırmaya niyetli olup olmadığını' sorduğunu hatırlatıyordu. Bundan daha diplomatik bir dil kullanılamazdı ve bir cevap alma telaşındaydı.

Tuğgeneral Frere, İkinci Dünya Savaşı öncesi, Alman ve İtalyan Hükümetlerinin Abdülhamid'in emlakına ilişkin varislerinin haklarını almayı denediğini ve 'mirasçıların İngiliz danışmanlar tarafından bu teklifleri kabul etmeme yönünde ikna edildiklerine' dikkat çekmekteydi. Birkaç ay önce Mısır Hükümeti, çeşitli Yahudi örgütleri ve son olarak da Rus Hükümeti adına arabuluculuk yapan kişiler varislerle temasa geçmişlerdi. Varisler, İngiliz Hükümeti'nin otuz küsur yıldır kendilerine adil davranmadığına inanıyor ve diğer ilgili tarafların önerdiği ve fazlaca ihtiyaç duydukları bu mali faydadan kendilerini mahrum edecek herhangi bir sebepte görmüyorlardı. Suriye, Irak ve buradaki petrol bölgeleri, Filistin, Trablusgarb ve Bingazi'deki emlakın büyüklüğüne dikkat çeken Frere, şöyle devam ediyordu: 'Varislerin, Rus Hükümeti'nin elinde nasıl kolaylıkla siyasi bir silaha dönüşeceklerini tahmin etmek zor değil. Bu nedenle onlara, İngiltere'nin Lozan Antlaşması'nın imzacısı olarak sorumluluk üstlendiği ülkelerde iddialarının haklılığını yeniden gözden geçirip geçirmeyeceğini öğrenmeden, önerilen teklifleri değerlendirmemelerini söyledim.'

Tuğgeneral Frere, 20 Kasım'da Orta Doğu'ya gidip varislerle görüşeceğini belirterek sözlerini şöyle bitiriyordu: 'Dışışleri

³ FO 371/67296 (R1838/1086/44).

Bakanlığı'nın kendisini herhangi bir taahhüt altına sokmadan, en azından davanın yeniden incelenme ihtimalini müzakere edeceğini söyleyebilirim bunun varislerin kendilerine şu sıralar getirilmekte olan önerilere hemen cevap vermelerinin önünü keseceğine inanıyorum.'

Howe bu mektuba 18 Kasım'da, gecikmeden dolayı özür dileyen kısa bir cevap yazdı:⁴ 'Durumu ayrıntılı olarak değerlendirdiriyoruz. Fakat diğer dairelerle gerçekleştirdiğimiz görüş alışverişini henüz tamamlamadık. Majesteleri'nin Hükümeti'nin, konuyu arkadaşlarınızla görüşüp görüşmeyeceğini söylemek, bu yüzden henüz mümkün değil' diyerek üzüntülerini belirtiyor ve en kısa zamanda bir cevap sözü veriyordu. Ne kadar ümit verici bir ifade değil mi!

Orta Doğu'dan döndüğünden beri Dışişleri Bakanlığı'ndan haber alamayan Tuğgeneral Frere, 17 Aralık 1946'da "Çok Sevgili Howe"a bir mektup daha yazdı.⁵ 'İddialara ilişkin yaptığımız yazışma ve görüşmelerin devamında' diye başlayan açılış cümlesinden, mektuplaşmanın yanı sıra durumu birlikte tartıştıkları da anlaşılıyordu. Fakat ilginçtir, yazar bu konuya ilişkin hiçbir belge bulamamıştır. Tuğgeneral Frere bu mektubunda, Ruslar'ın ilgisine dair bazı sağlam deliller vermektedir:

'a- 'Varislerden bazılarına, İsviçre'deki bir şirket aracılığıyla "belli bir hükümet" adına bir yaklaşımda bulunulmuştu. Gerçi hükümetin kimliği konusunda yaptıkları araştırmalar sonuçsuz kalmıştı ama konuyla ilgilenenlerin Ruslar olduğuna dair şüpheleri yoktu.'

b- 'Kahire'de bulunan Rus temsilci M. Novarik, Suriye'de ki üç varisle 1945 sonbaharından beri' çeşitli görüşmelerde bulunarak 'ileri sürülen iddialarda Rus çıkarlarının da gözetilmesine çalışılıyordu.'

⁴ FO 371/59283 (R16507/1091/44).

⁵ FO 371/67296 (R1838/1086/44).

c- 'Beyrutlu avukat Elia Namour ve Suriyeli avukat ve eski Bakan Naim Bey Antaki'nin her ikisi de bu konuyla ilgili olarak Ruslarla temas halindeydiler' ve başardıkları takdirde kendilerine büyük bir mükafat sözü verilmişti.

d- 'Anladığım kadarıyla Ruslar'ın bu konuyla ilgilendiğine dair bilgi, Moskova Büyükelçiliği'ndeki İngiliz orta elçi Roberts tarafından iletilmişti.'

Tuğgeneralin oldukça geniş bir çevresi olduğu hemen görülmüyordu!

Frere, 'Kahire'de, varislerin en önemlilerinden bir çoğu ile konuya ilişkin görüşme yaptım fakat edindiğim bilgilerin çoğu konusunda onlara bağımlı değilim' diyerek mektubuna son veriyordu..

Varisler kendisiyle son derece açık konuşmuşlardı. 'Eğer mümkünse İngiliz Hükümeti aracılığı ile getirilecek bir çözümü tercih ediyorlardı.' Fakat bu mümkün olmayacaksa artık yeterince beklediklerine inandıklarından bir an önce 'Ruslar'ın kendilerine yaptığı somut teklifleri' değerlendirmek durumundaydılar.

Tuğgeneral Frere'nin beklediği cevap sonunda 28 Ocak 1947'de Howe'un mektubu ile kendisine ulaştı.⁶ 17 Aralık tarihli mektuba geç cevap verdiği için her zamanki gibi özürlerini ileten Howe, şöyle diyordu: 'Üzülerek bildiriyorum ki, titiz bir değerlendirmenin ardından varılan karar sonucu, Majesteleri'nin Hükümeti dostlarınızla mahkeme dışında bir çözüm olasılığını tartışmanın yararına inanmamaktadır.' İngiliz Hükümeti, varislerin davasının sağlam olmadığını düşünüyor ve mahkemelerin kararını beklemeyi uygun buluyordu. Burada Filistin'deki örnek davada çıkan nihai karara atıfta bulunuluyordu. Elbette ki "beklenen sonuç" dememişti! Howe, sözlerini şöyle bitiriyordu: 'Majesteleri'nin Hükümeti, yabancı güç ya da güçlere yapılacak satış tehditlerinden kaygı duymamaktadır ve

⁶ FO 371/59283 (R18287/1091/44).

uluslararası hak iddialarının bu tür alışverişini onaylamamaktadır.'

Tuğgeneral Frere eski arkadaşının kullandığı "tehdit" sözcüğünden açıkça rahatsız olmuştu! 12 Şubat 1947 tarihli mektubunda⁷ artık kendisine "Çok Sevgili Howe" yerine sadece "Sayın Howe" şeklinde hitap ediyordu. Howe artık Kral'ın Yılbaşı tevcihatına dahil olmuş biriydi ve mektubun üst tarafında Dışişleri Bakanlığı'ndan "Sir Robert Howe" ibaresi geçmekteydi. Tuğgeneral Frere, 'bu davayı bir çözüme kavuşturma konusundaki çabalarımın bir şekilde "tehdit" olarak algılanmasına üzül-düm' diyerek sitem etmekteydi. Sultan Abdülhamid'in hayatta olan en küçük oğlu Şehzade Mehmet Âbid Efendi, büyük oğlu Şehzade Burhaneddin Efendi ve Sultan'ın kızlarını temsil eden Prens Osman Yegen olarak tanımlıyordu. 'Howe'un cevabının özünü' varislere iletme görevini üstlendiğini söyleyerek bunun, varislerin Irak'daki petrol imtiyazlarına ilişkin durumu, iddiaları haklı çıkarmak için yasal yola başvurarak açığa çıkarma ve kendilerine bulabildikleri bir tür siyasi ve diplomatik destek sağlama niyetlerini' bir kez daha teyid edeceğine inandığını belirtiyordu.

Tuğgeneral sözlerini şöyle bitiriyordu: 'Sonuç olarak tehditlerle İngiliz Hükümeti'nden varislerin lehine bir anlaşma temin etme amacıyla herhangi bir çaba içinde olmadığımı açıklıkla ifade ediyorum. Size geldim, çünkü elimdeki bilgilere göre bu ülkenin çıkarları, varislerin tasarladıkları hareket tarzı nedeniyle ciddi bir tehditle karşı karşıyaydı. Bunu önlemek için elimden geleni yaptım ve yapmaya da devam edeceğim.'

Sir Robert Howe, 10 Mart 1947 tarihli cevabi mektubunda⁸, Tuğgeneral Frere'nin tehditlere başvurduğu fikrini reddederek şunları söylüyordu: 'Bu ülkenin çıkarlarına karşı ciddi tehdit oluşturacağından endişe duyduğunuz şey, düşündüğünüz kadar ciddi görünmüyor. Rusya gibi bir ülke, uluslararası alanda

⁷ FO 371/67296 (R2425/1086/44).

⁸ Aynı belge.

bu iddialara arka çıkacak güce sahip değil, çünkü Rusya'nın kendisi, hiçbir tazminat ödemeden mülkiyeti ilk millileştiren-dir.' Sir Robert şöyle devam ediyordu: 'Rusya, şikayet konusu olan ihlalin yapıldığı dönemde ve sonrasında eğer söz konusu çıkarlar Ruslar'a ait değilse bu iddialara uluslararası hukuk gereğince de arka çıkamaz. Uluslararası hukukun bu ilkesi, uluslararası hak taleplerinin alışveriş konusu edilmesini men eder. Başkasına ait olan dava hakkının satın alınması durumu İngiliz hukukunda açıkça yasadışı saydığı ve kabul etmediği bir olaydır.

Tuğgeneral Frere, 17 Nisan⁹ tarihli mektubuyla Howe'un-kine cevap veriyor ve kendisinin her iki mektubunu da mealen varislere ilettiğini bildiriyordu. 'Bu mülklere yönelik hak talepleri üzerinden hileye başvurarak ahlâk dışı davranışlar içine girdikleri şeklinde anladıkları mektuplarınızın son bölümüne çok üzüldüler' diyen Frere, bununla Ruslar'ın kastedildiğini söyleyerek varisleri yatıştırdığını da eklemeyi başarıyordu.

Tuğgeneral Frere yine de vazgeçmek niyetinde değildi. 12 Şubat tarihli mektubunu bitirirken, bir çözüm bulmak için elinden geleni yapacağını söylemesi de açıkça bunu gösteriyordu.

Üst Düzey Yetkililere Ulaşmaya Ne Dersiniz?

Dışişleri Bakanlığı'na 10 Şubat 1947'de bir mektup geldi. Bağımsız milletvekili ve *Spectator*'ın editörü Wilson Harris tarafından Dışişlerinden Sorumlu Devlet Bakanı Hector McNeil'e gönderilen mektup, Bakanlık'da uzun tartışmalara neden olmuştu.

6 Şubat tarihli mektubunda¹⁰ Harris, Bakan'a onu yakından tanıdığının bir belirtisi olarak, "Çok Sevgili Hector" diye hitap ediyor ve şöyle sesleniyordu: 'Birkaç gün önce ona Sultan Abdülhamid'in varislerinin bu duygusal ve belki de önemli sa-

⁹ Aynı belge.

¹⁰ FO 371/67296 (R1838/1086/44).

yılabilecek davasından bahsetmiştim.' Harris, haftalık dergisinin Ekim 1946'daki tarihli sayılarından birinde hikayeyi yayınlamış ve bunun bir nüshasını mektubuna ilâştirmişti. 'Olayın önemi biryana, bunu başlı başına ilginç bulacağına da eminim' diyerek, Tuğgeneral Frere ile Dışışleri Bakanlığı arasında geçen ve Tuğgeneral'in kendisine ilettiği yazışmaların birer suretini de eklemişti. 'Gördüğün gibi Howe, sonunda konuyu reddetti ve tabii sen de bunu bir son olarak değerlendirebilirsin ya da meseleye biraz daha yakından bakma gereğini duyabilirsin. Bana kalırsa, Ruslar'ın bu iddia edilen tapulardan birini elde etmelerine izin verilirse tapunun geçersiz olduğunu kabul etsek bile, bu onlarla bizim aramızda oldukça garip bir durum yaratacaktır.'

Tuğgeneral Frere ile Dışışleri Bakanlığı arasındaki yazışmalara, önceki bölümde değinmiştim. Fakat Harris mektubuna, 31 Ocak 1947 de Frere'nin kendisine yazdığı mektubun bir nüshasını da ilâştirmişti.¹¹ Mektup, olayın perde arkasına ait oldukça ilginç bilgiler içermektedir. Amacın artık daha üst düzeydeki hükümet görevlilerinin –örneğin bakanların– olaya dikkatini çekmek olduğu açıktır.

Frere'nin mektuba başlarken kullandığı cümleler, *Spectator*'da geçen Ekimde yayınlanan makalenin, kendisinin bu olayla ilgili editörle yaptığı konuşmanın ardından kaleme alındığı izlenimini doğrular gibidir: 'Araştırmalarım sırasında Rusların, varislerin bu iddialardaki tüm haklarını çok büyük bir para karşılığında ele geçirmeyi amaçlayan çok ciddi teklifler yaptıklarını gördüğümü sanırım size söylemiştim.' Tuğgeneral Frere'nin konuya olan ilgisinin maddi bir kazançtan ziyade vatanseverlik duygusundan kaynaklandığı açıktır.

Dışışleri Bakanlığı ile yapılan yazışmaların geçmişini karşılıklı gönderilen mektupların nüshalarıyla yeniden gözden geçiren Frere, davayı takip eden İngiliz şirketlerinin amaçları konu-

¹¹ Aynı belge.

sunda Dışişleri'nin duyduğu şüpheyi -varisleri tamamen kendi mali çıkarları için kullandıkları kuşkusu - ortadan kaldırmak istiyordu. Bu nedenle, kendince sebeplerle bu şirketlerle işbirliğine girmemiş olan merhum Sultan'ın hayattaki en küçük oğlu Şehzade Mehmed Âbid'i 'varislere bugüne kadar yapılan teklifleri İngiliz Hükümeti'ne bildirmek ve İngiliz çıkarlarını koruyacak bir anlaşmayı sağlamakla görevli temsilci' olarak atamıştı. Diğer bir deyişle Tuğgeneral Frere'nin kafasındaki düşünce İngiliz Hükümeti'nin gerçekleri olduğu gibi doğrudan, ilk ağızdan duymasını sağlamaktı. 'Gerçi ben tek başıma ortaya çıkararak bunun anlaşma yapmaya yönelik yeni bir teşebbüs olmadığını açıkladım ama Howe'un mektubu bana, İngiliz Hükümeti'nin kendilerine şantaj yapıldığını düşündüğü izlenimini veriyor' diyordu.

Tuğgeneral, varislerin 'İngiliz Hükümeti ile makul bir anlaşmaya varamamaları durumunda, kaçınılmaz olarak Ruslarla yakınlaşacaklarından' korktuğunu ifade ederek 'varislerin İngiliz Hükümeti'nin arabuluculuğu sonucu bir anlaşmaya varamazlarsa, bu iddiaların İngiliz hukuk mahkemelerinde arama niyetinde olduklarına' dikkat çekiyor. Rusların bu işe dahil edilmesi, İngilizler'in asla işine gelmezdi. 'Konunun Parlamento'da tartışılacak kadar önemli olduğunu düşünüyorum' diyerek Harris'den 'olaya bu açıdan bakmasını' ya da kendisini 'bunu yapmaya istekli parlamenterlerle tanıştırmasını' rica ediyordu.

Tuğgeneral Frere, Fransızlar'ın İran petrol bölgeleri konusunda İngiltere ve Amerika arasındaki düzenlemelerden rahatsızlık duyduğunu ve her ne kadar savaştan önce varislerin işine burunlarını sokmayacakları konusunda İngiliz Dışişleriyle yaptıkları bir anlaşmayla kendilerini bağlamış olsalar da yine de bu tavırlarını gözden geçirip 'varislerin görüşlerine kulak verebileceklerini' hatırlatıyordu. Amerikalılar da keza o dönemde İngiltere'ye ait olan *Iraq Petroleum Company*'nin imtiyazlarına ilişkin Irak ile İngiltere arasında gerçekleştirilen anlaşmayı sert bir dille eleştirmektedir. Bu konuyla ilgilenebilirlerdi. 'Yaptığım çeşit-

li temaslardan Rusya'nın konuya karışması düşüncesinin Türk Hükümeti'ni yakından ilgilendirdiğini biliyorum.' Özetle, 'konu bu yüzden uluslararası öneme haiz' bir duruma gelmiştir.

'Wilson Haris'in Devlet Bakanı Hector McNeil'e yazdığı mektup ve ilişiginde gönderdikleri, Dışişleri Bakanlığı'nda uzun tartışmalara neden oldu.¹² Pinset ve diğer Bakanlık görevlilerinin tuttuğu kayıtlar, bunların içerikleri ve doğuracağı sonuçlar itibariyle ne denli ciddiye alındığı açıkça göstermektedir.

Pinset, 'Spectator'daki makale, yayınlandığı tarihte 'varislerin yanında yer almış biri tarafından kaleme alınmış kesinlikle tek taraflı bir açıklama olarak görüldüğü için' bununla ilgili işlem yapıldığını hatırlatmaktadır. Daha sonra Harris'in mektubuna ve Tuğgeneral Frere ile Howe arasındaki yakın zamanda gerçekleşen mektuplaşmaya atıfta bulunarak şunlara dikkat çeker: 'Cevabımızın (yazarın notu: Howe'un 28 Ocak'da Frere'ye yazdığı mektubu kastediyor) kısalığı, kendisine konunun derinliklerine inmediğimiz izlenimini vermiş olabilir. Wilson Harris'in, Devlet Bakanı'na yazdığı mektuptaki 'konuyu daha derinlemesine incelemek isteyebiliriz' ifadesinin de sebebi budur.'

Pinset sonrasında şöyle devam eder: 'Wilson'a, Tuğgeneral Frere'ye verdiğimiz haricinde başka bir cevap verebileceğimizi sanmıyorum. Konu derinlemesine incelendi ve görüşlerimiz her zamankiyle aynı.' "Her zamanki gibi" tabiri İngiliz devlet görevlilerinin tavrını açıkça ortaya koymaktadır! 'Tek kaygımız, Ruslar'ın varislerin haklarını ele geçirmesi ve bunları Majesteleri'nin Hükümeti'ni sıkıntıya sokacak şekilde kullanması. Yapabileceğimiz tek şey onların bu tür iddiaları alışveriş konusu yapmak şeklindeki ahlâksızca tutumlarını sergilemek olabilir, fakat böyle bir sergileme de şu an için politik olmayacaktır. Öte yandan Sovyet Hükümeti ile sorunlu olagelmüş ilişkilerimiz hiç şüphesiz öyle sıkıntıya girecektir ki artık bir sürtüşme sebebi daha bizi fazla rahatsız etmeyecektir.'

¹² Aynı belge.

Pinset daha sonra endişesinin gerçek sebebine gelerek şöyle devam eder: 'Eğer bu olumsuz cevabımızı yineleyip durursak, Wilson Harris ya da Tuğgeneral Frere muhtemelen konuyu basına ve parlamentoya duyuracaklardır. Devlet Bakanı'nın bağımsız bir parlamenter olan ve bu yüzden de aklı başında bir adam olması gereken Wilson Harris'i bundan vazgeçirebileceğine şüphemiz yoktur. Fakat Tuğgeneral Frere, olayın her cephesiyle kamuoyuna açılmasından yana tavır alabilir. Yabancı hükümetlerin entrikalarının ayrıntılarıyla kamuoyuna mal edilmesi şüphesiz arzulanan bir şey değildir. Gerçi Moskova basınının saldırılarına bu şekilde karşılık vermek pek de fena olmaz.' Yetkilileri rahatsız eden yabancı hükümetlerin entrikalarıymış! Pinset tutanağı şu tavsiyeyle bitiriyordu: 'Eğer bu hareketin Majesteleri'nin Hükümeti'ni dış ilişkilerde zor durumda bırakacağı kendisine gizlice söylenirse, Tuğgeneral Frere de kendiliğinden vazgeçebilir... Bu arada Devlet Bakanı'nın Wilson Harris'le özel olarak görüşmesi ve konuyu daha fazla irdelememesi için onu ikna etmesi yararlı olacaktır.'

İkinci tutanak, Pinsent'in hazırlayıp Devlet Bakanı'na sunulmak üzere tartışmaya açtığı ve olayın tümüyle ele alındığı taslak tutanak üzerinde çalışan W. E. Beckett¹³ tarafından kaleme alınmıştı. Beckett Kıbrıs ve Filistin'e ait iddiaların 'Dışişleri'ni çok yakından ilgilendirse bile', öncelikli olarak Sömürgeler Bakanlığı'nın konusu olduğunu belirtiyordu. Bir şeylerin ters gitmesi durumunda, hangi dairenin birinci dereceden sorumlu olduğunu bilmek akıllıca olurdu!! Şöyle devam ediyordu Beckett: 'Geri kalanlar Irak Hükümeti için büyük önem taşıyor. Özellikle imkansız olanı düşünelim, yani Majestelerinin Hükümeti Kıbrıs ve Filistin konularında varislerle anlaşmış olsun. O zaman, iddialara karşı gelmek hususunda Irak'ın pozisyonunu ciddi bir şekilde zayıflatmış oluruz.' Görünüşe bakılırsa, Beckett anlaşmayı 'imkânsız' olarak görüyordu. Diğer bir ifadeyle bu söz konusu bile değildi ve öyle ya da böyle mutlaka engellen-

¹³ Aynı belge.

meliydi! Ayrıca, varislerin haklarını Osmanlı Devleti'ne devrettiğine inanılan iki iradenin geçerliliğini kanıtlamanın 'son derece teknik bir konu olduğu ve avukatın bununla ilgilendiği dönemde endişeli ve kararsız bir tavır sergilediğini' de sözlerine ekliyordu.

Beckett, daha sonra Ruslar'a dönüyordu: 'Rusların hak taleplerini satın alma hikayesinin tümünün uydurma olduğuna inanıyorum. Aslında Sovyet Hükümeti bunu yapmaz. Eğer yapmış ve talepte bulunmuş olsalar bile onları dikkate almamız gerektiğine inanmıyorum. Bir başka deyişle, bir şekilde izlediğimiz yolun dışına çıkmamız için akılsız olmamız gerekir.' Beckett'in dikkat çektiği üzere, her şey bir tarafa 'insanların mallarını millileştirme modasını başlatan ve kimseye hiçbir şekilde tazminat ödemeyen' onlardı. 'Benzetme yerindeyse bu yolla milyonlarca İngiliz Sterlini kaybedildi... Devrim öncesinde, Rusya'da malvarlığı olan yabancıların tazminat haklarını inkar eden Ruslar olduğu müddetçe, bizim de bu iddiaları dikkate almamamızı gerektiren yeterli gerekçemiz yok mu?'

Uluslararası hak taleplerinin alışverişini yasaklayan uluslararası hukuk kurallarını inceleyen Beckett bu konuda 'Eden Dışişleri Bakanıyken Parlamento'da oldukça kategorik bir cevap vermişti' diyerek sözlerini şöyle bitiriyor: 'Wilson Harris bu mektubuyla konuya pek sıcak bakmadığını gösteriyor. Kendisinin son derece makul biri olduğuna inanıyorum ve ilgisini çekecek daha önemsiz davaların da olabileceğinin kendisine kolaylıkla anlatılabileceğini sanıyorum.'

Parlamente ve aynı zamanda Parlamento Dışişleri Müsteşar Muavini Christopher Mayhew, Devlet Bakanı'na sunulan taslak tutanağa dayanarak, 7 Mart 1947'de Wilson Harris'e bir mektup yazdı. Bu mektupta Mayhew, Bakan Hector McNeil'e hitaben yazdığı 6 Şubat tarihli mektubu için bakan adına Wilson Harris'e teşekkür ediyordu.¹⁴ Konuyu derinlemesine inceledikleri teminatını vererek şöyle devam ediyordu: 'Konu, son 20 yıl-

¹⁴ Aynı belge.

dır bizim ve Sömürgeler Bakanlığı'nın faaliyet alanı içindedir ve kesinlikle gereken ilgiyi görmektedir. Bu nedenle, bizim halen varislerin davalarında güçlü olmadığını düşündüğümüzü söyledüğimde, umarım bunun konunun etrafıca bir değerlendirmesine dayandığını kabul edersiniz. Bu arada izin verirseniz şunu da eklemek istiyorum: *Spectator*'da yayınlanan makale bize göre olaya son derece taraflı yaklaşan bir açıklamaydı.' Editöre yapılan iğneli bir gönderme!

Mayhew daha sonra, uluslararası hukuk kuralları uyarınca 'Rusların müdahalesini neden gerçek bir tehlike olarak görmediklerini' anlatıyor ve 'umarım şu aşamada, olayın üzerine daha fazla gidilmemesi konusunda hemfikirsinizdir' diyerek sözlerini bitiriyordu.

10 Mart 1947'de Wilson Harris, Mayhew'e yazdığı cevapta¹⁵, Hector'un ilk aşamada olaydan 'pek etkilenmediğini' söylediğini belirtiyor, Dışişleri'nin belki de haklı olduğunu ifade ederek, bu açıklamayı boks tabiriyle hedefini bulan 'bir aparkat' olarak değerlendiriyordu. 'Ruslar Orta Doğu'da bıkıp usanmadan, büyük bir gayretle tünel kazıp, oyuk açıyorlar. Bölgede sorun çıkarma olasılıkları, sizin tahmin ettiğinizden de ciddi görünüyor bana. Fakat bu beni kişisel olarak ilgilendiren bir durum değil tabii. Ben sadece, bana iletileni size aktarıyorum.'

Böylece davayı daha üst düzeye taşıma yanındaki bu girişimi sonuçsuz kalmış oluyordu. Şurası açıktır ki Wilson Harris'in başarılı bir şekilde devre dışı bırakılmıştı. Tuğgeneral Frere'ye gelince; aynı tavıra maruz kalmış olmalı, çünkü yazar kendisine ilişkin başka bir ize ulaşamadı! Fakat yine de, varislerin iddialarıyla ilgilenenler pes etmediler. Neden Hükümet'de ülkesinin onuruna ve adaleti sağlamadaki şöhretine yakışan uzlaşmacı bir çözüme inanmış daha yüksek bir mevkii hedeflenmesindi ki?

¹⁵ Aynı belge.

Kaybolan Mektup - Yetiş Sherlock Holmes!

The Spectator'dan Wilson Harris'i ve Tuğgeneral Frere'yi bir kenara bırakarak, tanınmış İngiliz avukat Cyril Radcliffe, K.C., ve Tümgeneral Sir Miles Graham gibi, deyim yerindeyse, ağır toplara geçelim.

Cyrrill Radcliffe, 12 Haziran 1947 tarihinde Dışişleri Bakanlığı Daimi Müsteşarı Sir Orme Sargent'a yazdığı mektupta¹⁶, General Sir Miles Graham'ı 'mümkünse gelip sizinle görüşmek isteyen bir dostum' diye tanıtıyor ve bu ricanın ardındaki gerekçeye açıklık getiriyordu. Konu, Sultan Abdülhamid'in varislerinin 'Sultan'ın Yakın Doğu ve Orta Doğu'da bazı bölgelerde kaldığı söylenen şahsi emlakını miras yoluyla edinme' iddialarıydı. İddialar, 'eğer doğruysa', kanaatimce, her şey bir yana petrol çıkarlarını ilgilendirmesi açısından 'büyük öneme haizdi.' Sir Miles, 'bu ülkedeki çıkarlarını korumaya çalışan bu insanların temsilcisi'ydi. 'Konuyla uzun yıllar profesyonel açıdan ilgilen-dim, dolayısıyla bilgim oldukça fazla' diyen Radcliffe, 'fakat avukat olmanın dışında konuyla bir ilgim yok.' diyerek sözlerini bitiriyordu.

Konuyu takibeden daireler, Cyrrill Radcliffe'i elbette çok iyi tanıyorlardı çünkü davanın çeşitli aşamalarında birçok kez varisler lehine fikir beyan etmişti. Bu dairelerin pek hoşuna gitme-se de her zaman varisler lehine görüş bildirmişti.

Radcliffe, Sir Miles'le beraber geçenlerde Londra'da iki hanedan mensubuyla görüştüklerini bildiriyordu. 'Oldukça çok sayıda insan bu iddialarla ilgilendiğine ve bazılarının tek sebeplerinin siyasi art niyet olduğuna hiç şüphem yok.' diyordu. Sir Miles, ayrıntıları bildiği için bu konuda daha çok şey söyleyebilirdi ve Radcliffe'e 'bazı olasılıkların kendisini ciddi biçimde endişelendirdiğinden' bahsederek, Dışişleri Bakanlığı'nın neler olup bittiğini bilmesi gerektiğini ifade etmişti. Radcliffe Miles'la hemfikir olduğunu söylüyor, Sir Orme'nin kendisini 'mümkün-

¹⁶ FO 371/67296 (R4751/1086/44).

se gelecek hafta içinde bir gün' görüp anlatacaklarını dinlemeye vakit ayırıp ayıramayacağını merak ediyordu. Bu, Radcliff için konunun aciliyetinin bir göstergesiydi. Sir Miles'in *The Times* gazetesinin müdürü olduğunu ve kendisiyle onlar aracılığıyla bağlantı kurulabileceğini de söyleyen Radcliffe, 'bu aşamada çekiliyorum çünkü benim konuyla olan ilgim sadece profesyonel anlamdadır ve onun da ötesine geçmek istemiyorum.' diyerek sözlerine son veriyordu.

Sir Orge Sargent 24 Haziran'da, Radcliffe'nin mektubuna kısa bir cevap veriyor¹⁷, Sir Miles Graham'in kendisine yazdığını belirterek, 'davaya ışık tutacağına inandığı görüşleri ve olayları bana bildirmesini rica ettim' diyordu.

Sir Miles, 13 Haziran tarihli bahsedilen mektubunda¹⁸, 'Bir şey yapıp yapılmayacağına karar vermeniz için size öğrendiklerimi anlatmalıyım' diye gerekçelendirdiği bir randevu talep ediyor, 'konuya ilişkin kısa bir rapor da vereceğim' diyerek ayın 18'inde, Çarşamba günü, kendisinin müsait olacağını, eğer Sir Orme için de uygunsa görüşebileceklerini söylüyordu. Sir Miles, Dışişleri Bakanlığı Daimi Müsteşarı'nın bu türden bir baskıya boyun eğecek yapıda biri olmadığını belli ki biliyordu.!

Sir Orme kendisini bir süre bekletti ve sonra 24 Haziran'da bir cevap yazdı:¹⁹ 'Tahmin edebileceğiniz gibi, farklı kişilerin talepleri nedeniyle, son 20 yılda bu konunun oldukça yoğun bir biçimde içine girdik. Sizin her zaman, bizim gözümüzden kaçan birtakım olay ya da görüşlere ulaşma şansınız olduğunu biliyorum. Bu nedenle, eğer bahsettiğiniz raporu bize bırakabilirseniz, uzmanlarımız bunu değerlendirir ve bana bu konuda gereken tavsiyeyi iletirler, ben de böylece hazırlıklı olarak sizinle görüşmekten büyük mutluluk duyarım.'

¹⁷ Aynı belge.

¹⁸ Aynı belge.

¹⁹ Aynı belge.

Olaylar bu aşamadayken Dışişleri açısından oldukça endişe verici bir gelişme meydana geldi. General Sir Miles Graham, Dışişleri Bakanlığı Daimi Müsteşarı'na yazdığı 28 Temmuz 1947 tarihli mektupta²⁰ bu gelişmeye açıklık getiriyordu. Graham, Sir Orme'nin mektubuna bir aydan fazla bir süredir cevap veremediği için özür diliyor, 'sizinle irtibat kurmamı rica eden bu hanedan mensuplarından mantıklı bir cevap almak için uğraşmaktaydım. Onlar adına hareket eden *Royal Trust*'ın (yazarın notu: *Royal Trust Company of Canada*) ekteki mektubundan da görüleceği gibi, şimdi de Bakanlar Kurulu'na saldırıyorlar!' diyerek rahatsızlığını dile getiriyordu.

Sir Miles olaya ait bazı noktalar hakkında Dışişleri'ni bilgilendirmeyi bir görev bildiğini belirterek 'artık başka kanallardan ilerlemeye çalışıyorlar neyse ki ben ellerimi yıkayıp bu işin içinden sıyrıldım.' diyor ve Sir Orme'ye bu konuda verdiği rahatsızlıktan dolayı en içten özürlerini iletliyordu. Hanedan mensupları Miles'in bu olaydaki rolünden rahatsızlık duymuşlar ve hedefi onikiden vurmaya karar vermişlerdi! Atlanmış olmaktan son derece rahatsız olan Sir Miles, Dışişleri Bakanlığı'na ekte sunduğu *Royal Trust*'ın mektubundan önemli bir bilgiyi sağlayarak gerçekten çok yararlı bir hizmette bulunmuştu.

The Royal Trust'ın müdürü A. H. Montgomery, Tümgeneral Sir Miles Graham'a hitaben yazdığı 15 Temmuz tarihli mektupta²¹ 'son konuşmamızı takiben Riches'e (yazarın notu: Riches, şehzâdeler adına hareket eden bir İngiliz avukattı ve aynı zamanda *The Royal Trust*'a da danışmanlık yapıyordu) yazdım ve dün de kendisiyle telefonda görüştüm. Görünen o ki, son iki hafta içinde Bakanlar Kurulu'na yaklaşılması görüşü ağır basmış ve o da bunun olabilirliğini araştırıyor.' demekteydi. Riches, kendisinin Sir Miles'e yazacağını söylemiş fakat bu arada Montgomery'den de yazmasını isteyerek 'Sir Orme'nin istediği raporun neden geciktiğini açıklayıp özür dilemesini' istemişti.

²⁰ FO 371/67296 (R10300/1086/44).

²¹ Aynı belge.

Buyrun bakalım! Şimdi de Bakanlar Kuruluna yaklaşma çabası. Gerçi Dışişleri Bakanlığı da planlananlar konusunda uyarılıyordu. Ne kadar önce haberiniz olursa o kadar hazırlıklı olursunuz!

Amaç, sert görünüşlü fakat ne yapacağını bilen dürüst ve saygın bir kişi olarak tanınan İşçi Partili Dışişleri Bakanı Ernest Bevin'in kazanılmasıydı. Bevin'le bağlantıya geçmesi kararlaştırılan kişi onu çok iyi tanıyan, Spillers Ltd. adında tanınmış bir İngiliz şirketinin başkan yardımcısı ve genel müdürü olan Sir Norman Vernon'du. Kendisi, Bevin'e yazmış fakat bir süredir cevap alamamıştı. Bunun üzerine Dışişleri Bakanlığı'na giderek durumu araştırmaya karar vermişti.

Sir Norman, Dışişleri'nden Christopher Warner'a, 1 Kasım 1947'de yazdığı mektupta²² şöyle sesleniyordu: 'Sevgili Christopher, sana Ernest Bevin'e gönderdiğimi söylediğim "Türk varislerin" durumuna ilişkin herhangi bir şey bulabildin mi? Mektubun nereye kaybolduğunu öğreneceğini söylemiştin.' Tutanaklara bakılırsa, bu mektubun bulunması için yapılan soruşturma, tüm Bakanlığı ayağa kaldırmıştı. Güney Dairesi, Doğu Dairesi ve özel kalemlerin hepsinden bunun araştırılması istenmiş, fakat herkes görmediğini söylemişti. Mektubun akıbetine ilişkin hiçbir iz yoktu! 'Bu Sami'nin işi mi?' (yazarın notu: ağabeyim Bahaeddin Sami'yi kastediyor) diye soruyordu A. S. Halford, çünkü 'başımıza dert açan tek varis o.' En sonunda, R. A. Skyes, 12 Kasım'da Warner'a yazarak, 'korkarım Sir Vernon'un mektubuna dair hiçbir iz yok' diye bildiriyordu.

Warner, iki gün sonra, 14 Kasım'da Sir Norman Vernon'a verdiği cevapta²³, ustaca manevrayla lafı çevirip, mektubun kaybolmasının sorumlusu olarak Bevin'i işaret ediyordu! 'İşin aslı şu ki, Dışişleri Bakanı'nın, sizin soruşturma talebinizi, burada birilerine gönderdiğine dair hiçbir kanıt rastlamadık. Kapsamlı bir araştırma yapmak da epey zamanımızı aldı'. War-

²² FO 371/67296 (R15430/1086/44).

²³ Aynı belge.

ner'in dahice hamlesi řu sözleriyle kendini gösteriyordu: 'Bevin'i rahatsız etmemek için konuyu bana açtığınızdan, biz de şahsen gidip bunu kendisine sormadık.'

• Varislerin dava ve çabalarının neden hatalı olduğunu bilen ifadelerle özetleyen Warner, şöyle bitiriyordu sözlerini: 'Bu mektuptan bahsedilmesini ya da başkasına iletilmesini istemediğimi mutlaka tahmin ediyorsunuzdur. Fakat bu iddiaların geçerliliğı ve şansı konusunda arkadaşınıza görüş bildirmek isterseniz, bunu yapabilirsiniz.'

Bildiğim kadarıyla üst düzey bir bakana yazılan bir mektup söz konusu olduğunda bakanın özel kalemi, eğer konu önemliyse ve uzman görüşü gerektiriyorsa, bunu doğrudan daimi müsteşara iletir ve o da bununla bakanı rahatsız edip etmemeye karar verirdi.

VI. BÖLÜM

Kedi - Fare Oyunu

Zor Görev için Hazırlık

Şimdi de, diğerlerinin başaramadığını yapacağına inanan yazarın en büyük ağabeyi Bahaeddin Sami'ye (Bkz. Ek VII) gelelim. Kelimenin tam anlamıyla bir beyefendi ve gerçek bir İngiliz hayranı olan Bahaeddin, önündeki zor görev için yeterli donanıma sahip değildi. İngiliz Hükümeti'ne karşı, Osmanlı Ailesi'ne ait petrol bölgelerindeki malvarlığının savaşını verebilmek muhaliflerin metotlarını benimseyebilecek acımasız bir karaktere sahip olmak ve belden aşağı vurulduğunda karşılığını vermekte tereddüt etmemek gerekiyordu. O ise, bu tür bir adam değildi. Bu nedenle de, kendisinin İngiliz hayranlığını istismar eden yetkililerle görüşmelerde bulunurken dezavantajlı konumdaydı. Aynı anda, temsilcisi olduğu Osmanlı Aile'sinin bazı kollarıyla da mücadele etmek zorunda kalıyordu. Bunlar, en basitinden kendisine yardımcı olmuyorlardı. Gerçekten, hayatının büyük bir bölümünü adadığı çok zor bir görev üstlenmişti.

Bahaeddin, Aile'nin davasını birbiriyle bağlantılı iki amaçla takip ediyordu. İlki, tüm Hanedan'ın talepleri içinde babamızın payına karşılık ailemize jest olarak yapılacak bir ödemeye dayalı bir anlaşmayı sağlayabilmek ve ikinci ve daha uzun vadedi olarak Osmanlı Hanedanı'nın davasında uzlaşmacı bir çözüme varmak. Geçen otuz yıllık sürede Hanedan'ı temsil edenlerin karşılaştığı inatçılık ve uzlaşmazlığın aynısı, Bahaeddin'in

de karşısına çıkmıştı. Fakat o, hem İngiltere hem de Amerika Birleşik Devletleri'nde güvenilir dostlar da bulmuş, adalet için savaştığı yıllar boyunca kendisini bu gerçek ayakta tutmuştu.

İngiliz Dostlar Engelleniyor

Bahaeddin, kampanyasına müthiş bir enerjiyle girişerek, Hanedan'ın iddialarına ilişkin ayrıntılı bir rapor hazırladı ve bunu davalarına yakınlık duyan ve yardım edeceklerini düşündüğü herkese gönderdi (Bkz. Ek-VIII). Yıllar geçtikçe, davasına sıcak bakan ve yardımcı olmak için ellerinden geleni yapan, hatta sağlam ve güvenilir birer destekçi haline gelen birçok insan olduğunu keşfetti. Fakat umutları boşa çıktı çünkü bu dostlar karşılarında, saf oluşturan ve bir adım bile geri atmaya niyetleri olmayan devlet görevlilerini buldular. Fakat Bahaeddin, İngiliz nezaketi, dürüstlüğü ve adaletine olan sarsılmaz inancı nedeniyle yılmadan ilerledi.

Bir İngiliz Bakanlık görevlisince kaleme alınan tutanağında belirttiği gibi, Bahaeddin, bir yandan Dışişleri'nde sayısız görevliyi sıkıştırmayı sürdürürken, bir yandan da 1920'lerin başlarında, Sömürgeler Bakanı olduğu dönemde adil tutumuyla tanıdığı Winston Churchill'e uzun bir mektup yazarak ondan yardım istedi. O günden beri köprüünün altından çok sular aktığı gerçeği bile kendisini yıldırmadı! Bu koca ihtiyar ona Chartwell'den 4 Eylül 1955 tarihli nazik bir mektup göndererek, kendisinden beklendiği üzere olaya müdahale edemeyeceğini üzülerek bildiriyordu.

Bunun üzerine Bahaeddin, uzun yıllar önce Filistin örnek davasında olumlu görüş beyan eden Lord Jowitt'i görmeye gitti. 28 Mart 1956 tarihli mektubunda Lord Jowitt, Bahaeddin'in bıraktığı belgeleri incelediğini söylüyor, 'bu belgelerdeki hiçbir şey, sana daha önce bildirdiğim fikrimi değiştirmedir' diyerek tek çarenin 'haklarını hukuki yollardan aramak' olduğunu belirtiyordu. Kendisine yardımcı olamayacağını, çünkü faal olarak

avukatlık yapmadığını, yalnızca sık sık Hususi Divan'da davaları dinleyen bir yargıç olduğunu söylüyordu.

Birkaç teşebbüsten sonra Bahaeddin, İkinci Dünya Savaşı sonrasında *Iraq Petroleum Company*'nin başkanı olmuş ve geçmişte Aile lehine kanaat beyan ettiğini bildiği -yazar bu hukuki kanaatin izine rastlayamamıştır- Lord Walter Monckton'u görmeyi başardı. Lord Monckton, görüşmelerini özetlediği 19 Kasım 1957 tarihli mektubunda, yıllar önce olumlu bir kanaat kalemeye aldığını kabul ediyor, fakat içeriğini hatırlayamadığını söylüyordu. Dışişleri Bakanlığı ile temasa geçtiğini ve Bakanlığın 'oldukça detaylı bir değerlendirmenin ardından davanın başarı şansının olmadığı kanaatinde olduğunu' kendisine bildirdiğini belirtmişti. 'Bu kanaati hiçbir biçimde değiştirme şansım yok ama anladığım kadarıyla Dışişleri Bakanlığı hakkınızı aramanıza engel olmak niyetinde değil.. fakat kesinlikle başarısız olacağınıza inanıyorlar.' diyordu. Bahaeddin 'davası için Amerika Birleşik Devletleri'nde destek arayacağını Dışişleri'ndekilere söylemiş, onlar da, yine buna bir itirazlarının olamayacağını' ifade etmişlerdi. Bu şartlar altında yardımcı olmak adına 'yapabileceğim hiçbir şey yok' diyerek üzüntüsünü belirtiyordu.

Dışişleri Bakanlığı, iddianın önüne 'engel çıkarma niyetinde değil'miş görüntüsü içerisindeydi.

Bahaeddin, Dışişleriyle olan amansız savaşını sürdürmeye devam etti. Yoksa anlamsız savaşını mı demem gerekir? Fakat Bahaeddin öyle kolay vazgeçecek bir kişilik değildi. Yenilgiyi asla kabul etmezdi. Şimdi bir on küsur yıl atlayarak 1970 yılına gidelim ve Quintin Hogg'a (QC, MP) geelim. Dışişleri'nin Bahaeddin'e karşı olan tutumu onu dehşete düşürmüştü ve konuyu devlet dairelerinden herhangi biri hakkında şikayeti olan kimselerin ilgili dairece doğru dürüst dinlenmesini sağlamakla görevli kişiye yani, parlamento idari komiserine götürmeye karar verdi. Quintin Hogg sert yapılı bir parlamenter olarak tanınıyordu ve Bahaeddin Komiser tarafından başlatılacak bir soruşturma ihtimaline çok sevinmişti.

Bir müddet sonra, parlamenterden 17 Mart 1970 tarihli bir mektup aldı. Mektupta şöyle deniyordu: 'Parlamento Komiseri'nden aldığım ve soruşturmasını durdurduğunu gösteren ektteki mektup için son derece üzgünüm. Gerçekten çok, ama çok üzgünüm.' Bahaeddin iadeli taahhütlü olarak kendisine şu cevabı gönderiyordu: 'Davamızı Sir Edmund'a iletme zahmetini üstlenme lütfunda bulundunuz. Size gerçekten minnettarım. Fırsat bulduğunuzda Parlamento Komiseri'ne bizim adımıza gösterdiği çabalardan dolayı nazik teşekkürlerimi iletirseniz, müteşekkir olurum. Şunu da hemen itiraf etmeliyim ki Sir Edmund'ın mektubu, benim için korkunç bir hayal kırıklığı oldu...'

Komiser Sir Edmund Compton'un 16 Mart tarihli mektubunda, Hoggs'un kendisine gönderdiği 7 Ocak ve 6 Şubat tarihli mektuplara atıfta bulunularak, Parlamento Komiserliği Yasası'nda belirtilen usul uyarınca soruşturmada atması gereken ilk adımın şikayete konu olan olay hakkında dairenin yorumunu almak için ona fırsat vermektir. Dışişleri Bakanı'nın imzasıyla kendisine gelen belgede 'Prens Sami'nin şikayetçi olduğu konuların İngiliz ve Irak hükümetlerinin ilişkilerini etkileyen konular olduğunun onaylandığı'nı belirtiyordu. Stewart bu belgeyi vererek Parlamento Komiserliği Yasası'nın 3. fıkrasının 1. paragrafını hayata geçirerek şikayetin kendi soruşturma kapsamına girmeyen konulardan oluştuğunu ortaya koyuyordu. Sir Edmund 'bu nedenle yasanın 3. fıkrasının 1. paragrafı yerinde durduğu sürece benim bu olaydaki işlemlerimi sürdürmem mümkün değildir' diyerek sözlerine son veriyordu.

Dışişleri Bakanlığı'nın varislerin iddialarında önlerine herhangi bir engel çıkarmaya niyeti olmadığını beyan ettiğini mi hatırlıyorum yoksa rüya mı görüyorum, bu bir hüsnü kuruntu mu? Hogg'un, yasanın değiştirilmesi için Parlamento'da bir hamle başlatmasına ne dersiniz? Yazar artık gerçekten aklını mı kaçırıyor? Daha sonra da göreceğimiz gibi, hükümetin acil durumlarda kullanabileceği bu türden çok sayıda benzer belgeler bulunmaktadır.

Fakat Bahaeddin ısrarlıydı. Çünkü kendisine yardımcı olmaya hazır birçok arkadaşı vardı. Bunu söylerken alaycı bir ifade kullandığım sanılmasın, çünkü gerçekten gönülden yardımcı olmak isteyen çok fazla insan vardı.

Şimdi karşımıza en az Bahaeddin kadar Dışişleri Bakanlığı'nu ziyaret etmiş, Parlamenter Kenneth Baker çıkıyor. Baker, Bahaeddin'e gönderdiği 6 Şubat 1975 tarihli mektupta olayı tartışıyor ve ekte gönderdiği Dışişleri Bakanı'nın mektubunu kastederek, 'korkarım bizi bulunduğumuz noktadan öteye taşımayacak' sözleriyle üzüntüsünü bildiriyordu. Dönemin Dışişleri Bakanı, James Callaghan'di. Callaghan, Kenneth Baker'in 17 Ocak tarihli mektubuna neden geç cevap verildiğini '(Bahaeddin'in), Majestelerinin Hükümeti ve petrol şirketleri aleyhine iddialarının yer aldığı çok sayıda dosya mevcut' sözleriyle açıklıyordu. Ayrıca, yıllardır verilen hukuki tavsiyelerin son derece 'net ve tutarlı' olduğunu hatırlatan Callaghan, bu nedenle Prens Sami'nin iddialarını 'asılsız' bulduğunu da ekliyordu. Dolayısıyla, Sami'nin 'hukuk danışmanlarımla temasını sağlamanın bir yararı olacağına inanmıyorum' diyerek sözlerini tamamlıyordu.

Son cümle, gerçekten de sürpriz değildi. Çünkü on yıl kadar önce, Dışişleri Bakanlığı Hukuk Dairesi ileride göreceğimiz uzman bir İngiliz avukat tarafından ciddi biçimde hırpalanmıştı.

Lord Carrington hükümette üst kademelerde bulunduğu yıllarda Bahaeddin'e yardımcı olmak için hiçbir çabada bulunmamıştı. Ama, 28 Temmuz 1976 tarihli mektubunda, Bahaeddin'le son yaptığı görüşmede Bakanlar Kurulu Özel Kalemli Sir John Hunt, ve *British Petroleum*'un yeni başkanı David Steel ile bağlantı kurmayı taahhüt ettiğini hatırlıyordu. Söylediğini yapmış ve Sir John, kendisine yazarak yardımcı olamayacağını bildirerek 'Dışişleri karar aldıktan sonra kendisinin bu işe girmesinin yanlış olacağı'nu söylemişti. David Steel'e gelince; Steel de kendisine 'iddianızın hiçbir dayanağı yok', diye yazmış, ama yine de '*British Petroleum* ve *Iraq Petroleum Group*'un birlikte size yılda toplam 1000 Sterlin ödemeyi teklif etmek ister' diye bir eklemeye bulunmuştu.

British Petroleum ve *Iraq Petroleum Company* gibi şirketlerin, ne denli 'zor durumda' oldukları düşünüldüğünde bunların, "birlikte" 1000 Sterlin gibi bir miktarı toplamayı nasıl başarabildiklerine inanmak zor! Petrol şirketlerinin düşüncesi iddiasını tanımaksızın Bahaeddin'e "jest olarak" bir ödeme yapmaktı. Fakat Bahaeddin sadece kendisine yapılacak bir ödemeyi kabul edecek yapıda değildi. Birçok yakın arkadaşı, kendisine rahat bir yaşam sürdürebilecek bir yöneticilik ayarlayabileceklerini, bu mücadeleden vazgeçmesini söyledikleri halde o, bu tekliflerin hepsini geri çevirmişti.

Bahaeddin'in en sadık destekçilerinden biri Sir Bernard Braine (D.L., Parlamenter) idi. 1977- 1989 yılları arasındaki dönemde defalarca kendisine yardım etmişti. Braine, davayı nasıl kuvvetle benimsediğini gösteren 8 Ocak 1979 tarihli mektubunda, şu ifadelerle yer veriyordu: 'Hükümet'i sana yardımcı olmaya ikna edebilmek için elimden geleni yaptığımı söylediğim mektubumu yazdığım gün, bir mektup da yeniden Dışişleri Bakanı'na yazmıştım. Cevap olarak şu an ekte gönderdiğim mektup geldi. Üzülerek ifade ediyorum ki, mektup, sana söylediklerimi doğrular nitelikte. Bir anlaşma yapılabilmesi için B.P.'ye ya da bir başkasına baskı yapacak elimde aracım yok. O nedenle, gerçekten çok üzgünüm.'

Dışişleri Bakanı David Owen Braine'nin mektubuna verdiği 24 Kasım 1978 tarihli cevabında, karşılık vermekte gecikmesinden ötürü özür diliyor ve şu açıklamayı yapıyordu: 'Hükümet ve petrol şirketleri aleyhine açılan dosyalar oldukça fazla, fakat tümünü itinayla incelettirdim. Hükümet'in, B.P.'den bir anlaşmaya varmasını istemesi için hiçbir sebep görmüyorum. B.P'den iddiaları ciddiye almasını istemesi, Hükümet'in iddiaların geçerli olduğunu kabul ettiği şeklinde yanlış anlamalara yol açabilir; gerçek şu ki, yıllardır bize verilen hukuki görüş, bunların geçerliliğinin olmadığı yolundadır.' Dışişleri Bakanı'nun bu ifadesi, sanırım meselenin esasını ortaya koymaktadır. Bakan daha sonra, Prens Sami adına hareket eden gayri resmi birtakım şahısların B.P.'den 'insani yardım temelinde jest olarak

yapılacak bir ödeme'yi sağlamalarının önündeki en büyük engelin "Prens Sami'nin gerçekçi olmayan yüksek beklentileri" olduğuna dikkat çekerek sözlerini bitiriyordu.

Bahaeddin takipçisi olduğu iddianın –yani Aile'nin petrol haklarının– niteliği dikkate alındığında, 'gerçekçi olmayan yüksek beklentiler' ifadesinin onun hedeflerini pek de doğru bir şekilde yansıtmamaktadır. Fakat özgür bir ülkede herkes dilediği gibi düşünmekte serbesttir!

1980'li yıllarda, Parlamenter Peter Brooke'u, bir kez daha Bahaeddin adına hararetli bir mücadele verirken görüyoruz. Ona gönderdiği 16 Eylül 1984 tarihli mektupta şöyle diyordu Brook: 'B.P.'ye gitmeden önce görmek istediğim Bakanla şimdi Dışişleri'nde görüştüm ve kendisiyle B.P. ile görüşmem hususunda mutabık kaldık.' Bahaeddin'e görüşmenin sonucunu bildireceğini söylüyor ve 30 Ekim'de yeniden yazdığında, bu kez, *British Petroleum*'un Genel Müdürü P. G. Cazalet'in kendisine yazdığı mektubu da ilişikte gönderiyordu.

Şöyle diyordu Cazalet: 'Prens Sami'nin olayına dahil olan en yeni parlamenter siz, en yeni müdür de benim. Önümdeki dosya, en yüksek mertebedeki kişilere giden ve onlardan gelen sayısız mektubu içeriyor. Bu, söylenebilecek her şeyin sanırım söylendiği, çok uzun bir hikaye. Maalesef Prens'in istekleri bizim karşılayabileceğimizin çok ötesinde. Kendisi, bizim doğru olduğuna inanarak yaptığımız her türlü şahsi yardımı elinin tersiyle itti.' Cazalet, Brooke gelip kendisini görmeyi arzu ettiği takdirde 'konuyu sizinle görüşmekten elbette mutluluk duyarım' diyerek sözlerine son veriyordu.

Brooke, 21 Şubat 1985'de Bahaeddin'e kararlaştırdıkları gibi önceki hafta Cazalet'i gördüğünü söylüyor ve 'Sizinle yaptığınız görüşmelerden de bahsederek, beni bugüne kadar olup bitenler hakkında bilgilendirdi. Bildiğiniz gibi B.P. sizin iddianızı kabul etmiyor, ve iddianızı mahkemelerde sınamak isteyişinizi de elbette anlayışla karşılıyor. O nedenle Cazalet'in size önerdiği 2000 Sterlinlik ödeme tamamen iyi niyet ve merhamet zemininde yapılmış bir öneriydi.' şeklinde açıklamada bulunuyordu.

Bahaeddin bu öneriyi reddetmiş olduğundan 'Bir parlamenter olarak bundan daha fazla yapabilecek bir şeyim yok. Sizinle yaptığımız konuşmalardan çok keyif aldım, eminim Cazalet de öyle. Ama ortada hukuki bir iddia varsa, mahkemelerde, her vatandaş için geçerli olan kurallar çerçevesinde sınanmalı' diyerek sözlerine son veriyordu.

Brooke mahkemelere olan inancını belirtirken elbette ki sağlam dayanakları vardı. Fakat Hükümet'in sorun çıkaran yasal işlemleri durdurmak için elinin altında ne tür marifetleri olduğunun farkında değildi! Cazalet'in ifadesiyle, 'ülkedeki en yetkili kişi'nin de, B.P.'yı yolundan döndüremediğini görüyoruz. Bu nasıl mümkün olabiliyordu? Cevap, Dawid Owen'in 4 Ocak 1979'da Sir Bernard Braine'ye yazdığı ve benim de daha önce alıntı yaptığım mektupta kesin olarak bulunabilir. Owen'a hakkını teslim etmek lazım; bu denli açık ve net ifade ettiği için.

Bahaeddin ve arkadaşları, yine de sebatla yollarına devam ettiler. Bu, adaletin nihai zaferine olan sarsılmaz bir inanç mıydı? Şimdi, Canterbury Başpiskoposu'nun özel asistanı Terry White'a (M.E.B.) geliyoruz. White, 8 Ocak 1987 tarihli mektubunda Bahaeddin'i *British Petroleum*'un başkan yardımcısıyla yaptığı görüşme hakkında bilgilendirmişti. Tekliflerini, 'tamamen jest olarak 2500 Sterlin'e kadar çıkarmışlardı. En azından bu kez habsedilmek riskiyle karşı karşıya değildi, çünkü sonraki yıllarda başka adalet mağdurlarını kurtarmaya çalışırken Beyrut'da fidyecilerin elinde beş yıl rehin kalacaktı.

Aynı yıl bir başka dostun girişimiyle, Bahaeddin, Victor Mishcon&Co. adlı avukatlık şirketinden Lord Victor Mishcon ile bir görüşme gerçekleştirdi. 30 Haziran 1987 tarihli mektubunda Lord Mishcon, yasal yollara başvurmanın doğuracağı olası sorunlara değiniyor ve bunları 'aşamayacağını' söylüyordu. 'Bunca yıl bu kadar insanın karıştığı bu meseleye ilişkin verebileceğim en iyi tavsiye, pratik olması nedeniyle jest olarak yapılan en yüksek ödemeyi kabul etmek ve en azından şahsınızla ilgili olarak meseleyi kapatmaktır.' Lord Mischon, Bahaeddin'i

iyi tanımadığı için, bu tavsiyenin tam tersi bir etki yaratacağını tahmin edememesinden ötürü mazur görülebilirdi.

Lord Mishcon, Bahaeddin'le görüşmeleri sırasında söylediklerini tekrarlayarak sürdürüyordu mektubunu: 'Adınıza yasal işlemleri başlatma sorumluluğunu alamam ve almayacağım.' Daha sonra, anlaştıkları gibi B.P.'den Cazalet'e gittiğini ve aynı gün sabah erkenden kendisiyle bir görüşme yaptığını bildirerek 'Cazalet bana birçok kez, en ufak bir yasal bir taahhüdün olmaması nedeniyle B.P.'nin konuyla ilgilenmesinin söz konusu olmadığını, bir şeyler önermeye kendisini iten tek şeyin' sadece Bahaeddin'in durumu ve şanssızlığına ilişkin "şahsi kaygısı" olduğunu söylediğini bildiriyordu.

Lord Mishcon sözlerine şöyle son veriyordu: 'Onları, biraz daha bonkör olmaları konusunda bir şekilde ikna ettiğimi sanıyorum, eğer bana yetki verirsiniz, olayı sonuçlandırma şansım olduğunu düşünüyorum (fakat ancak sizi ilgilendiren boyutuyla kapanmış olacak). Onların jest amacıyla yapacağı ödemeyi, bu günden geçerli olmak üzere ömrünüzün geri kalan yıllarını kapsayacak şekilde senelik 5000 Sterlin'e çıkarttırabilirim.' İadeli taahhütlü gönderdiği mektubunda Bahaeddin, Lord Mishcon'a, bu nazik çabaları için teşekkür ederek, teklifi reddediyordu.

1988'in başlarında Bahaeddin, Mrs. Thatcher'in Muhafazakâr Parti hükümetinde başbakan yardımcılığından emekli olmuş Viscount Whitelaw'a, konuyla ilgilenmesini rica eden bir mektup yazdı. Lord Whitelaw 23 Mart'da yazdığı cevabi mektubunda, Bahaeddin'in mektubunu 'Dışişlerinden Sorumlu Devlet Bakanı'na ilettiğini ve verilecek cevap konusunda fikir aldığını yazıyordu. Bir hafta sonra yani 30 Mart'da tekrar yazarak, söz verdiği gibi Bakana yazdığını ve ekte, Bakanın 'konunun ele alındığını bildiren kısa cevabi mektubunu' yolladığını belirtiyor ve 'tam bir cevap alır almaz' tekrar kendisine döneceğine söz veriyordu. Lord Whitelaw'ın, bu girişimden gerçekten umutlu olduğu izlenimini çıkarıyoruz.

Dışişleri ve İngiliz Milletler Topluluğu'ndan sorumlu Devlet Bakanı Lord Glenarthur, 28 Mart tarihli ara mektubunda, 'bu,

son derece karışık bir konu gibi görünüyor' yorumunu yapıyor ve cevap alınmasının haftalarca sürebileceğini belirtiyordu.

26 Mayıs'da, Lord Whitelaw, 'korkarım bu seni hayal kırıklığına uğratacak' diyerek Bakan'ın cevabını gönderiyor ve ekliyordu: 'Fakat yine de konunun görüşülmesini sağladım, gerçekten bundan daha fazla yapabileceğim bir şey olduğunu sanmıyorum.'

Devlet Bakanı Lord Glenarthur'un, 23 Mayıs tarihli mektubunda yer alan açıklama şöyleydi: 'Sami Bey'in davasını büyük bir titizlikle inceledik ve bu konuda kendisine yardımcı olamayacağımız sonucuna vardık. Biz 1926'da Sultan'a, Majestelerinin Hükümeti'nin Hanedan'ın mülkiyet hakkını tanımadığını ve bu iddialara bakacak yetkili mahkemelerin, ancak malların bulunduğu ülkenin mahkemeleri -yani Irak- olacağını söylemiş ve durumumuzu net bir biçimde ortaya koymuştuk.' Bakanın mektubu şu şekilde sona eriyordu: '*British Petroleum* aleyhindeki iddialar, şüphesiz Dışişleri ve İngiliz Milletler Topluluğu bakanlıklarının konusu değildir.'

Mandater ülke sıfatıyla İngiltere'nin Irak mahkemelerinde bu tür davaların görülmesini yasaklayan bir kanun çıkarılmasına önayak olmak şeklindeki utanç verici girişimi dikkate alındığında, Devlet Bakanı'nun hem de 60 küsur yıl sonra, hâlâ müteveffa Sultan'a 1926'da bu tür iddialara bakacak mahkemelerin Irak mahkemeleri olduğu şeklindeki tavsiyeye atıfta bulunması, inanılacak gibi değildi! Her kim Bakan'a bu açıklamayı hazırlayıp vermişse, gerçekten ciddi bir yanılgıya düşmüştü. Hele de yazarın daha önce bahsettiği gibi- 1926'daki dürüst bir sefelinin, o dönemde bu olayı, Sultan'la "alay etme" olarak tanımladığı düşünülürse...

Yukarıda bahsettiğimiz dönem içinde Bahaeddin, arkadaşlarının mali yardımlarıyla, Hanedan'ın davası için gereken desteği bulma ümidiyle birkaç kez Amerika Birleşik Devletleri'ne gitti. Tüm bunları ilerleyen bölümde açıklığa kavuşturacağız.

Aile Arşivi'ndeki yazışmalardan yararlanılmıştır.

Petrolde Başka Pay İsteyen Var mı?

Yazar kitabın başında, İngiliz Hükümeti'nin 1977-1987 yılları arasında, *British Petroleum*'daki %68'e varan payının önemli bir bölümünü sattığına değinmişti. Hazine'nin, yarım yüzyıldan fazla bir süredir *British Petroleum*'daki hissesinden elde ettiği yıllık geliri çıkarırsak, Hükümet, 1977, 1979, 1983 ve 1987'deki bu dört satıştan 1.4 milyar Sterlin gelir sağlamıştı.

Bu bağlamda, 1987'deki B.P. hisselerinin satışından minimum miktarda pay alan yazarın bir konu hep tuhafına gitmiştir. Gücünün yettiği küçük yatırımı dikkate alındığında, bu hamlenin geleceğe yönelik kazanım sağlamak için değil duygusal sebeplerle yapıldığı anlaşılabacaktır. Her neyse.. 1995'de basılan *Petrolün Portresi- Resimlerle British Petroleum'un Tarihi* isimli muhteşem kitabı¹ okuduğunda yazar, ilk büyük petrol grevinin Ekim 1927'de Kerkük'ün hemen kuzeyindeki Baba Gurgur'da gerçekleşmesi ve petrolün günlerce kontrolsüz bir şekilde fışkırması yazarın ilgisini çekecekti. Kitabın yazarı şu noktaya dikkat çekiyordu: 'Kerkük'deki bu büyük petrol varlığının keşfi, Irak'ı dünyanın en değerli imtiyaz alanlarından biri konumuna getirmiştir.' Gelecek yıllarda da durum değişmeyecekti. Yazarı (beni), BP hisselerinin yeni sahibini, şaşırtan şey, yazar gibi hisse almak için kaydolanlara verilen "mini kitapçık"taki tarihi bilgiydi. Başlık şuydu: "BP - İngiltere'nin En Büyük Şirketi"² İngiliz Hükümeti adına N. M. Rothschild & Sons Ltd. tarafından basılmış, renkli fotoğraflar içeren, şirket tarihindeki "kilometre taşları"na bütün bir sayfanın ayrıldığı, son derece güzel hazırlanmış bir çalışmaydı. İran Hükümeti'nin 1901'de verdiği petrol imtiyazından başlayarak 1987'ye kadar olan önemli gelişmeleri sıralıyordu. Fakat 1949'a gelene kadar Irak'dan hiç söz edilmiyordu. Belirtildiğine göre, 1949 yılı, 'British Petroleum'un Katar'dan ilk petrolü akıttığı ve Irak petrolünü keşfettiği' yılı.

¹ Berry Ritchie, *Portrait in Oil: An Illustrated History of BP*. James & James, 1995.

² BP - Britain's Biggest Company, N M Rothschild & Sons Ltd , 1987 (Majesteleri'nin Hükümeti adına yayınlanan).

Yazar gözlerine inanamıyordu! Bu kadar ayrıntılı bir çalışmada böyle bir atlamanın yapılmış olması inanılacak gibi değildi. Bu sadece bir hata olamazdı. O halde nasıl açıklanabilirdi?

Yazar bir de, *British Petroleum'daki Hisselerin Satışına ait Teklif Klavuzu* adıyla, 25 Eylül 1987'de N. M. Rothschild & Sons Ltd.'in Hazine Lordlar Komiserleri adına göndermiş olduğu daha ayrıntılı bir çalışmayı görmek istedi. Çalışmanın içeriğinden bahseden bir habere göre³, bu büyük anonim şirketler için mali ayrıntıları içermekteydi ve yazarın anladığı kadarıyla şirketin geçmişiyile ilgili değildi. Yazar, ilgili kütüphanelerde bu belgenin nüshasını bulamadı, Warwick Üniversitesi'nde bulunan British Petroleum Arşivi'nde yaptığı incelemede "1954 sonrası" belgelerin henüz kamuya açılmadığını ortaya çıkardı. Bir başka deyişle, *British Petroleum*'un arşiv malzemesi elli yıllı sınırlıydı! "Mini kitapçık"daki bu inanılmaz atlamaya dönersek; yazar, bu kitabın konusunu oluşturan geçmiş olayları aktaran biri olarak, neden bu belgede 1949'a kadar Irak adının hiç geçmediğinin yorumunu okuyucularına bırakıyor!

Ekim 1987'deki dördüncü ve son satış ilan edildiğinde, Bahaeddin, Londra'da yakından tanıdığı bazı avukatlara satışın yürürlüğünü durdurma olasılığının olup olmadığını sordu. Bir hafta sonra, oldukça kaygılı görünen avukatlar beklenildiği gibi, bunun mümkün olmadığını bildirdiler. Bunun üzerine yakın arkadaşları Bahaeddin'i, *British Petroleum*'a karşı hâlâ çözüme kavuşmamış bir dava olduğundan bahsetmediği gerekçesiyle Hükümet aleyhine bir basın toplantısı düzenlemesi için zorladılar. Bahaeddin buna 'kirli çamaşırları ortalığa dökmenin gereksiz olduğuna inandığı' karşılığını verdi. Ortaya dökmesi istenilen, kimin kirli çamaşırlarıydı? Kör bir İngiliz hayranı olan Bahaeddin, hâlâ centilmenlik anlaşması çerçevesinde bir çözüme ulaşılabacağına inanıyordu.

³ BP Share Offer- Pathfinder Prospectus Published (25 Eylül 1987'de Universal News Services Ltd. tarafından dağıtımı yapılan rapor).

VII. BÖLÜM

Başka Kim Yardım Edebilir? Fransa ya da Amerika?

Mon Général Yardım Edebilir misiniz?

Bahaeddin, ülkesinin şerefini kurtararak Fransa'yı yeniden Avrupa'nın büyük devletlerinden biri olarak kabul ettiren olağanüstü bir lider olarak General de Gaulle'e, büyük hayranlık duyuyordu. 1965'de General de Gaulle Fransa Cumhurbaşkanıyken, Fransızlar'dan yardım istemeye karar verdi. Fransa, Birinci Dünya Savaşı'nı takip eden yıllarda, Irak petrolünden önemli bir pay elde etmişti. *Compagnie Francaise des Petroles, Iraq Petroleum Company*'de % 23.75 lik paya sahipti ve ana ortaklardan biriydi. Fransız Hükümeti de şirketin hisselerinin %35'ini elinde bulunduruyordu.

Bahaeddin, Haziran ayı süresince Fransa'nın Londra büyükelçisiyle defalarca görüştü, ve 19 Haziran'da Fransa Dışişleri Bakanı ile görüşerek Aile'nin iddiaları karşısındaki tutumlarını anlamak amacıyla Fransa'ya geçti. 1938'de Fransa'nın Ankara, 1944 ve 1955 yılları arasında da Londra büyükelçiliğini yapmış, önceden tanıdığı ve büyük hayranlık duyduğu seçkin emekli diplomat Rene Massigli ile, 28 Haziran Pazartesi günü bir görüşme gerçekleştirdi. Bu Bahaeddin için çok önemli bir görüşmeydi, çünkü bu görüşme sonrası Massigli'nin önerisi üzerine General de Gaulle'e şahsen yazacak ve kendisine Aile'nin dava-

sına ait bir rapor gönderecek ve Fransa'nın Londra Büyükelçisi ile sürekli temas halinde olacaktı.

Bahaeddin 25 Temmuz 1965'de General de Gaulle'e bir mektup yazdı, ekinde bir raporla birlikte kendisine iletilmek üzere Fransa'nın Londra büyükelçisine verdi. Osmanlı Hanedanı adına yazan Bahaeddin, mektupta Cumhurbaşkanı'na şöyle sesleniyordu: 'Ailemin Fransa ile olan geleneksel dostluğuna güvenerek, davamızı sizin önünüze getirme cesaretini buluyorum ve ayrıntılara bir kez vakıf olduğunuzda sizin tam desteğinizi alacağımıza inanıyorum... Monsieur le Président, ailem adına adaletin tecellisi için yardımcı olacak üst düzey müdahalenizi rica etmek üzere size gelmiş bulunuyorum.'

Irak'da mandater ülke olarak bulunan İngiliz Hükümeti, Lozan Barış Antlaşması'nda özel mülkiyete saygı göstermeyi garanti etmiş olmasına rağmen 60. maddeyi çarpıtmak suretiyle Aile'yi mülkiyet haklarından yoksun bırakmayı tercih ettiğini, mandater ülke olarak Suriye'de bulunan Fransız Hükümeti'nin 60. maddeyi doğru yorumlayarak Aile'nin bu ülkedeki malvarlığı karşılığında 1932 yılında tazminat ödemeyi kabul ettiğini ancak daha sonra İngiliz Hükümeti tarafından bu hareketinden vazgeçirildiğini hatırlattı. Bahaeddin şu öneriyi yapıyordu: 'Eğer bugün Fransa, o asil geleneği doğrultusunda adil bir hareketle ilk adımı atarak *Compagnie Française* aracılığı ile petrol haklarımıza karşılık bir tazminat öderse, *Iraq Petroleum Company*'deki diğer ortaklar, yani İngiliz, Amerikalı ve Hollandalılar da kendisini takip etmek durumunda kalacaklar ve böylece konu nihayet çözüme kavuşturulmuş olacaktır.'

Paris'e gidip Aile'nin iddiasını General de Gaulle'in 'işaret etme lütfunda bulunacağı herhangi bir kişiye' sunmaya hazır olduğunu bildiren Bahaeddin mektubunu şöyle sonlandırıyor: 'Monsieur le Président, hepimizin istirham ettiği bu üst düzeydeki müdahaleniz, yalnızca ailemi yıllardır mağdur eden bu korkunç adaletsizliğe son vermekle kalmayacak, sizin tarafınızdan insanlık adına yapılmış hareket olacak.' Aile'nin büyük bir

kısmı mahrumiyet içinde ve bu nedenle ‘hepimiz tek kurtuluş ümidi olarak sizi görüyoruz mon Général.’¹

Fransız Büyükelçi G. de Courcel 28 Temmuz 1965 tarihinde Dışişleri Bakanı Couve de Murville’e bir mektup yazarak², Osmanlı Ailesi’nin mülkiyet hakları konusunda birçok kez kendisini görmeye gelmiş olan Bahaeddin’in kısa bir süre önce Cumhurbaşkanı’nın desteğini temin etme isteğini dile getiriyordu ve kendisine, Cumhurbaşkanı’na verilmek üzere uzun bir mektup ve olayın Lozan Barış Antlaşması’na kadar uzanan geçmişini anlatan bir rapor verdiğini ve her iki belgeyi de ekte Dışişleri Bakanlığı Siyasi İşler Müdürlüğü’nün dikkatine sunduğunu bildiriyordu.

Büyükelçinin açıklaması şöyleydi: ‘Yasal temsilcileri Prens Sami olan Sultan’ın varislerinin tüm argümanları, Osmanlı İmparatorluğu’nun belli bölgelerini (Irak, Suriye, Filistin) Müttefikler’e bırakan Lozan Barış Antlaşması’nın, Sultan’ın ‘şahsi emlâkını” mandater ülkelere devretmediğine dayanıyordu. Büyükelçi ayrıca, raporda 1932 Ekiminde Türk Dışişleri Bakanlığı ve Fransa’nın Ankara büyükelçisi arasındaki bir mektup alışverişine değinildiğine dikkat çekerek, ‘buna göre biz açıkça ‘Sultan ailesinin Suriye’deki emlâkına ait iddialarının geçerliliğini kabul etmişiz’ diyordu.

Elçi şöyle devam ediyordu: ‘Prens Sami’nin amacı, Fransız Hükümeti’nin önemli payının bulunduğunu belirttiği *Compagnie Française des Petrole*’den Fransa Cumhurbaşkanı’nın arabuluculuğu ile en azından jest olarak bir “tazminat” elde edebilmektir. Bu örnek onlara *Compagnie Française des Petrole*’ün *Iraq Petroleum Company*’deki diğer ortaklarına gidip benzeri faydalar sağlamalarını mümkün kılacaktır.’ Büyükelçi sözlerini şöyle bitiriyordu: ‘Bana Massigli’nin tanıştırdığı Prens Sami burada saygı

¹ Yazarın Aile Arşivi’nden.

² Quay d’Orsay Arşivi. Ekonomik ve Mali İşler Müdürlüğü, dosya 276-1. Bu belge ve takip edenler aynı dosyadandır ve Fransızca’dır. Yazar tarafından İngilizce’ye çevrilmişlerdir.

duyulan çok muhterem bir şahsiyettir. Bu nedenle Bakanlığın onun bu ricasını ulaşması istenen yer olan üst makama iletmesini saygılarımla arz ederim.'

Bir ay sonra, 27 Ağustos 1965'de Fransız Dışışleri Bakanlığı'na bağlı ilgili bölüm çalışanı Philippe Malaud, Bahaeddin'in mektubunu ve-iliştirdiği raporu, Londra büyükelçisinin olayın geçmişine dair anlattıklarını da harfiyen ekleyerek Elysée Sarayı'ndaki Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği'ne iletliyordu. M. de Coursel'in talep sahibine acil bir cevap verme imkanı olamayacağı için en azından dileğinin istenilen adrese ulaştırıldığı bilgisini verebilmek amacıyla emir beklediğini yazıyor, 'Prens Sami'nin talebinin müdürlüğün hukuk dairesine incelettirildiğini' ve sonuç alınır alınmaz genel sekretere bilgi verileceğini söyleyerek, sözlerine son veriyordu.

Aynı Dışışleri yetkilisi aynı gün, Bahaeddin'in mektubu ile raporunu kendi yazdığı mektupla birlikte "Ekonomik ve Mali İşler Müdürlüğü, Türkiye'deki son sultanın varislerinin argümanlarının geçerliliği konusunda hukuk dairesine görüşlerini bildirmekle yükümlüdür" diyerek, Fransa Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği'ne gönderiyordu.

Ekonomik ve Mali İşler Müdürlüğü'nün 27 Ağustos'da, kendilerine yazarak görüş sorduğu mektuba, Hukuk Dairesi'nden bir yetkili, 8 Ekim 1965'de cevap yazıyordu. Davanın 1923 Lozan Barış Antlaşması'na kadar gittiğini hatırlatan ve antlaşmanın 60. maddesinin yorumuna dikkat çeken yetkili, Prens Sami'nin, Lozan Antlaşması'na taraf olan Fransa'dan bu olaya müdahale etmesini istediğini belirtiyordu. Daha sonra uzun uzadıya tartışarak, hukuki açıdan bakıldığında Fransa'nın bu davayla hiçbir ilgisinin bulunmadığını ileri sürüyordu. Son tahlilde Fransız Hükümeti'nin konuyla ilgilenmesinin temelinde, 1932 Ekiminde Türk Dışışleri Bakanlığı ve Fransa'nın Ankara büyükelçisi arasında gerçekleşen ve Sultan ailesinin Suriye'deki şahsi mülklerine ilişkin iddialarının geçerliliğini tanıyan mektup alışverişinin yattığını söylüyordu. Fakat bu mektuplar sadece 'o yıllarda Fransız mandası altında bulunan, bugün ise

aynen Irak gibi Osmanlı İmparatorluğu'nun haleflerinden biri olan Suriye'deki mülklerden' bahsetmekteydi.

Esas meselenin, Irak Hükümeti'ni, bu örneğe dayalı bir görüş çerçevesinde Irak petroleri hakkındaki iddiaları da benzer bir temel üzerinde çözüme kavuşturması için ikna etmek olduğunu' belirten yetkili, 'Fransız Hükümeti'nin bunu yapacağını sanmıyorum' diyerek sözlerini sonlandırıyor. Gerçekte konu ise, Prens Sami'nin vatandaşı olduğu ülkenin, Osmanlı'nın eski toprağı Irak'da, Sami'yi diplomatik olarak himaye ederek, bu ülkedeki haklarına sahip çıkıp çıkmamasıydı. Yetkili, "Fransız Hükümeti'nin aralarında böylesi bir davada uyuşmazlık bulunan taraflara yardımcı olup olmayacağı ise politik bir tercihtir ve bunu telaffuz etmek de hukuk dairesinin yetkisi dışındadır' diyerek konuya son noktayı koyuyordu.

Fransa Dışişleri Bakanlığı, 18 Ekim 1965'de, Elysée Sarayı'nda bulunan Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği'ne gönderdiği bir yazıyla hukuk dairesinin bu konu hakkındaki görüşünü iletiyor ve Prens Sami'ye talebinin gereken merciye iletildiğini bildirebilmesi için Londra'daki büyükelçisine talimat verilmesini istiyordu.

Birkaç ay sonra, yani 23 Aralık 1965'de Fransa Dışişleri Bakanlığı'ndan Jordan, Londra büyükelçilerinin Prens Sami'nin talebini aktaran 28 Temmuz tarihli mektubuna atıfla büyükelçiye şunları yazıyordu: 'Fransa Cumhurbaşkanı'nın talebiyle ilgili bilgilendirildiğini ve konuyu büyük bir dikkatle incelediğini lütfen ilgili kişiye şifahi olarak bildiriniz. Cumhurbaşkanı bu talebin daha derinlemesine incelenmesi için ilgili dairelere gereken talimatlar da verilmiştir. Maalesef bu araştırma sonucu Prens Sami'nin taleplerine hukuki temelde olumlu cevap verebilmek mümkün görünmemektedir.'

Jordan Büyükelçi'ye, 'Fransız yetkililerin Prens Sami adına neden müdahalede bulunmadığına açıklık getiren' hukuk dairesinin notunun içeriğini gerekirse dilekçe sahibine karşı kullanabileceğini bildirerek sözlerini sonlandırıyor. Büyükelçi de hayal kırıklığı doğuran bu sonucu Bahaeddin'e ilettili.

Generalim, İkinci Dünya Savaşı yıllarında ve savaş sonrası dönemde hep Fransa'nın onuru ve prestiji için savaştınız. Osmanlı Ailesi'nin Mezopotamya'daki özel mülkü nedeniyle uğradığı haksızlığı nasıl olur da görmezlikten gelirsiniz? Böyle bir şeyi nasıl olur da yapabilirsiniz Generalim?

Umut Ülkesindeki Dostlar Yardım Edebilir mi?

Bahaeddin, vefakâr dostlarının yardımıyla 1960-1990 yılları arasında birçok kez Amerika Birleşik Devletleri'ni ziyaret etti. Tüm bu ziyaretlerin amacı, eski Mezopotamya bugünkü Irak topraklarındaki petrol bölgelerine ilişkin Osmanlı Ailesi'nin yıllardır sürdürmekte olduğu özel mülk iddialarını bir çözüme kavuşturma iradesine sahip Amerikalı destekçiler bulmaktı. Bu değişmez dostlardan biri İstanbul Robert Koleji'de hoca olduğu 1920'lere kadar uzanan bir dostluğun paylaşıldığı, Bahaeddin'e özel İngilizce dersi vermiş Edwin Powers'dı. Powers, tıpkı kendisi gibi, yapılan haksızlıkta ülkelerinin de payı olduğunu düşünerek bundan rahatsızlık duyan pek çok yurttaşını Bahaeddin'le tanıştırmıştı. Amerika Birleşik Devletleri'nde önemli bağlantıları olan bir diğer kişi ise, Londra merkezli Crane&Hawkins şirketinde avukatlık yapan İngiliz Peter Crane'di. Daha sonra tanışacağı Edwin Powers'a yazdığı bir mektupta 'buradaki hukuk camiası içinde hem İngiliz hem de Amerikan hukuku konusunda bilgisi olan tek avukat olmam hasebiyle garip bir konuma sahibim. O nedenle büyükelçiden tutun da, sokaktaki turiste kadar herkesin emrine amadeyim!' şeklinde açılıyordu. Crane devamla 'Nisan 1969'da Washington'da bulunduğu sırada 'Amerika Birleşik Devletleri Üst Mahkeme Barosu'na kabul edildim. Bu dereceye yükselebilen İngiltere doğumlu ilk avukatın ben olduğum tescil edildi ki bu benim için çok etkileyici bir andı.'

Yazar bu iki kişinin adlarını, Bahaeddin'in Amerika'daki uğraşlarına yaptıkları katkılar nedeniyle anma gereğini duyar. Her ikisi de A.B.D.'de yardımcı olmak için her çareye başvurduklar. Tekrar Londra'ya döndüğümüzde ise sağlam dostluklarıyla

ve yardımlarıyla aynı şekilde isimlerinin anılmasını hak eden Bay ve Bayan Dean'dir. Pat ve Melita Dean sevinçte ve kederde -daha ziyade hep kederde- her zaman Bahaeddin'i desteklemiş ve sonuna kadar yanından ayrılmamışlardı.

Bahaeddin'in ilk Amerika seyahati 1958'de gerçekleşti. Gerçi herhangi bir sonuç getirmedi ama çok sayıda önemli bağlantının kurulmasına vesile oldu ve ileriye dönük neler yapılabileceğini değerlendirme ve bağımsız birkaç petrol şirketine Aile'nin Irak'da petrol bulunan arazilerine ilişkin iddialarına sahip çıkacak güçte bir konsorsiyum oluşturmayı seslendirme imkanı vermesi açısından yararlı oldu.

O tarihten 1963'de A.B.D.'ye yapacağı ikinci seyahate kadar geçen sürede, Bahaeddin döndüğü Londra'da, sayıları gün geçtikçe artan arkadaşları ise Atlantik'in karşı yakasında önemli miktarda işe imza attılar. Bazı bağımsız petrol şirketleri konuyla ilgilendiler fakat hâlâ adını saklı tutacağımız bir petrol şirketinin başkanının ifadesiyle, 'tek başlarına bu işe girişme' konusunda çekingen ve tereddütlü idiler. Bahaeddin kınlanmış ve biraz da kızmış olarak, Haziran 1961'de arkadaşı Edwin Powers'a 'burada bulunan son derece önemli ve güçlü konumdaki insanların desteğiyle' İngiliz Dışişleri nezdinde defalarca yaptığı başvuruların sonuçsuz kaldığını bildiriyor ve 'üzücü, ama gerçek şu ki büyük parasal çıkarlar işin içine girdiğinde ahlâk ortadan kalkıyor gibi' diye dert yanıyordu. "Konuyu çözmek için tek umudumuz bağımsız bir Amerikan petrol şirketinin Aile ile ortaklık kurmasıdır. Bunu başarırız onların kalbine korku salarız çünkü o zaman inan bana "Güçlü Haklıdır" söz konusu olmayacak ve inan bana sorun hemen çözülecektir.' şeklindeki görüşünü yinelemektedir. Görünüşe bakılırsa Bahaeddin, bu aşamada dahi hâlâ, açıkça savaşmak yerine, İngiliz Dışişleri'ni ikna ederek bir çözüme ulaşmayı amaçlıyordu. İngiliz sempatizanlığı, maalesef hâlâ kararlarını etkiliyordu. O sırada *Times* da okuduğu "Polonya'daki Komünist Hükümetin müteveffa Almanya Kaiser'inin Polonya'daki hususi mülklerine karşılık halen Londra'da yaşayan torunu Prens Frederik'e tazminat ödediği" haberini hatırladı. İngiliz

Dışışleri Bakanlığı'nun iş Osmanlı Ailesi'ne geldiğinde takındığı tutumu eleştirmemek için kendini zor tutuyordu. Artık hedef, konuyla ilgilenecek bağımsız bir Amerikan petrol şirketi bulmak ve tekrar A.B.D.'ye giderek bu kez Amerikan Dışışleri Bakanlığı ile görüşmekti.

Bunun üzerine, Bahaeddin ve dostu Edwin Powers arasında bu amaca ulaşmak için nelerin ne şekilde yapılabileceğine dair birtakım yazışmalar gerçekleşti. Bahaeddin'in 1961 Aralığında Powers'a yazdığı mektupta, aşağı yukarı bir ay önce İngiliz Kabine üyesi ve Başbakan Macmillan'ın damadı kadim dostu Julian Amery'nin 'Dışışleri nezdinde son bir girişimde daha bulunmayı' üzerine aldığı ve 'bunu hâlâ ısrarla takip ettiği' şeklinde kendisini temin ettiğini bildiriyordu. Bir sonuç alır almaz Edwin Powers'a bildirecekti. Fakat bu mektuptan kısa bir süre sonra Powers'a bir telgraf çekerek Amery'nin de başarısız olduğunu haber verecekti.

Ocak 1962'de Edwards, kendisinden olayın tamamını dinleyen Boston'daki bir Amerikan Dışışleri Bakanlığı yetkilisinin, Bahaeddin'in, Amerika'nın Londra Büyükelçisi David Bruce'a gitmesi gerektiğini, Büyükelçi'nin de ondan talebini muhtemelen yazılı olarak vermesini isteyip bunu Washington'a iletebileceğini yazmıştı. Bahaeddin 15 gün içinde cevap yazarak Edwards'a, Büyükelçi Bruce ile görüşmeye gittiğini, daha sonra ise Elçilik'den D. Neusom ile görüştüğünü ve 'her ikisinin de çok hoş ve sempatik olduğunu' bildiriyor ve şöyle devam ediyordu: "Eğer Washington *Standard Oil* vasıtasıyla (yazarın notu: *Iraq Petroleum Company*'nin ortağı olan etkin ve önde gelen Amerikan şirketi) yardımcı olur ve *Standard Oil* da bize adil davranılması için inisiyatifi ele alırsa, sorun acilen iyi niyet çerçevesinde her iki tarafı da tatmin edecek şekilde çözülebilir. *Standard Oil* bir kez inisiyatif aldı mı diğerleri de onu takip edeceklerdir." Görünüşe bakılırsa Bahaeddin, Elçilik'deki sıcak karşılamadan ümitlenmişti. Edwards'a, Irak'a giden son delegasyonun başında *Standard Oil*'dan Fisher'ın bulunduğunu ve 'diğer şirketlerin (yazarın notu: IPC'nin ortakları) kendisini "büyük patron" ola-

rak gördüklerini' hatırlatıyordu. Bu yüzden sanıyordu ki 'eğer Fisher ağırlığını koyar ve *Standard Oil*'in böyle bir haksızlığın içinde yer almayacağını belirterek sorunun çözümünü isterse, sorun çözülecektir.' Böylesine bir duygu seline kapılan Bahaeddin'in, İngiliz ve Amerikan Dışişleri Bakanlıkları'nın petrol meselesindeki etkilerini göz ardı etmesi ilginçtir.

1962 Şubat'ında cevap yazan Edwards, 'nihayet Elçilik'de en azından dostça bir yaklaşım görmüşsün' diyerek memnuniyetini bildiriyordu. Ayrıca Boston'da görüştüğü bir başka avukatın kendisine Bahaeddin'in, Teksas ve Oklahoma baro başkanlarını görmesini önerdiğini, çünkü her iki eyalette de avukatların petrol işi ve petrol şirketlerine âşına olduklarını söylediğini iletliyordu. Harekete geçmeleri mi yoksa Washington'dan haber gelene kadar beklemeleri mi gerektiğini sorduğunda 'Amerikalıların adalet anlayışına güvenim sonsuz. Bu nedenle benim ricama olumlu cevap vereceklerine inanıyorum' diyen Bahaeddin'in cevabı beklemeleri yönünde oldu. Elçilik'den Neusom ile irtibata geçmiş, ve o da henüz Washington'dan bir haber çıkmadığını ama konuya 'çok sıcak bakıldığını' söylemişti. Neusom hemen bir cevap alabilmek için, Washington'la temasa geçeceği sözünü vermişti. Mart başında Edwards'a bir telgraf çeken Bahaeddin, Neusom'un 'müdahale etmeyecekleri' anlamına gelen bir cevap aldığını bildiriyordu. Büyük bir hayal kırıklığı yaşayan Bahaeddin'i, bu umutsuz durumdan İngiliz avukat arkadaşı Peter Crane kurtarıyor, A.B.D.'de yeni girişimlerde bulunarak onun moralini yükseltmeyi başarıyordu.

Edwards, Temmuz 1962'de yazdığı mektubunda arkadaşını uyarıyordu: 'Yeniden işe azimle sarılabilmen için seni yüreklendirmenin şu aşamada erken olduğunu düşünüyorum.' Fakat yine de iyi haberi veriyor ve uluslararası üne sahip oldukça nüfuzlu bir sanayici arkadaşının konuyla 'yakından ilgilendiğini' ve 'mümkünse yardımcı olmak istediğini' yazıyordu. İyi şeyler olmak üzereydi, Bahaeddin bir kez daha umutlanmıştı.

Umut Ülkesinde Hareket Başlıyor

1962 yılından itibaren Amerika Birleşik Devletleri'ndeki bağlantılar aracılığı ile oldukça önemli girişimler gerçekleştirildi. Amerika'daki dostlar mümkün olan her yolu denemekte olan üstü aktifken, 14 Temmuz 1958'de General Kasım ve devrimci Hür Subaylar grubunun gerçekleştirdiği askeri darbe sonrası istikrardan uzaklaşan ve ne yöne gideceği belli olmayan Irak'daki siyasi gelişmeleri de yakından izliyorlardı. Bu gelişmeler 1963-1966 arasında General Arif, 1966-1968 arasında General Rahman, 1968- 1971 arasında General El-Bekr ve o tarihten sonra da Saddam Hüseyin'in yönetimi ele geçirmesiyle sonuçlanan bir dizi iç siyasi mücadelenin de habercisiydi.

Edwin Powers Boston'da, Peter Crane ise Londra'da, bu dönem boyunca mali sıkıntılarla boğuşmakta olan Bahaeddin'le görüş alışverişinde bulunarak ortak bir hareket belirlemeye çalışıyorlardı.

Irak'daki bu gelişmelerin ışığında birçok proje tasarlandı. Bu arada, 31 Ekim 1962 tarihli *Financial Times*'da petrole olan talebin 15 yılda ikiye katlanacağı yorumunun yer alması dikkat çekiciydi. Gazete aynı sayısında, A.B.D. Adalet Bakanı Robert Kennedy'nin başkanlığında, uluslararası tröstlerle mücadele konularına bakacak özel bir birimin kurulduğunu açıkladığını yazıyordu. Robert Kennedy'nin açıklamasına göre bu birim 'tröstle mücadele konularında Adalet Bakanlığı'nın Dışişleri Bakanlığı ile eşgüdümünü sağlama' görevini üstlenecekti.

Bahaeddin'le görüşmesinin ardından 31 Ekim'de Edwin Powers'a yazan Peter Crane, Birleşik Devletlerin serbest ticaret politikası dikkate alındığında, tüm bunların göz önünde bulundurulması gereken gelişmeler olduğunu söylüyordu. Bu arada, Ağustos 1938'deki Filistin örnek davasında, Lord Cyril Radcliffe'in verdiği karar takdirle karşıladığını belirtiyor ve Radcliffe için şu sözleri sarf ediyordu: 'Güçlü kavrama yeteneği, hukuk bilgisi, kısa ve öz karar alma becerisiyle ülkede tanınan bir avukattır. Kararı okuyanların, varislerin haklı oldukları dışında hiçbir sonuca varmaları olası değildir. Durum böyle olunca bu va-

rislerin iddialarını İngiliz karşıtı, Amerikan karşıtı ya da herhangi bir şey karşıtı diye göstermenin bir anlamı yoktur. Kararlarımız Anayasa'yı destekleyip onaylıyor. Şahsi mülkiyet hakkını savunmanın yıkıcı olacağına öne sürüldüğüne bugüne kadar hiç tanık olmadım. Şunu da ifade etmeliyim ki Lord Radcliffe'nin kanaati, baromuzun birçok başkanının kanaatleriyle geçtiğimiz yıllarda da desteklenmiştir. İlk aklıma gelen isimler Earl Jowitt, Sir Stafford Cripps ve Lord Monckton gibi önde gelen avukatlardır. Fakat bu iddiaları desteklemeye dönük her çaba, üzümlere söylemeliyim ki (muhtemelen) İngiliz Hükümeti'nin diplomatik manevraları ve çıkarları adına engellenmiştir. Sınır bozucu bir açmaz bu... Üstelik de bütünüyle adaletsiz.'

Peter Crane şuna da dikkat çekiyordu: "Prens Sami, sorunu İngiliz ya da Amerikan halkına götürme konusunda çok istekli. Hükümetimizin baştan beri izlediği tutum nedeniyle İngilizler'in kendisine yardımcı olmayacakları sonucuna varmış. Söylediğim gibi Hükümet'in bu davranışını haksız ve yanlış buluyorum. Ama ortadaki durum bu. Bana öyle geliyor ki eğer Amerika'da bir şekilde destek bulamazsak, Avrupalı ilgililere dönmek gerekecek... Ne Prens Sami ne de ben bunu yapmaya pek niyetli değiliz ama eğer yapmamız gerekirse bunu düşünmeliyiz. Sıradan bir şahıs ya da herhangi bir Avrupalı güç de, kesinlikle Demir Perde'nin doğru tarafında yer alırdı!."

Akıldaki Avrupalı, 25 Ekim 1962 tarihli *Financial Times*'da İtalyan *E.N.I. Oil Corporation* adlı şirketin başkanı olarak yalnızca önemli bir sanayici değil aynı zamanda üst düzey bir politik figür' olarak tanımlanan, Signor Mattei idi. Mattei, savaş sırasında direnişçilerin yanında yer almış, İtalyan Hükümeti nezdinde pek de popüler olmayan, tartışmalı, fakat güçlü bir kişilikti. *Financial Times*'a göre 'ona karşı yöneltilen bir diğer suçlama'da E. N.I.'nin "Hükümetin resmi politikasını dikkate almayarak kendi dış politikasını izlediği" iddiasıydı. Hatta bazıları daha da ileri giderek, Hükümetin mi onu, yoksa, onun mu Hükümet'i kontrol ettiğinin bilinmediğini söylüyordu.' Dolayısıyla, Mattei yabana atılmaması gereken biriydi.

Peter Crane, Edwin Powers'ın kendisine Kasım 1962'de gönderdiği mektubun bir nüshasını Bahaeddin'e göndermiş ve 'dava açmayla halen yakından ilgilendiğini göreceksin. Biliyorum senin tercihin bu değil' dedikten sonra bu noktayı Bahaeddin'le birlikte konuşmalarını önermişti. Yaptıkları görüşmenin ardından Peter Crane, Powers'a Aralık ayında şunları yazıyordu:

"Bir şeyi açıklığa kavuşturmak istiyorum. Amacım hiçbir biçimde seni ya da ...'i (yazarın notu: parayı verecek Amerikalı arkadaşın adı saklı tutulmuştur) yanıltmak değil.. Mektubunda, dava açma, Amerikan avukat tutma, ve benzeri düşüncelere- ki bunlar tam anlamıyla bir hukuk mücadelesini öngörür niteliktedir- epeyce atıfta bulunuyorsun. Aslında Prens Sami'nin niyeti hiçte bu yönde değil. Sorunla ilgilenen her avukat gibi biz de Prens ve Ailesinin iddialarında tartışmaya yer olmadığına inanıyoruz. Fakat korkunç olan şu ki, hem İngiliz Hükümeti hem de statüko yanlısı petrol şirketleri, Prens Sami lehine çıkan mahkeme kararlarının hiçbirine itibar etmediler."

Bağımsız petrol şirketlerinden Philips ve Continental ile kurulan ve "'tepe"ye ulaşamamaları sebebiyle' sonuçsuz kaldığını düşündüğü temasları hatırlatan Crane şöyle devam ediyordu: "Bana göre Prens Sami'nin New York ya da Teksas'daki bağımsız petrol şirketlerinin en üst düzeyde karar alabilecek yetkilileriyle görüşmesi gerekiyor. Bunu söylerken Prens'in düşüncesinin, daha öncede belirttiğim gibi, dava açmak değil, Irak ve oradaki hükümetle doğrudan temasa geçme gibi bir altın fırsat yakalayarak, hükümetin Prens ve Ailesi'nin haklarını, New Jersey merkezli *Standart Oil Company*'nin elde ettiği hakların üstünde olduğunu kabul etmesini umacak bağımsız bir petrol şirketi yakalamak. Bu görüşün doğruluğu tartışma götürmeyecek kadar açıktır. Böyle bir yol izlemek, pekala Irak Hükümeti'nin de yararına olabilir."

Crane görüşlerini açıklamayı sürdürüyordu:

“Size bahsetmek istediğim çok önemli bir nokta var. Ben bu ülkede zaman zaman Amerika Birleşik Devletleri Adalet Bakanlığı’na sivil davalar konusunda danışmanlık yapıyorum...Bu nedenle Adalet Bakanlığı ve Bakanlık çalışanları ile bir yakınlığım söz konusu. Özellikle tröstle mücadele ve benzeri olaylar karşısında Bakanlığın tutumuna ilişkin bir parça bilgin var sanırım. Acizane fikrim, Adalet Bakanı’nın (yazarın notu: *Standart Oil*’e hiç de sıcak bakmayan Robert Kennedy’i kastediyor) konuyla ilgileneyeceği yolundadır. Virginia Üniversitesi’nde birlikteydik. Gerçi ben yaşça ve sınıfça kendisinden epeyce büyüktüm. Bakan yardımcısıyla sürekli temas halindeyim, bu nedenle dilediğim zaman Bakan’a kolaylıkla ulaşabilirim.”

Crane sözlerini şöyle bitiriyordu:

“Yapmayı planladığım ilk şey, yakın arkadaşım olan ve görüşlerine değer verdiğim Amerika Birleşik Devletleri Londra Başkonsolosu ile görüşmek olacak. Aynı zamanda Washington’da Amerikan Hükümeti adına avukatlık yapan bir arkadaşıma da bu konudaki görüşlerini almak üzere yazacağım.”

Peter Crane ‘Amerikan Büyükelçiliğinde gerçekleştirdikleri görüşme üzerine Başkonsolos Thomas E. Weil’in kendisini telefonla aradığını’, 11 Ocak 1963’de kaleme aldığı bir mektupla Bahaeddin’e bildiriyordu. Başkonsolos, Crane ile yaptığı telefon görüşmesinde ‘Amerikan Hükümeti’nin, bu çabaları ne doğrudan ne de tavsiye yoluyla destekleyeceğini sanmadığını’ öte yandan hem kendisinin hem de meslektaşlarının, Bahaeddin’in Amerika’da her türlü girişimde bulunma hakkı olduğuna ve önüne hiçbir engel çıkarılmaması gerektiğine inandıklarını söylemişti.: “Açık olmam gerekirse, bunun oldukça tatmin edici bir sonuç olduğunu düşünüyorum. Diplomatik kanallardan edindiğim tecrübeler sonucu, bundan daha fazlasını elde edeceğimize, gerçekten inanmıyorum.” Bahaeddin’in Amerika’ya yapmayı planladığı seyahate de değinen Crane, mektubunu, ‘Was-

hington'daki Adalet Bakanlığı'nı ziyaret etmen yerinde olur. Sanırım bu benim ve bu şehirdeki hukuki bağlantılarım aracılığıyla ayarlanabilir.' sözleriyle bitiriyor ve davasına ilişkin 'Büyükelçilik'de verdiği olağanüstü parlak sunum için' tebriklerini ilave ediyordu. Bahaeddin'in yakında gerçekleştirmeyi planladığı Amerika seyahatinin finansmanı yine Amerikalı dostlar tarafından karşılanacaktı.

Şubat 1943'de Edwin Powers'a yazdığı ve Bahaeddin'in Birleşik Devletler'e yapacağı seyahate ilişkin planlarını anlattığı bir başka uzun mektubunda Crane, şu ifadelerle yer veriyordu:

'Yakın arkadaşım olan Başkonsolos'la, Grosvenor Square'de çok kapsamlı bir görüşme gerçekleştirdiğimizi, sanırım Prens Sami sana iletmiştir. Konuşmamız sonunda bana kendisinin Amerika Birleşik Devletleri'nin bu konuda tarafsız kalacağına inandığını, ve Prens'in Amerika'daki ticari girişimlerini baltalamak için bir şey yapmayacağını söyledi. Odukça umut verici bir konuşma olduğunu düşündüm.'

Yine 12 Şubat 1963'de Bahaeddin'e gönderdiği mektupta Crane, 'Gulf Şirketi (yazarın notu: bağımsız Amerikan petrol şirketi) adına çalışan avukat' Alvin Martin'le görüşüğünü yazıyordu. Martin, başlangıçta, I.P.C.'deki geçmiş belli bağlantıları nedeniyle pek taraftar olmamıştı. Kendisi önceden F.B.I'da çalışmış bir hükümet görevlisiydi ve 'hükümetlerin bu türden ticari meselelere karışmama ilkesini, daha doğrusu Majesteleri'nin Hükümeti ve belki de Amerikan Hükümeti'nin almış olduğu şu anki tavrı asla aşamayacağımıza kuvvetle inandığını' belirtiyordu. Peter Crane sonrasında ise, I.P.C. ile bir tür "müdahale etmeme" anlaşması imzalayan Gulf Şirketi'ne güvenmediğini söylüyordu. Bir zamanlar I.P.C. nin parçası olan Gulf Şirketi daha sonra satılmış ve Crane'e bakılırsa, satış şartları gereğince, Gulf'ın Irak'da iş alması yasaklanmıştı.

Aynı gün Edwin Powers'a yazdığı bir başka mektupta Peter Crane, Bahaeddin'in Mart ortalarında Birleşik Devletler'e gideceğini belirterek şöyle diyordu:

“Yakın profesyonel ilişkiler içerisinde olduğum Adalet Bakanı’nın yardımcısı Joseph Guilfoyle’ye yazarak, Bakanlık’tan Sami için randevu ayarlamayı umuyorum. Adalet Bakanlığının, henüz işin başındayken Sami’ye birtakım önerilerde bulunması sanırım yerinde olacaktır. Amerikan Büyükelçiliği’nin tavrı, senin de bildiğine inandığım gibi, “tarafsız kalarak yardımcı olma” şeklindedir. Irak’daki yeni rejimin, Sami’nin iddiaları konusunda Birleşik Devletler Hükümeti’ni olumlu yönde etkileyeceğine inanıyorum. Bizim için olabileceğin en iyisi bu. Bana sorarsan petrol şirketlerini dolaşmadan önce onları denemeye değer.”

Bu arada Crane, çeşitli bağımsız petrol şirketlerini bulup, onlarla başlangıç kabilinden görüşmeler yapmak için her türlü çabayı sarf ediyordu.

Tüm yazışmalar yazarın Aile Arşivi’nden alınmıştır.

Umut Ülkesinde Başarı Elimizin Altında mı?

Bahaeddin’in Amerika’ya gitmesine kısa bir süre kala Peter Crane, Şubat 1963’de Powers’a Washington D.C.’deki Hume & Stewart’dan Eugene L. Stewart’ı bu hukuki süreçte ve başka konularda kendilerine yardımcı olması için ayarladığını (tamamen kişisel iyi niyet temelinde) bildiriyordu. ‘Stewart en iyisinden bir hükümet avukatıdır. Ona sonuna kadar güveniyorum’ diyordu Crane. Gerçekten de Bahaeddin’in gerçekleştirdiği görüşmelerde Eugene Stewart’ın çok büyük yardımları olmuştu.

5 Mart 1963’de Peter Crane Bahaeddin’e, ‘Adalet Bakanı yardımcısı Joseph Guilfoyle’den aldığı’ ve Guilfoyle’un ‘Prens Sami’yi Washington’a geldiğinde görmekten mutluluk duyacağını ifade ettiği’ mektubun bir nüshasını göndermişti. ‘Sanırım oldukça umut verici bir gelişme’ diyordu Crane. Aynı zamanda Eugene Stewart’ın da ‘mümkün olan her şekilde Bahaeddin’e yardımcı olacağını’ da sözlerine ekliyordu. 7 Mart tarihli bir sonraki mektubunda ise Crane, *Marathon International Oil Com-*

pany'deki adamının şirketin başkanıyla bir görüşme ayarlamaya çalıştığı bilgisini veriyor, durumu Amerika'ya hareket etmek üzere olan Bahaeddin'e şu sözlerle özetliyordu: 'Şu anki durumumuz itibariyle iyi bir başlangıç yaptık. Hem Adalet Bakan yardımcısı hem de Marathon Şirketi tarafından sıcak bir şekilde karşılandık. Washington'da tanınmış bir avukatın bize yardımcı olacağı konusunda teminat aldık. Bütün bunlar inancım o ki, fevkalade yapıcı ve ileriye dönük olumlu gelişmeler.'

Bahaeddin konuya böylesine sadık, böylesine işbilir ve azimli bir takımı olduğu için son derece şanslıydı: Edwin Powers, Peter Crane, ve sonradan Washington'dan avukat Eugene Stewart ve kişisel nedenlerden ötürü adlarının açıklanmasını istemeyen bir çok Amerikalı önemli dost... Şimdi hepsi birden tüm hatlarıyla mücadeleye hazırdılar! Peter Crane hasta olduğu için, *Murco Petroleum Ltd.* ve *Marathon International Oil Company* ile yardımcısı Eugen Byrns ilgileniyordu. Eugene Stewart *Atlantic Refining Company*'nin başkanına Aile'nin davasının geçmişine dönük uzunca bir brifing sunuyordu. Edwin Powers da *Hunt Oil Corporation*'ın başkanıyla görüşmelerde bulunurken, şunu da belirtmişti: "Prens Sami bana, şu an dava açmaya gerek olmadığını ve ilgili taraflar arasında minimum sorun ve gecikmeyle doğrudan bir anlaşma yapılabileceğinin teminatını veriyor."

Bu aşamada neler olduğunu anlayabilmek için sadece Washington'daki avukat Eugene Stewart'ın Pennsylvania menşeli *Atlantic Refining Company* adlı şirketin başkanına gönderdiği 2 Nisan 1963 tarihli uzun yazısına göz atmak yeter. Stewart, öne sürülen teklifle ilgili olarak şöyle diyordu: 'Prens Bahaeddin'in Hanedan adına verdiği öneriden yola çıkarak, Irak'da Başbakan Kasım'ın öldürülmesinden önceki ve Irak petrol haklarını doğrudan etkileyen, bu değişen durumu dikkate almak gerekiyor. Irak Hükümeti Irak'daki tüm petrol bölgelerini işletme imtiyazını *Iraq Petroleum Company (I.P.C.)* ve onun ortaklarına (*Standard Oil of New Jersey, Socony, The Royal Shell Group* ve *Company Francaise*'nin de aralarında bulunduğu) vermişti. I.P.C. Irak'ın yaklaşık olarak %5'inde petrol çıkarma ve işletme imtiyazını

kullanmaktaydı. Bu üretimden elde edilen gelir Başbakan Kasım liderliğindeki Irak Hükümeti'nin ihtiyaçlarını karşılamada yetersiz kalıyordu. Irak'ın gelişmemiş kalan %95'indeki rezervlerin kullanılarak üretimin istenilen seviyelere çıkarılması konusunda yapılan görüşmeler başarısızlıkla sonuçlanmıştı.' En nihayet Başbakan Kasım, bu gelişmemiş alana ilişkin imtiyazı I.P.C.'den geri aldı. Kasım'ın Hükümeti'ni devirerek iktidarı ele geçiren yeni Irak Hükümeti de Kasım dönemindeki uygulamaya bağlı olduğunu ilan etti. 'Irak'daki toprak ve petrol hakları da dahil olmak üzere Prens Sami'nin sahip olduğu şahsi mülk hakkı bu yeni durumda stratejik önem kazanmasının yanı sıra mülkiyet açısından da ek bir önem kazandı.'

Eugene Stewart yazıyı şöyle bitiriyordu:

"Kısaca, Prens Sami, *Standart of New Jersey*, *Socony* ve *Shell* den bağımsız olarak Amerikan şirketlerine Irak petrol rezervlerine giriş vizesi sağlayabilir. Hukuki temelde sancılı olan bu durum, Irak Hükümeti'ne I.P.C. ile olan halihazırdaki çıkma-za tüm tarafları memnun edecek bir çözüm fırsatı sağlayabilir. Böyle bir planın gerçekleşmesi durumunda Prens Sami, Hanedan haklarının devrini müzakereye istekli görünüyor ve böyle bir yolu seçmenin Amerika Birleşik Devletleri stratejik çıkarları açısından en iyisi olacağına inanıyor".

Bahaeddin birçok önemli Amerikan şirketiyle başarılı görüşmeler gerçekleştirip tam büyük bir başarıya imza atmak üzereyken, vekilleri olduğu Osmanlı Hanedan üyeleri "zor elde edilir"i oynuyorlardı. Farklı gruplar kendi aralarında mücadele etmekteydiler. Merhum Sultan Abdülhamid'in varislerinden olan Ömer Nami, Aile üyelerinden bir kısmının temsilcisi olarak kendi çizdiği eylem planını uyguluyor ve en basit ifadeyle ayak diriyordu. New York'da yaşayan ve çok tanınmış Wells Cargo Inc. şirketinde çalışan, Aile'nin Abdülhamid dalının en kıdemli üyelerinden Şehzade Ertuğrul Osman, 21 Haziran 1963'de, Ömer Nami'ye uzun bir mektup yazmıştı. Şöyle diyordu mektup:

"Washington'da Bahaeddin'in grubunu temsil eden baş avukatın yazdığı raporu ekte gönderiyorum... Önde gelen ya da sponsor olan şirketi ve şu anda oluşturulmakta olan konsorsiyuma katılan şirketlerden birinin adını bir şekilde öğrendim (ama diğer şirketlerin adlarını bilmiyorum). Geçen hafta bir günlüğüne Washington'daydım, bu bilgi bana orada ulaştı. Fakat ekteki raporda değinilen somut teklif resmîyet kazanmadan, bu isimleri kimseye açıklamayacağım konusunda neredeyse bir "mason yemini" ettim. Bir yararı olur mu bilmiyorum ama, sana tek söyleyebileceğim, adları bende saklı bu iki şirketin de, bu ülkede çok önemli isimler olduğudur. Ve şuna kesin olarak inanıyorum ki, bu işi başarak kişiler de onlarla aynı çapta insanlar olmalıdır... Elbette, son anda çıkacak bir pürüz konsorsiyumun kurulup, teklifin sunulmasını engelleyebilir ve bu işe dahil olan şirketler böyle bir durumda adlarının gizli tutulmasını isteyebilirler. Çünkü çok ciddi siyasi fikirler için içine girmiş durumda. Bunları anlayışla karşılıyorum. Sen işleri, biz teklifin maddelerini ve konsorsiyumun katılımcılarını görene ve onları tanıyana kadar mümkün mertebe ağırdan alabilirsen hepimiz minnettar oluruz."

Yukarıda bahsedilen 21 Haziran 1963 tarihli raporda şunlar yazılıydı:

"Büyük bir Amerikan şirketi, ilgili petrol şirketlerini bir araya getirerek, Aile'nin petrol haklarının ilgili hükümetler tarafından tanınması, hakların kullanılması ve bu yaklaşım üzerinde genel bir anlaşmaya varılması ve projenin başarılı olması durumunda petrol gelirlerinden aileye pay verilmesini temin etmek amacıyla bir an önce harekete geçmeyi kabul etmiştir. Bu konuda lider durumundaki şirketin başkanı, mümkün olan en erken tarihte Aile'ye sunulmak üzere somut bir teklif getirebilmek için bu konsorsiyumda yer almak isteyen diğer şirket yöneticileriyle acilen kişisel görüşmeler gerçekleştiriyor... Lider konumdaki bu şirketin ve

bu girişime öncülük eden başkanın durumu kavrayarak projeyi başarıyla sonuçlandırma kararlılıkları sağlam ve etkileyici.”

18 Haziran 1963’de Şehzade Ertuğrul Osman, Ömer Nami’ye gönderdiği mektubunda şöyle yazıyordu:

“Burada durum pek parlak değil. Bahaeddin, Washington’da aylarca ter döktükten sonra, nihayet konsorsiyumla bir anlaşmaya vardı. Buna ilişkin metin şu anda son şekline getiriliyor, gelecek Salı Konsorsiyum ve Bahaeddin tarafından imzalanacak ve bütün mirasçıların onayına sunulacak.”

Anlaşma metninin maddeleri gereğince, Eylül’de başlayacak olan Orta Doğu görüşmelerinin başarılı olması durumunda, Aile 500,000 Dolar alacak. Eğer görüşmeler başarısız olursa, anlaşma karşılıklı iptal edilecek. Fakat olur da başarı sağlanırsa, jeolojik incelemeyi takiben Aile önce 1,000,000 Dolar ve üretimin başlaması sonrasında ise yıllık 2,000,000 Dolar alacak.

Şehzâde Osman şöyle sürdürüyordu mektubunu:

“Tek sorun şu: Konsorsiyum, Orta Doğu’daki görüşmeleri sonuçlandırmadan üyelerinin adlarının kimseye duyurulmasını istemiyor. Karşılığında, *National Bank of Washington*’un başkanı, anlaşma metninin bir nüshasının, x sayıdaki şirketin üst düzey yöneticilerince, x milyon doları aşan bir miktar karşılığında imzalandığını teyid eden yeminli bir beyanatta bulunacak... Şimdi ben kişisel fikrimi açıklıyorum, dikkate alır ya da almazsın. Sana daha önce de söylediğim gibi konsorsiyumun üyesi olan iki şirketi ve hangi amaçla üye olduklarını biliyorum. Kişisel kanaatim o ki, bu iş ancak bu düzeyde bir girişim ve bu insanların arkalarındaki güçle başarılı bir sonuca ulaştırılacaksa ulaştırılabilir.”

Bahaeddin ve Washington'daki avukat Eugene Stewart arasında, 27 Temmuz 1963'de, Bahaeddin'in onu hem kendisinin hem de Aile'nin yasal temsilcisi tayin ettiğini belgeleyen bir anlaşma imzalandı. 29 Temmuz'da da *National Bank of Washington*, Banka'nın başkanı tarafından Prens Sami'ye hitaben yazılmış yasal yeminli bir ifadeyle Bahaeddin ile konsorsiyum arasındaki uzlaşma metnini ortaya koyuyordu. Metnin giriş kısmı şu şekildeydi:

'Bu belge, 26 Temmuz 1963 tarihli, sizin ve adı bizde saklı olup 1 milyar Dolar'ı aşan malvarlığı, 150 milyon Dolar'ı aşan net işletme sermayesi ve 800 milyon Dolar'ı aşan yıllık satış cirosu olan bir şirketin petrol ve gaz işlerinden sorumlu yöneticisi ve başkanının imzasını taşıyan yazılı uzlaşma metninin, şartlar yerine getirilene kadar üçüncü taraf olarak muhafaza etmesi için *National Bank of Washington*'a tevdi edildiğini teyid etmektedir.

Sizinle, yukarıda adı geçen kişi arasında imzalanan uzlaşma metni, o kişinin petrol şirketlerinden oluşan bir konsorsiyum adına hareket ettiğini belirtmektedir...'

Bahaeddin, Ağustos 1963'de Londra'ya döndü ve Amerika'daki gelişmeleri beklemeye başladı. Eugene Stewart, 10 Ağustos 1963'de kendisine bir mektup yazarak, Irak Büyükelçiliği'nde bir toplantıya katıldığını ve toplantının çok iyi geçtiğini ve bir hafta içinde de ikinci bir toplantının yapılacağını haber veriyordu. Bu toplantıların ardından Stewart ve beraberindeki birkaç uzman Bağdad'a hareket ederek, üzerinde uzlaşmaya varılan teklifi sundular ve daha sonra, Londra'ya gelerek Bahaeddin ve Peter Crane'le Bağdad'daki gelişmelere ilişkin uzun görüşmeler yaptılar. 26 Eylül'de Stewart, Bahaeddin ve Crane'e yazarak, konsorsiyumun sözcüsü ile Bağdad'a yapılan seyahatin sonuçları ve Londra'daki görüşmelerini değerlendirdikleri New York toplantısının sonucu hakkında bilgi veriyordu.

New York toplantısının ertesinde Eugene Stewart, halihazırdaki durumu ve konsorsiyumun buna olan tepkisini anlatan bir rapor hazırladı. Şöyle diyordu rapor:

“Irak Hükümeti teklifi kabul etmedi. Aile’nin, toprak ve petrol imtiyazına ilişkin haklarını tanıma niyetinde de pek değildi. Bununla beraber teklifin sunumu ve ardından Irak’da gerçekleşen görüşmeler, konsorsiyum temsilcilerine Aile’nin iddiasının dayandığı temelle beraber bu hakların mevcut şartlarda ülkenin kendi halkı yararına petrol hedeflerinin geliştirilmesinde kullanılabileceği yolunda Irak Hükümeti’ne bilgi verme fırsatı buldular.”

Rapor sonraki bölümlerinde, bu gelişme ve Londra’daki görüşmelerin ışığında yeni öneriler getirmekteydi.

Bu durum, ilgili tüm taraflar arasında hemen hemen 1964’un sonuna dek sürecek olan uzun süreli yazışmalara yol açtı. Bu arada Bahaeddin, parasal açıdan son derece zor durumdaydı ve içinde bulundukları açmaz nedeniyle mirasçıların nefesini ensesinde hissediyordu. Ekim 1963’deki mektubunda Eugene Stewart, şu gerçeğin altını çizmekteydi: “Konunun özü şu: Aile’nin haklarının kullanılmasına ilişkin teklifimiz kesin olarak reddedilmiştir. Başbakan ve Petrol Bakanı, Aile’nin haklarını tanıma konusunda yalnızca sıkı muhalefet yapmakla kalmayıp, konsorsiyumun bu hakları tanıma önerisinden ya da Aile ile bunları görüşmesinden de rahatsız olduklarını açıkça ifade etmişlerdir.” Bahaeddin, ‘Irak Hükümeti’nin toptan red kararının’ Peter Crane’in Stewart’a yazdığı bir mektupta açıkladığı üzere, ‘süren bir oyunda beklenen kartın oynanmasından başka bir şey olmadığını’ savunuyor ve konsorsiyumun “bekle gör” tavrı yerine eyleme geçilmesini istiyordu. Bu noktada Bahaeddin ve konsorsiyum arasında ciddi fikir ve yöntem ayrılıkları belirmişti ve Bahaeddin kendi başına ilerleyebilmek için konsorsiyumla yapılan anlaşmadan vazgeçme tehdidinde bulundu.

Ocak 1964’de Bahaeddin, o sırada Irak devlet başkanı olan Mareşal Abdülselam Arif’e bir mektup yazarak, daha önce ilgili belgelerde formüle edilmiş olan tekliflerden bahsetti. Gerçi bu girişim ani ve açıktan bir tepkiye yol açmadı, ama yıl içinde önemli gelişmeler oldu ve Irak petrol bakanı, Irak büyükelçisi ve Bahaeddin arasında Nisan’da Cenevre’de bir toplantı yapıl-

dı. Bunu Bağdad'daki toplantılar takip etti. Bu gelişmeler Peter Crane'i Ekim'de Eugene Stewart'a yazdığı bir mektupta 'Bana önemli bir gelişme sağlanıyor gibi görünüyor. Beni her türlü gelişmeden haberdar edeceğine eminim.' şeklinde not düşmeye sevk ediyordu. Konsorsiyumun temsilcileri ile Irak Petrol Bakanlığı yetkililerinin Ocak 1965'de yeniden bir araya gelmeleri kararlaştırılmıştı. Fakat Iraklıların, Aile'nin haklarını tanınamaları meselesi yüzünden tüm proje nihayetinde suya düşmüştü. Bahaeddin olayların bu şekilde sonuçlanması nedeniyle çok sarsılmasına karşın yine de mücadelesine devam etme kararındaydı.

Tüm yazışmalar yazarın Aile Arşivi'nden alınmıştır.

Dostlar 'Asla Vazgeçmeyin' Diyor

Birleşik Devletler'deki dostlar bir kez daha Bahaeddin'in etrafında kilitlendiler ve Bahaeddin onların yardımıyla son Amerika yolculuğunu gerçekleştirdi. 1971 yılı süresince Washington'daki Leonard, Clammer&Flues adlı bir başka hukuk bürosu aracılığı ile çeşitli girişimler gerçekleştirilerek, Irak'da olup bitenler nedeniyle I.P.C.'nin Aile ile Irak'daki pozisyonunu güçlendirecek bir anlaşma yapıp yapmayacağı tesbit edilmeye çalışıldı. Fakat bu çabalar hiçbir sonuç vermedi. Bunun üzerine hukuk bürosu, Birleşik Devletler'in kendi uyruğundaki vatandaşlarının İngiliz Hükümeti nezdindeki haklarının tanınması için Amerikan Dışişleri Bakanlığı'nın desteğini almaya uğraştı. Kendi uyruğundaki vatandaştan kastedilen, oraya yerleşerek Amerikan tabiyetini almış Aile'nin iki varisiydi. Amerikan Dışişleri Bakanlığı durumu değerlendirmiş ve açıkladığı uzun kararında bunun çeşitli teknik gerekçelerle hukuki açıdan mümkün olamayacağı sonucuna varmıştı. Bunun üzerine Bahaeddin İngiltere'ye döndü ama vazgeçmedi.

Mayıs 1972'de Peter Crane Edwin Powers'a şöyle yazıyordu:

“Şu anda Bahaeddin ve ben en üst düzeydeki bir konsorsiyumla görüşmelerimizi sürdürüyoruz. Bu görüşmeler oldukça uzun ve doğruyu söylemek gerekirse “zorlu” geçiyor. Fakat her nedense görüşmelerden başarıyla çıkacağımıza dair inancım sonsuz ve tabiatıyla bu ihtimal beni son derece mutlu ediyor Sadece müvekkilime değil bu işin içindeki diğerlerine de verdiğim sözü tutarak şimdilik ancak bu kadarını söyleyebiliyorum. Beni anlayacağından eminim.”

Haziran’da ise şu bilgileri aktarıyordu:

“Görüşmelerimiz gayet iyi gidiyor gibi, son derece umutluyum. Yazmaya fırsat bulur bulmaz sana ayrıntılı bilgi vereceğim elbette. Şu an için bazı şeyleri saklı tutmam daha doğru ve bana duyulan güveni kaybetmemem için de gerçekten zorunlu. I.P.C.’nin Irak’daki sorunlarına ilişkin açıklamasını gönderdiğin için teşekkür ederim. Belki Basın’dan son birkaç günde takip etmişsindir, geçtiğimiz günlerde burada olaylar kriz boyutuna ulaştı.”

Yazarın görüşüne başvurduğu Bahaeddin’in yakın arkadaşlarından biri, o dönemde Bahaeddin’in Londra’da bazı Japon işadamlarıyla temaslar kurduğunu hatırlıyordu. 1972 ortalarında yaşanan talihsiz bir kaza nedeniyle bu noktadan itibaren, yazar bu son projeye ilişkin ayrıntılara daha fazla ışık tutamayacaktır. Bahaeddin’in Londra’daki kırık dökük tek odalı bodrum katı güpegündüz soyulmuş ve belgelerinin saklı olduğu valizlerin pek çoğu çalınmıştır. Ağabeyi Bahaeddin’in ölümünden sonra arşivini devralan yazar, bu döneme ilişkin bu yüzden hiçbir belge bulamamıştır. Peter Crane’nin Edwin Powers’a yazdığı mektuplarda bahsettiği yukarıdaki işin aslına ait tek işaret, uzaktan kuzeni olan ve Bahaeddin ile temas halinde bulunan Şehzade Mahmud Namık’ın arşivinde yer alan elle yazılmış küçük bir notta mevcuttur. Şehzade Namık’ın Osmanlı Ailesi’ne ait diğer emlâka ilişkin iddiaları takip eden kişi olduğunu söylemiştik. Bu notta şunlar yazılıydı: ‘Japonlar 200 milyon Dolara. Japonlar 5 Haziran 1972’de anlaşmayı imzalayacaklar. Irak, 1 Haziran’da

petrolü millileştirdi!' Hikaye burada sona eriyor. Yazarın, bunu kanıtlayacak belgeler olmaksızın bu bilginin doğruluğu konusunda bir hüküm vermesi beklenemez. Bahaeddin'e gelince; o, Amerika ve İngiltere'deki arkadaşları aracılığı ile mücadelesini sürdürmeye devam etti.

On yıldan fazla bir sürenin ardından Mayıs 1988'de, Bahaeddin'in sadık Amerikalı dostlarından birinin avukatı, eski vali ve tanınmış bir avukat olan Harold E. Stassen'e Aile'nin durumunu danıştığını, Stassen'in de konuyla yakından ilgilendiğini, davayı alabileceğini ve bu amaçla Bahaeddin'le temasa geçeceğini kendisine bildiriyordu. Stassen, söylendiği gibi Bahaeddin'le temasa geçti. Harold Stassen'in özgeçmişi gerçekten çok etkileyiciydi. Üç dönem arka arkaya Minnesota Valiliği yapmış, en genç Birleşik Devletler Valileri Ulusal Başkanı olmuş ve Pearl Harbour baskını takiben Amerikan Deniz Kuvvetleri'nde hizmet etmişti. İkinci Dünya Savaşı yıllarında Amiral Halsey ile genel kurmay başkan yardımcısı olarak çalışmış, Tokyo limanındaki teslim töreninde U.S.S. Missouri gemisiyle hazır bulunmuştu. Başkan Roosevelt tarafından atanan üç Cumhuriyetçi'den biriydi. Başkan Truman da kendisini ikinci kez Birleşmiş Milletler Kurulu Senedi'nin taslağını hazırlayan, görüşen ve imzalayan Amerikan delegasyonuna üye olarak atamıştı. 1948-1953 yılları arasında Pennsylvania Üniversitesi'nin rektörlüğünü yapmış, Yurtdışı Operasyonlar Direktörü, Milli Güvenlik Konseyi üyesi ve Başkan Eisenhower döneminde kabine üyesi olarak Milli Ekonomik Konsey ve Operasyon Koordinasyon Dairesi'nde görev yapmıştı. 1955'de Başkan Eisenhower'ın Cenevre Zirvesi'ne gönderdiği delegasyonda bulunmuş, Silahların Sınırlandırılması ve Hava Sahalarının Açılması (*Open Skies*) tasarılarının hazırlanmasında yer almış ve İngiltere, Fransa ve Sovyetler Birliği ile yapılan görüşmelerde Amerika'yı temsil eden müzakerecilerden biri olmuştu. Kariyerinin ilk dönemi etkileyiciydi. Fakat daha sonraki dönemde çeşitli nedenlerden ötürü Birleşik Devletler'de önemli ölçüde alay konusu olmuştu. Bunlardan biri de Amerikan başkanlığına adaylık konusundaki

ısrarıydı. Emekli olduğu dönemde Bahaeddin'e yardım etmek için gösterdiği içten çabalar ve saygın kişiliğinin hakkını vermek adına, yazar kendini bu kişi hakkında dengeli bir resim çizebilmek için onun önceki yıllara ait başarılarını vermek zorunda hissetmiştir.

Stassen, gerekli parayı sağlayacak varlıklı ve seçkin bir Minnesotalı işadamı bulmayı başarmış ve 1988 Eylülünde Londra'ya gelerek Bahaeddin ve artık iyice yaşlanmış olan ağabeyine yardım eden yazarla birlikte davanın ayrıntılarını görüşmüştür. Ekim'de de bu davayı yürütmesi için kendisinin vekil kılınması hususunda bir anlaşmaya varılmıştır. Fakat yine varislerden bazıları her zamanki itirazlarını sürdürmüşler, yazar bir yandan vekaletname toplama işiyle meşgul olurken bir yandan da bunların dar görüşlü, mantıksız yaklaşımlarıyla baş etmek zorunda kalmıştır. Bu arada Stassen çalışmalarını sürdürmekteydi. Haziran 1989'da Bahaeddin'e *British Petroleum*'a yazdığı mektubun bir kopyasını iletliyordu. 'Sizin, Sultan'ın ahfadı ve varislerin adına davayı başlatıyoruz' dediği mektupta, 30 yıl önce Ankara Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nin kuruluş senedi ve tüzüğünün hazırlanışındaki hukuki katkılarından dolayı bu büyük Üniversite tarafından Mayıs ayında kendisine Üstün Hizmet Ödülü verilmesinden duyduğu memnuniyeti de belirtmişti. Onu adına ödülü Amerikan Kültür Ataşesi Yardımcısı almıştı.

Stassen'in, 5 Haziran 1989'da *British Petroleum*'un Başkanı Sir Peter Walters'a hitaben yazdığı mektup şöyle diyor:

"Olaya ilişkin yaptığımız değerlendirmeler ve incelemeler sonucu Birleşik Devletler mahkemelerinde *British Petroleum Company* aleyhine dava açabileceğimiz kanısına vardık.

Sonrasında ise, haksız kazancı gerekçe göstererek *British Petroleum* aleyhine vekillerimiz adına yeni bir iddiada bulunabileceğimiz sonucuna vardık.

Elbette, davanın oldukça uzun ve masraflı olabileceğinin farkındayız.

Bana göre, hem siz *British Petroleum* için hem de Sultan'ın varislerinin karşılıklı yararına bütün iddiaları kapsayacak ılımlı nihai bir anlaşmaya varılabilir. Eminim dava açılmadan ortak bir noktada buluşup anlaşmaya varma yolundaki böylesi bir önerim kabul görecektir."

Stassen 26 Temmuz 1989 tarihli hukuk müşaviri K. J. M. Walder'e hitaben yazılmış ikinci mektubunda, Walder'in 6 Temmuz'da kendisine göndermiş olduğu mektuba karşılık şöyle diyordu:

"Sizinde istediğiniz gibi bunu, Sir Peter Walters ve D. A. G. Simon'a gönderdiğim mektuplara cevap olarak kabul ediyorum, ve ayrıca emekliye ayrılmış olan Sir Peter Cazalet'in halefine ve de *British Petroleum Company plc.*'ye cevap olarak da kabul ediyorum.

Birleşik Devletler mahkemelerinde açılacak davaya itirazınız olacağını düşünerek mektubumda niyetimizi ve eğer dava açılacaksa mahkemeye olan güvenimizi samimiyetle ifade ettim.

Mümkün olan en kısa sürede gerek olaylar ve gerekse müvekkillere ait ayrıntılar hakkında istediğiniz bilgileri size ulaştıracağım. Böylece siz de konunun özünü değerlendirmeye imkânına sahip olursunuz."

Stassen'in Birleşik Devletler mahkemelerinin *British Petroleum* karşısında yargıya başvurabileceğine olan inancı, şirketin 1987'de *Standart Oil of New Jersey*'nin tamamını alarak, Birleşik Devletler'de muazzam bir aktif varlığa sahip olmasına dayanıyordu. Fakat Stassen'in bu duyarlı ve mantıklı teklifi soğuk karşılanacaktı.

Türkiye'de çıkmakta olan *Günaydın* gazetesi 1989 Aralığı'nın sonlarına doğru bir makale yayınladı. Makalenin büyük bir kısmı Stassen'in yürüttüğü davayla ilgili dedikodulara ve düzmece ayrıntılara yer veriyordu. Bir başka deyişle, birisi baklayı ağzından kaçırmıştı! Türkiye'de bulunan ve ağzı sıkı olmayan

varislerden biri olayı basına sızdırmıştı, üstelik de nasıl bir yol takip edilmesi gerektiği konusunda kendi fikir ve yorumlarını da ekleyerek! Böylece Türk basını harekete geçirilmişti ve artık av peşindeydi. Yeteri kadar işi yokmuş gibi Stassen, bir de bu gazetenin yayın yönetmenine yazarak gerçekleri açıklamak durumunda kalmıştı.

Nisan 1990'da Stassen Bahaeddin'e şöyle yazıyordu:

"Yaptığım en önemli işlerden biri, tecrübe ve bizim de meşgul olacağımız hukuk ve temyiz konularında karnesi iyi, davanızda benimle birlikte hareket edecek hukuk bürolarının en iyisini araştırıp bulmak olmuştur. Bu hâlâ devam eden bir süreçtir. Şirketin adı ve ayrıntılarına ilişkin bilgileri size yollayacağım... Karar verilmesi gereken ilk konu yargıya başvurma konusudur; buna şiddetle itiraz edeceklerini düşünüyorum ama biz kazanacağız."

Stassen, Birleşik Devletler federal mahkemelerine verilecek şikayet dilekçesinin bir taslağını da ekte gönderiyordu.

Haziran 1990'da Stassen gelişmelere ilişkin şu bilgiyi aktarıyordu: "Ayrıntılı ve dikkatli bir şekilde hazırlanıyoruz. Biliyoruz ki dosyayı teslim edip davayı açtığımız an, *British Petroleum* ciddi biçimde karşı atağa geçecektir. Aynı zamanda bize destek verebilecek güçlü avukatlar bulmak için de çalışıyorum." Stassen'in en başından beri tahmin ettiği gibi, *British Petroleum*'un mahkeme dışında bir anlaşmayı görüşmeye yanaşmadığı artık açıkça görülüyordu. Avukatlar arası yazışmaların gizliliği prensibi uyarınca, Stassen ilgili belgelerin içeriğine yönelik bir açıklama yapamıyordu. Ortada olan diğer bir gerçek ise -ki en fazla endişe verici olanı buydu- Stassen'in, bu konuya ilgi duyup kendisi ile çalışacak bir hukuk bürosunu halen bulamamış olmasıydı. Aslında bu pek de şaşırtıcı sayılmazdı. Davayı üslenecek herhangi bir Amerikan hukuk bürosu çok büyük baskıya ve *British Petroleum*'un Birleşik Devletler'deki ağır toplumlarının kirli oyunlarına maruz kalacaktı. Haziran ayında zavallı adama bir de, babasının Sultan Abdülhamid'in son evladı olduğunu söyle-

yerek kendisinin de mirasçı olduğunu iddia eden herkesin yakından tanıdığı meşhur bir sahtekâr başvurmuştu. Bu da başlı başına ayrı bir hikâye!

Bahaeddin Aralık 1990'da Stassen'e şunları yazıyordu:

"Şanssızlığımıza bak ki Körfez krizi patlak verdi ve tüm çabalarımızı durma noktasına getirdi. Elbette, bundan etkilenen sadece biz değiliz. Dünyanın acımasız bir diktatörden daha kurtulması için insan kayıpları ve çekilen acılar şeklinde ödenen bedeli düşünmek bile korkunç...Washington'da Federal Mahkeme'ye başvurarak yasal işlemleri başlatmak için uygun bir dönem olmadığı konusunda ben de sizinle hemfikirim."

Bahaeddin Stassen'den şu sorulara acilen cevap vermesini rica ediyordu:

"Körfez krizini bir tarafa bırakırsak, hukuki prosedürü başlatmaya hazır mıyız?.. Sonunda ekibini oluşturmayı başara bildin mi?"

Saddam Hüseyin'in 1990 Ağustosunda Kuveyt'i işgal etmesinin ardından, Ocak 1991'de Koalisyon Güçleri Irak'a karşı hava saldırısı başlattı ve bunu Şubat'daki başarılı kara operasyonu takip etti. Mart ayında ateşkes yapıldı ve Birleşmiş Milletler'in müdahalesi geldi. 20 Şubat'da Stassen Bahaeddin'e şöyle yazıyordu: "Irak'ın Kuveyt'i işgali ve bu tarihten itibaren ortaya çıkan gelişmeler, davanızı ele almamızı engelledi... Şu andan itibaren hiç kimse, Irak'daki bu trajik olayların tarihi ve nihai sonuçlarına ilişkin ayrıntılar hakkında tahmin yürütemez."

24 Nisan 1991'de Bahaeddin sabırsızlanarak Stassen'le durumu telefonda tartışmış, hemen ardından da Stassen'e bir mektup yazarak, 'British Petroleum'u dava etmek için zamanın uygun olmadığı yolundaki görüşünüzü paylaşmıyorum... Artık savaş sona erdi... Irak'ın şu andaki durumuyla, hiç mi hiç bağlantısı yok. Beni gerçekten anlayacağınızı umuyorum. Beni ara-

dığınızda resmi yazıyı hemen yayınlayacağınızı söyleyebilmelisiniz.’ diyordu.

Akabinde, Bahaeddin ve Stassen arasında ciddi görüş ayrılıkları ortaya çıkıyor, sonunda Stassen 14 Mayıs 1991’de ona şu şekilde yazıyordu:

“Yaptığımız telefon görüşmeleri sonucu ortaya çıkan sonuç, sizin bir an önce dava açma isteğiniz ve benimse Irak’daki durumun açıklık kazanması için beklememiz gerektiğine olan kesin inancımın dolayısı... atılacak en doğru ve en uygun adımın, istemeyerek de olsa vekilliğinizden istifa ederek, sizi bana karşı olan mükellefiyetlerinizden kurtarmak olduğuna inanıyorum.

Bu yüzden şimdi yapmakta olduğum da bu. Elbette gelecekteki yeni avukatınızla işbirliği yapmaya her zaman hazırım.”

Daha sonraki haberleşmeler ikili arasındaki farklılıkları gidermeye yetmiyor ve bu ortak macera böylece sona eriyordu. Yazar, Stassen’in davayı takip etmedeki isteksizliğinin, kendince kabul edilmesi zor da olsa, kudretli *British Petroleum*’a karşı davayı alacak bir hukuk bürosu bulamamasından kaynaklandığına inanmaktadır.

Tüm yazışmalar yazarın Aile Arşivi’nden alınmıştır.

VIII. BÖLÜM

Bir Mucizenin Gerçekleşmesi İçin Çok mu Geç?

Son Bir Deneme

Eski vali Harold Stassen'la birlikte çabaları sonuçsuz kalan Bahaeddin, ısrarla yoluna devam etti ve 1993 ortalarında New York'da önemli bir avukatlık firması olan Shearman&Sterling'in patronu Walter Pease'e yazdı. Kendisiyle daha önce çeşitli temasları olmuş ve Birleşik Devletler ziyaretleri esnasında birlikte iyi bir diyalog kurmuşlardı. Aradan geçen zamanda firmanın patronu ölmüş fakat yine de Bahaeddin'e cevap yazarak onu New York büroları avukatlarından Kenneth Caruso'ya (tanınmış opera sanatçısı ile bir alâkası yok) havale etmişlerdi. 21 Eylül 1993 tarihli mektubunda Caruso firmaya gönderilen belgeleri incelediğini ve bizi temsil edip etmemeye karar verebilmesi için daha fazla bilgiye ihtiyacı olduğunu bildiriyordu. Bu arada Caruso, Washington merkezli, Shaw Pittman&Trowbridge adlı bir başka avukatlık firmasının New York ofisinin başına geçiyordu. Bahaeddin ile Caruso arasındaki bağlantı sürdü ve Caruso, 12 Aralık 1995'de Bahaeddin'e yazdığı mektupta, önceleri iddiaları Birleşik Devletler mahkemelerinde takip etme konusunda şüpheleri olduğunu 'fakat yakın dönemde çıkan mahkeme kararlarının kendisini konuyu yeniden almaya ve durumu bir kez daha değerlendirmeye ittiğini' belirtiyordu.

Bu, beş yılı aşkın bir süre devam edecek olan uzun süreli yakın bir işbirliğinin başlangıcıydı. Tüm bu süre boyunca Caruso, bu denli karmaşık bir davanın yani Osmanlı varislerinin Irak petrollerindeki hakları konusundaki çetrefilliklerde olağanüstü hakimiyet göstererek ne denli becerikli bir avukat olduğunu kanıtlamıştı. Aralık'da ön görüşmelerde bulunmak üzere Londra'ya geldi. Bu kendisiyle yaptığımız ilk görüşmeydi ve Carusa görüşmenin oldukça verimli geçtiğini düşünüyordu.

11 Ocak 1996'da Caruso Bahaeddin'e şunları yazıyordu:

"New York'a dönüşümün ardından, söz verdiğim gibi, davanızla ilgili hukuka ve olgulara dayalı incelemelerimi sürdürdüm. İncelemelerimin ardından vardığım sonuçlar ve yapılacaklar hakkındaki önerilerim şunlardır: Zaman aşımıyla ilgili vardığım sonuçlar ışığında bazı iddialar var ki bunları hâlâ dava konusu yapabilirsiniz ve ben de şu zemin üzerinde sizinle devam etmeye hazırım: Londra'ya gelip size ait tüm dosyaları, belgeleri ve diğer malzemeleri ayrıntılı bir şekilde gözden geçireceğim. Bunun yanı sıra sizinle, kardeşinizle ve uygun gördüğünüz kim varsa onunla görüşmelerde bulunacağım... Aynı zamanda ücret ve masraflara ilişkin de görüşmemiz gerekiyor. (Gerçi Aralık'daki görüşmemizde, bana durumunuzu açıkça ifade etmiştiniz.) Ve en sonunda sizin adınıza davayı alıp almayacağıma karar vereceğim. Eğer dava ücreti, görünmeyen kalemler için ayrılmış masrafları içerirse -ki içerecekmiş gibi görünüyor- davaya başlamadan önce bu konuda ortaklarımdan bazılarının onayını almam gerekecek. Bunu anlayışla karşılayacağınızı umuyorum. Ortaklarımla önerilerimi kabul edeceklerini düşünüyorum fakat her halükârda kendilerine danışmam gerekiyor... Eğer uygun görürseniz, bu mektubu kardeşinize de iletiniz lütfen."

Bahaeddin Caruso'ya 16 Ocak 1996'da şöyle yazıyordu: "Kardeşim (yazarın notu: yazarı kasdediyor) ve ben, Aile davamızı inceledikten sonra hemen harekete geçtiğiniz için size minnettarız... Kardeşim ve ben ikimiz Aile'nin davasını birlikte yü-

rütüyoruz ve New York'da bulunan ve Osmanlı Hanedanı'nın başı olan kuzenimizi de gelişmelerden haberdar ediyoruz."

Gerçekten de Bahaeddin bundan kısa bir süre önce, 27 Aralık 1995'de, New York'ta bulunan Aile'nin Şehzade Ertuğrul Osman'a yazarak kendisini gelişmelerden haberdar etmiş ve 'eğer Caruso davayı alırsa bu, Aile'nin başı olarak sizin adınıza olacak, biz de destekler pozisyonunda olacağız' diye de not düşmüştü. 7 Ocak 1996'da Bahaeddin ona tekrar bir mektup yazıp şunu hatırlatıyordu:

"Türk tapu dairelerine kayıtlı tapu senetleri II. Abdülhamid ve onun birinci dereceden yakınları adına. 1930'ların sonlarında ve 1940'lı yıllarda, Kanada menşeli *Royal Trust Company* adlı şirketin Filistin'de yürüttüğü örnek dava da, aynı şekilde Sultan Abdülhamid'in varislerinden biri adına açılmıştı. Bu nedenle şimdi davayı açarken mücadeleyi, Hanedan adına değil de, Sultan Abdülhamid'in varisleri adına yürütmek ve Aile'nin Sultan Abdülhamid tarafından başı olmanız hasebiyle de sizin adınızın davacı olarak yazılmasını sağlamak daha akıllıca olacaktır. Bu, mahkemede oluşabilecek karışıklık ve karmaşayı önleyecektir. Fakat Aile'nin diğer üyeleri şüphesiz buna itiraz edeceklerdir. Sizin, hem Hanedan'ın hem de Aile'nin Sultan Abdülhamid kolunun başı olmanız büyük bir tesadüf... Bu düşünce şeklim ve önerilerimle mutabık mısınız?"

Bu arada Caruso, 12 Şubat'ta, ilk defa, Şehzade Ertuğrul Osman ile buluşuyor ve bu buluşma Şehzade Osman'ı, Bahaeddin'e şunları yazmaya itiyordu: "Caruso'nun miras konusundaki görüşleri ve hukuki mücadelede atılmasını öngördüğü adımlar son yıllarda duyduğum en akıllıca şeylerdi." Bahaeddin bu mektuba Şubat sonlarında cevap yazarak, Şehzade Osman'ın Caruso hakkındaki "olumlu izlenimlerine" değinerek onun 'Birleşik Devletler'de, Dean Acheson'la başlayarak yıllar boyu danışıp görüş aldığım birçok avukat içinde, karmaşık ve çetrefil davamızın özünü kavrayıp son derece etkili bir hukuki strateji

oluşturan birkaç kişiden biri olduğunu' belirtiyordu. Caruso, daha geniş görüş alışverişinde bulunmak üzere Şubat'ta Londra'ya geldi.

23 Nisan 1996'da Bahaeddin'e ve yazara gönderdiği mektubunda, Kenneth Caruso, daha erken yazamadığı için özür diliyor ve şunlara dikkat çekiyordu:

"Sessiz kalmış olmam, hiçbir şey yapmıyorum anlamına gelmemeli. Meslektaşım ile birlikte davanızı dikkatle araştırıp incelenmekteyiz. Proje doğal olarak gecikti çünkü petrol endüstrisinin millileştirilmesi konusundaki Irak kanun ve kararnamelelerinin İngilizce tercümelerini elde etmek zor. Bunlar arazi tapularınızı bugüne dek takip açısından gerekli olan şeyler. Hem bu konu hem de ek hukuk teorileri üzerine çalışmalarımı sürdürüyorum ve en kısa zamanda size olumlu bir cevap vermeyi umuyorum."

15 Mayıs'da açtığı telefonda ise 'tapu kayıtlarını takibe alabildikleri için iyimser olduğunu belirtiyor ve Haziran'da Londra'ya gelebileceğini söylüyordu. Bahaeddin ile Şehzade Ertuğrul Osman arasında gerçekleşen çok sayıda telefon görüşmelerini takiben, Şehzade, 3 Haziran 1996'da Bahaeddin'e bir mektup yazıyor ve şu ifadelere yer veriyordu:

"Davanın benim adıma açılmasında birçok sakınca görüyorum. İlk olarak şunu söylemeliyim; imzalayacağım her şey benim tarafımdan düzenlenmeli, fakat özellikle bu davada bunun hiçde pratik olmayacağı gibi, bu benim üstlenmek istediğim bir şey de değil... Üstelik Aile, emlâkın büyük babama ait olması hasebiyle bana verilen bu yetkiye şiddetle karşı çıkacaktır. Öyle ki, alınması muhtemel paranın tüm Aile bireyleri arasında bölüneceğini ima bile etsem birinci dereceden mirasçılar beni çarmıha gererler.

Üzülerek belirtmeliyim ki bu şartlar altında bana nazikâne takdir ettiğiniz rolü üslenemeyeceğim. Eğer bunu yaparsam, teklifinize olumlu cevap vermem gerektiğine inanan

eşim Zeynep, kendisini Türkiye’de zor bir konumda bulabilir. Dahası, kardeşin ve durumdan haberdar olması sıfatıyla kuzen Mahmud (yazarın notu: yazardan bahsediyor) bu işi başlatma ve başarıyla sonuçlandırma konusunda çok daha yetkin biridir.

Beni dinleyeceğine inandığım birkaç Aile üyesine ulaşarak tavsiyelerde bulunmak ya da davaya ilişkin az ama hâlâ taze olan anılarımı aktarmak suretiyle yardımcı olabilirim, her zaman emrinizdeyim.

Bu arada unutmadan söyleyeyim; yaptığım bir görüşmeye dayanarak ve bana kopyalarını gönderdiğiniz mektuplarına bakarak son derece zeki, bilgili ve yaratıcı bir avukat tarafından temsil edildiğinizi söyleyebilirim. Eğer bu işi aslanın ağzından çekip çıkaracak bir kişi varsa o da bu adamdır.

Lütfen hakkımda olumsuz bir kanaate varmayın, yalnızca yapabileceğim bir şey değil; hepsi bu.”

Bahaeddin’in bu mektuba 12 Haziran 1996’da verdiği cevap şuydu:

“Sizin bu beklenmedik tavrınız karşısında şaşkınlığa uğramadım desem dürüst davranmış olmam. Bunca zaman sonra ücreti sonra ödenmek üzere davamızı alacak bir avukat bulmuşken, kendisine her zaman çok güvendiğim ve sıcak duygular beslediğim Aile’nin başı olan kişi, anladığım kadarıyla desteğini çekiyor. Buna inanamıyorum. Yine de mektubunuzu defalarca okuduktan sonra sizin bu hayal kırıklığı yaratan cevabınızın bazı yanlış anlamalara dayalı, ayaküstü verilmiş, tepkisel bir karar olduğu sonucuna vardım. Ciddeden böyle olduğuna inanıyorum...”

Ve 26 Haziran’da Bahaeddin Şehzade Osman’a şu bilgileri veriyordu:

“Avukatlar beklenenden erken geldiler ve dün görüşmemizi gerçekleştirdik... Toplantı çok iyi geçti ve epey ilerleme

kaydettik. Firmanın Washington'daki merkezinden, Caruso'nun meslekdaşı olan Winthrop Brown, sıkı bir avukat ve şahsiyet ve bir beyefendi olarak bizim üzerimizde çok olumlu bir izlenim bıraktı. Kendisi firmanın üst düzey ortağı ve yönetim kurulunun önemli bir üyesi. Caruso ile birlikte firmaya, şartlı ödeme üzerine davamızı almaları konusunda tavsiyede bulunuyorlar."

Avukatların Londra'ya gerçekleştirdikleri ve oldukça verimli geçen birkaç seyahatin ardından, Bahaeddin Şehzade Ertuğrul Osman karşısındaki ısrarlarını yılmadan sürdürdü. Caruso'dan fazlasıyla etkilenmiş olmasının yanı sıra bizim de sürekli gönderdiğimiz umut verici bilgiler ışığında Şehzade Osman, başlangıçta biraz gönülsüz de olsa, projeyle giderek daha fazla ilgilenmeye başlamıştı. 25 Temmuz 1996'da Ertuğrul Osman'a yazdığı mektubunda Bahaeddin açıkça; "Bu kez yalnızca Aile'nin sizin tarafınızdan olan kolu adına iş görüyorum. İnşallah biz kazanacağız ve kazanılacak paralar ailenin sadece sizin koldan gelenlerine ait olacak." diyordu. Hukuk firması ve Bahaeddin yaptıkları anlaşma gereği Abdülhamid'in emlakından gelecek gelirden kendilerine düşen payı aldıktan sonra, Aile'nin geri kalanını temsil eden merhum Halife II. Abdülmecid ile Abdülhamid kolunu temsil eden Şehzade Osman'ın babası arasında, 1930'ların sonunda, elde edilecek gelirleri yarı yarıya bölüşme konusunda yapılan anlaşmayı hayata geçirip geçirmeme kararı ise Abdülhamit kolunun halihazırdaki başı Şehzade Osman ile geri kalan Abdülhamid varislerine bırakılacaktı. 'Fakat Aile'nin sadece kendi kolunuzun değil tümünün de başı olmanızın sizi ne denli hassas bir konuma soktuğunun bilincindeyim. Fikrimi sorduğunuz için söylüyorum, korkarım bu durum nedeniyle Hanedan'ın geri kalan kısmını görmezlikten gelemezsiniz.'

Kenneth Caruso'nun üst düzey dava vekili ortağı Washington'daki firması Shaw Pittman Potts&Trowbridge'in Yönetim Kurulu üyesi Mark Augenblick, 23 Temmuz 1996'da Bahaeddin'e ve yazara 'Firma'nın adlarına açacağı dava hakkında Firma adına' yazdığı bir mektupta şöyle diyordu:

“Bildiğiniz gibi Firmamızdan Ken Caruso, sıra dışı davanızı incelemek amacıyla uzun zamandır çalışmaktadır. Tarihi gerçekleri bir araya getirip, kimsenin bilmediği zorlu ve gizli saklı hukuk kurallarını araştırıp bularak, gerçekten takdire şayan bir iş ortaya koymuştur. Şartlar değerlendirildiğinde, buradaki herkesin- Ken de dahil- (eminim ki sizin de) kazanılması çok güç bir dava olduğunu kabul etmesine karşın iddialarınızın sağlam temellere dayandığına bizleri büyük oranda ikna etmiştir. Biz şartlı ödemeye dayalı davaları genellikle almayız. Aldığımız ender durumlarda da, hepimizin bildiği nedenlerle firmanın ve müvekkil(ler)imizin karşılıklı alınan risk ve taahhüdümüzün nerede başlayıp nerede bittiğini hiçbir tereddüde yer bırakmayacak açıklıkta bilmeleri gerekir.”

Daha sonra firmanın davayı almasından önce üzerinde uzlaşılması gereken konuları bir liste halinde sıralayan Augenblick, mektubunu şöyle sonlandırıyordu: “Umarız, iddialarınızı takip etmek üzere sizi ve firmamızı karşılıklı tatmin edecek bir noktada buluşabiliriz.”

17 Eylül 1996’da Caruso, hem bize hem de Şehzâde Osman’a, ‘tartışılmak üzere varislerle Firma arasında yapılacak anlaşmanın taslağını’ gönderiyordu: “Bu taslak ortağım Marc Augenblick’in 23 Temmuz 1996 tarihli mektubunda size açıkladığı önemli noktaları ele almayı amaçlıyor. Varislerden masraflar için bir fon oluşturmaları isteniyor ve firmamızın da zaman ve kaynaklarının önemli bir bölümünü bu işe adanması gerektiğinin altı çiziliyor... Adınıza yürüteceğimiz davanın tezine ilişkin kısa bir taslağı ekte gönderiyorum. Anladığım kadarıyla Şehzade Osman, masraflar için gerekli fonu toparlayabilmek için böyle bir taslağa ihtiyaç duyuyor.”

Bu noktadan itibaren ilgili tarafların hepsi çok ciddi bir çalışma içine girdiler. Bu çalışmalar bir sonraki seneye kadar uzadı. Yazar tüm bu aşamaları aşağıda kısaca özetlemesi gerektiğine inanmaktadır.

1- Şartlı ödeme temelinde alınan davaların tümü için geçerli olan kural gereğince Hukuk Firması, işe başlamak için varislerce ödenecek bir "masraf fonu" oluşturulmasını talep etmektedir. Bu fon, başlangıçta 25,000 Dolar olarak belirlenmiştir. Firma ve varisler arasındaki anlaşma fonun toplanmasını takiben imzalanacak ve yürürlüğe girecektir. İkinci olarak ise tüm varislerin vekalet vermiş olması gerekmektedir.

2- Bizim yapmamız gereken, tüm varislerin vekaletnamelelerinin, Aile'nin Abdülhamid kolunun başı olan Şehzade Osman'a verilmesini sağlamaktır. O da hukuk firmasına davayı açmaları için gereken yetkiyi verecekti. İkinci olarak da, masraf fonu için 25,000 Dolar toplamının yollarını bulmaktır.

Şehzade Osman'ın aracılığı ile Abdülhamid'in tüm varislerine gönderilecek üzerinde mutabakat sağlanmış sirkülerin metnini hazırlamak için çok fazla emek ve zaman harcadık. Bu metin davanın geçmişini ve yapılması öngörülenleri açıklamaktaydı. Masraf fonu için talep edilen miktarı toplamaya gelince; işte bu konu tam bir sorun oldu. Caruso, daha ayrıntılı bilgi verip görüş alışverişinde bulunmak üzere Londra'ya geldi. Aile Irak'daki petrol barındıran emlaklarına ilişkin iddialarını desteklemek için geçmiş yıllarda hiç böylesine ustaca hazırlanmış bir dava dosyasına sahip olmamıştı. Yazar, belgenin son derece gizli olup Caruso'nun firması olan Shaw Pittman Potts & Trowbridge'in mülkiyetinde bulunması sebebiyle ne belgeyi açıklayacak ne de Caruso'nun, gerekirse Amerikan mahkemelelerinde dava açmak için planladığı hamleleri ele alacaktır.

En önemli mesele olan masraf fonunun toplanmasına gelince; Bahaeddin İngiltere'deki vefakâr ve sadık bir arkadaşının yardımıyla gerekli miktarın yarısını, yani 12,500 Doları toplamayı başarmıştı. Durumu hemen Şehzade Osman'a bildiren Bahaeddin, 25 Şubat 1997'de şu cevabı alıyordu: "Masraflar için gereken parayı toplama yolunda yeni bir imkân bulduğuna çok sevindim. Parayı doğrudan Caruso'nun idare ve kullanımına göndermeniz iyi olur. Ben de payıma düşeni derhal gönderirim." Bu mesajın bir nüshası da Caruso'ya postalanmıştı. Caruso'nun bu-

na 2 Nisan'da yazdığı ve hemen Şehzade Osman'a iletilen cevap şu şekildeydi: "31 Mart 1997 tarihli faksınıza teşekkür ediyorum. Fonun toplanmış olmasına ne kadar sevindiğimi anlata-mam. Artık dikkatimi kalan konular üzerine yoğunlaştırabilirim..." Bahaeddin'in payına düşen miktar Caruso'nun New York ofisine gönderilerek teslimat gerçekleştirilmişti.

Ancak, 28 Mayıs 1997'de yazar Caruso'ya, hastaneye kaldırılan Bahaeddin'e son safhada ölümcül kanser teşhisi konduğunu bildiriyordu. Ve 17 Ağustos'ta Caruso'ya şu faksı çekti: "Çok sevgili ağabeyim Bahaeddin'in 16 Ağustos Cumartesi gecesi vefat ettiğini derin bir üzüntüyle bildiriyorum... Onun adına bu onurlu savaşı sürdüreceğim..." Yazar, Şehzâde Osman'a da haberi telefonda vermişti.

Bundan sonraki 18 ay oldukça yoğun hazırlık çalışmalarıyla geçti. Hedef, petrol şirketleriyle ya mahkeme dışında anlaşma ya da Amerikan mahkemelerinde davalaşmaktı. Şehzade Osman, Caruso ve yazar arasında sayısız görüşme gerçekleşti. Varislerden bazılarıyla buluşmak amacıyla İstanbul'u birkaç kez ziyaret etmiş, karşılaştığı tutum nedeniyle hayal kırıklığına uğramış olan yazar, Eylül 1997'de bir kez daha gerçekleştirdiği İstanbul ziyaretinde Türkiye'de geçirdiği senelik tatilin ardından NewYork'a dönmek üzere İstanbul'da bulunan Şehzade Osman ile buluştu. "Abdülhamid'in Arazileri Davasının Yürütülmesine Ait Düşünceler" başlığı altında 5 Mart 1998'de Şehzade Osman'a gönderdiği raporda yazar, şunları söylüyordu: "Geçen Eylül ayında İstanbul'da buluştuğumuzda, sizin konuya olan ilginizi yitirdiğiniz şeklindeki korkum tamamen yok oldu ve birlikte güzel bir çalışma gerçekleştirdik. Kabul etmeliyim ki "harcama fonu"na yapmanız gereken katkıyı yapmadığınızı açıkladığınızda, bayağı sarsılmıştım (Gerçi bunu göstermemiş olduğumu umuyorum). Gerekçeniz mantıklıydı fakat hukuk bürosunca yanlış anlaşıldığına eminim, çünkü sizin 25 Şubat 1997 tarihli ödemeyi taahhüt eden faksınızı çoktan avukata iletmıştik." Şehzade Osman, Bahaeddin'e verdiği sözü yerine getirememesinin kişisel nedenleri olduğundan söz ediyordu. O dönemde

önemli varislerden biri olan Saffet Neslişah Sultan ile bağlantıya geçerek fona katkıda bulunup bulunamayacağını öğrenmek istemişti. Neslişah Sultan ise kendisi henüz karar vermeden hukuk bürosunun nasıl olup da işe koyulduğunu sormuştu. Bunun üzerine Caruso, bir özet hazırlayarak kendisine iletmış, fakat 8 ay sonra Neslişah Sultan'dan red cevabı gelmişti. Böylece çok değerli bir zaman yitirilmiş oluyordu. Yazar, ağabeyinin hayatta olup ta bunlara tanık olmadığına şükretti çünkü bu onun için çok büyük bir darbe olurdu.

Bu arada çalışmalarımıza devam ettik. Yazar, tüm varislere konuya ilişkin birer sirküler göndermeye niyetlenmiş olmasına karşın, bir anlamda da onları yeniden ümitlendirme hususunda pek istekli değildi. Çünkü hukuk bürosuyla yapılan anlaşma ancak 25,000 Dolarlık masraf fonunun toplanması koşuluyla geçerliydi ve de bu para henüz toparlanamamıştı. Fakat şunun altını çizmek gerekiyor ki, ilerleyen yaşına rağmen Şehzade Osman, bu konudaki çalışmalarını sürdürdü. Caruso ise, yazarın gönderdiği sonu gelmez belge taslaklarının bombardımanı altında, fevkalade yoğun bir iş temposuyla, kendi firmasına bizimki gibi şartlı ödeme şeklindeki bir davayı alma imkanı veren paraları kazandırırken dahi yılmadı.

Yazar ve Caruso, Aralık 1997 ve Mayıs 1998'de birkaç noktayı netleştirmek ve bundan sonra yapılacakları belirlemek üzere Londra'da iki kez daha bir araya geldiler. Ocak 1999'da Hukuk Bürosu, Londra'nın merkezinde bir şube açtı. Washington'dan tüm kalburüstü kişilerin ve elbette ki Caruso'nun katıldığı ve yazarın da davet edildiği muhteşem bir açılış gerçekleşti. Yazar bu vesileyle firmanın başkanıyla da tanışmış oldu. Yaptıkları kısa sohbette bu kişi yazara şu soruyu yöneltti: 'Sizin Aile'ye neler oluyor?' Aklına gelebilen tek cevap, tüm kraliyet ailelerinde her zaman hizipçi eğilimlerin var olabileceği idi.

Bundan sonra daha fazla bir gelişme kaydedilemedi. Yazar şimdi geriye dönüp düşündüğünde, varislere yaklaşımında radikal bir değişikliğe gitmediği için kendisini suçlamaktadır. Belki de, masraf fonunun kalan 12,500 Dolarlık kısmı için ellerin-

den ne geliyorsa katkıda bulunmaları istenebilirdi. Fakat o dönemde kendisine verilen akıl herhangi bir para yatırımları durumunda projeden tümüyle çekilebilecekleri şeklinde olmuştu!

Şüphesiz büyük bir fırsat kaçmıştı. Zar, ne yazık ki son bir kez atılmış ve maalesef gelebileceklerin en kötüsü olan 1 gelmişti! Bu dikkate değer fakat ne yazık ki yarım kalmış projenin sessiz kahramanı, başarılı ve azimli Amerikalı avukat Kenneth Caruso idi. Aile'nin sessiz kahramanı ise, Sultan Birinci Abdülmecid'in torununun torunu olan ve hayatının büyük bir bölümünü, Osmanlı Ailesi'nin mirası için savaşıarak geçiren Bahaeddin Sami idi. Sonunda, Kenneth Caruso ve hukuk bürosu, takdire şâyân bir jestle, yazara Bahaeddin adına yatırılan 12,500 Dolarlık masraf fonunu iade etmiş ve yazar da bununla o dönemde duruma çok üzülüp kendisine borç veren kalbi kırık sadık dostuna parasını geri ödemiştir.

Tüm yazışmalar yazarın Aile Arşivi'nden alınmıştır.

IX. BÖLÜM

Bütün Bunlar Neydi?

Okuyucular, Karar Sizin!

Bu kitaba ilgi duyarak okuyup bitirenler, şimdi kendilerine bütün bunlar neydi diye sorabilirler. Verilebilecek en basit cevap -70 küsur yıldır, hatta bugüne kadar verilen resmi beyanatların aksine- olup bitenin Irak ve petrol rezervleriyle ilgili olduğudur.

İlk olarak size 1922 yılında, dönemin Sömürgeler Bakanı Winston Churchill (üçüncü bölüm 13. alt başlık) tarafından İngiliz Kabinesi'ne gönderilen gizli bir raporu hatırlatmak istiyorum. Yazarın, bilerek sona sakladığı bu raporun şok edici yanı, Sömürgeler Bakanı'nın aşağıda yazılanları kabul etmiş olmasıydı: En üst düzey hukuki kanaat *Turkish Petroleum Company* tarafından özel olarak elde edilmiştir ve doğrusu şöyle demektedir: "Soyut anlamda eşitlik fikirleri çerçevesinde değerlendirildiğinde su götürmez bir biçimde haklı görünse de, iddia hukuktan ziyade diplomatik temele oturmaktadır." Basitçe ifade edersek, Sömürgeler Bakanı olan Winston Churchill, *Turkish Petroleum Company*'nin 1914'de elde ettiği sözde "imtiyaz"ının hiçbir hukuki temeli olmadığını, meşum kapitülasyonlar vasıtasıyla diplomatik baskı uygulanarak temin edildiğini söylüyordu.

Şimdi yaklaşık kırk sene ileri giderek 1967 yılına gidelim. Bahaeddin, İngiliz dostların yardımıyla Londra'daki Gilmore Tylee&Naylor adlı hukuk bürosunun Sir Lionel Heald ve

Mervyn gibi önde gelen avukatlarından 27 Temmuz 1967 tarihli hukuki bir görüş almıştı. Uzun ve kapsamlı bu görüşte, Osmanlı varislerinin mülkiyet haklarının geçmişteki aksi iddialardan etkilenmemiş olduğu ve sağlam hukuki temellere dayandığı savunuluyordu. Daha sonra iddiaları çözüme kavuşturmak üzere mevcut İngiliz ve uluslararası hukuk kuruluşlarına başvurmanın neden mümkün olamayacağının sebepleri üzerinde duruluyor ve şu saptama yapılıyordu: "Son olarak, Majesteleri'nin Hükümeti'nin varisleri yasal haklarından yoksun bırakan keyfi uygulamalarının doğurduğu- en azından ahlâki sorumluluğu- kabul etmesi gerektiğini tartışıyoruz."

Bu seçkin avukatlar şu sonuca varıyorlardı: "Bu dava kesinlikle sıra dışı bir davadır. Varislerin tapuları, 15 Mart 1927'de, İngiliz manda yönetimi sırasında çıkarılan bir Irak yasasınca ilga edilmiş ve Osmanlı Hanedanı'nın haklarının herhangi bir Irak mahkemesinde aranması belirgin bir suç haline getirilmiştir. Bu türden bir yasanın İngiliz Parlamentosu'ndan geçmesi düşünülemezdi bile... Fakat en azından, Türk Büyükelçisi'nin 29 Haziran 1938'de Lord Halifax'a yazdığı mektubunda başlattığı, İngiltere'nin hem mandater güç hem de Lozan Antlaşması'nın imzacısı olarak böyle bir yasanın çıkarılmasını önleme gücü ve görevi olduğu, Antlaşma'nın bizzat kendisinin İngiltere'yi, ona emanet edilen haklar, menfaatler ve emlakı korunmakla yükümlü kıldığı şeklindeki tartışma oldukça güçlü görünüyor... Irak yasanın İngiltere'nin en azından zımni onayıyla çıkarılmış olması gerekiyordu. Bunu yaparken İngiltere özellikle şu hedefin peşinde koşuyordu: Varislerin tazminat taleplerinin başlangıcı olarak tapularının yetkili yerel mahkemede tescilini sağlayacak herhangi bir yasal işleminin önünü kesmek. Sir Lancelot Oliphant 1926 Şubat'ında sürgündeki Sultan'a yazdığı mektubunda bunu bir ihtimal olarak öngörüyor ve şöyle diyordu:

"Majesteleri'nin Hükümeti'nin bu tür olağanüstü bir yasanın Irak Hükümeti'nce geçirilmesine sessiz kalma kararı hiç şüphesiz hakimiyet tasarrufu "*Act of state*" doktrini gereğince yapılacak hukuki bir saldırının önünü kesebilirdi. Fakat

kişisel hakları böylesine çirkin ve açık bir şekilde ihlâl etmesi sebebiyle gönüllü bir tazminatın ödenmesi için haklı bir zemin de oluşturabilirdi... Prens Sami'ye, Gilmore'u bu amaçla İngiliz Dışişleri'ne göndermesini öneriyoruz. Bu kanaatimizin arzu edildiği takdirde, yukarıdaki konuyla bağlantılı olarak kullanılmasında bir sakınca görmemekteyiz."

Gilmore Tylee&Naylor hukuk bürosundan Gilmore, Bahaddin'le anlaşmış olduğu üzere yukarıdaki görüşü İngiliz Dışişleri Bakanlığı hukuk müşaviri Sir Francis Vallat'a göndererek konunun yeniden gözden geçirilmesi talebinde bulundu. Hukuk müşavirinin Gilmore'a cevaben yolladığı 5 Ekim 1967 tarihli mektup şöyle başlıyordu:

"26 Temmuz 1967 tarihli mektubunuz eşliğinde bana, Sir Lionel Heald ve Mervyn Heald'in ortak hukuki görüşünü yollamışsınız. Bu görüşün konunun yeniden İngiliz Hükümeti'nce ele alınması yolundaki fikrinizi desteklediğine inandığınızı söylemişsiniz. Belirtilen kanaati ve arka planını inceledikten sonra, Dışişleri Bakanlığı hukuk müşaviri olarak, Majestelerinin Hükümeti'ne iddiaların yeniden değerlendirilmesi yönünde öneride bulunabilmem için yasal bir zemin bulunmadığı sonucuna vardım."

Bakanlık Hukuk Müşaviri daha sonra uzun uzadıya bu görüş karşısındaki argümanları sıralıyor ve mektubunu şöyle bitiriyordu:

"Eğer yine de yasal işlemler başlatılırsa, bir hukukçu olarak Hükümet'e *"Act of State"* savunmasına başvurmasını önereceğim. Bana başka bir yol bırakılmadığını görüyor ve hukuki kanaatin de belirttiği gibi böylesi bir savunmanın kesinlikle başarılı olacağına inanıyorum.. Konuyu açık yüreklilik ve iyi niyet çerçevesinde değerlendirdim. Korkarım vardığım sonuç bu ve konuyu görüşmek amacıyla yapılacak bir toplantının da hiçbir faydası olacağını sanmıyorum."

Sir Francis Vallat'a gönderdiği 10 Ekim 1967 tarihli cevabi mektubunda Gilmore, Vallant'ın mektubuna atıfla şu ifadelere yer veriyordu:

"Ortak hukuki görüşü sunduğumda, izlenecek politikayı belirleyen Dışişleri Bakanlığı yetkilileriyle, Hükümet'in 15 Mart 1927 tarihli Irak yasasının çıkmasına göz yuman kararıyla ilgili kısmı konuşacağınızı ummuştum. "Ortak hukuki görüş" konuya oldukça ılımlı bir şekilde yaklaşıyordu ama siz bu şekliyle bile onu değerlendirmeye almadınız.

Benim görüşüme göre -ki eminim objektif düşünen herkes tarafından da destek görecektir- bu şekilde davranmak suretiyle Hükümet, hukuka bağlılık iddiasını bir kenara iterek güç kullanma yoluna başvurmuştur. Neyin tehlikede olduğu dikkate alındığında ardnıyetli biri bunu pek de yadırganacak bir davranış olarak görmeyebilir.. Gerçekten de "Hain İngiltere" tanımlamasına inanan yabancıların beklediği bir şeydi bu. Tüm bunlara rağmen, bu ülkede akliselim sahiplerinin çoğu Hükümet'in bu tavrını 'akla hayale gelmez' olarak yorumlayacaktır."

Sir Lionel Heald ve Mervyn Heald'in görüşlerinde belirttikleri gibi bu 'şahsi haklarının öylesine çirkin ve açık bir ihlâlidir ki, gönüllü bir tazminatı haklı kılacak zemini çoktan oluşturmaktadır. Gerçek şu ki, İngiliz Hükümeti varislerin haklarının Lozan Antlaşması'yla korunmuş olduğuna dair bir onay almasına hiçbir zaman müsaade etmemiş ve bağımsız bir mahkeme kararından o denli çekinmiştir ki şikâyetle konu olan bu 'açık ve çirkin hak ihlali'ne başvurma yolunu seçmiştir."

İşte böyle sevgili okurlar... Bu sıra dışı ve son derece hazin hikâyede rol oynayan yetkili kişilerin, ahlak ve adalet kavramlarını nasıl algıladıklarının yorumunu size bırakıyorum.

Res Ipsa Loquitur

(Gerçekler kendi adlarına konuşurlar)

Kaynaklar:

- 1- III. Bölüm, 13 no.lu alt başlığa bakınız.
- 2- Tüm yazışmalar yazarın Aile Arşivi'nden alınmıştır.

Sonuç

Yazara göre bu kitabı okuma zahmetine katlanan herkes kendisini, kafa karıştıran ve cevapsız kalmış iki soruyla karşı karşıya bulacaktır.

İlk soru: 20. yüzyıl ve sonrasında enerji kaynaklarını, yani petrol yataklarını ele geçirme mücadelesinin tarihindeki kapalı kapılar ardında kalmış bu çarpıcı bölüm, konunun bugüne dek süren uluslararası önemi göz önüne alındığında, nasıl olup da bu kadar müddet gün ışığına çıkmaz? Ve de neden çıkmaz?

İkinci soru: Mademki İngiltere baştan beri hararetli bir şekilde savunduğu tavrının haklı ve yerinde olduğunu iddia ediyordu, o halde neden 1920'lerin başlarında Amerikan Hükümeti'nin, 1930'lar boyunca da Türk Hükümeti'nin tahkime başvurma önerisine aynı hararetle karşı çıkmıştı? Ve nihayet 1950'lerin başlarında önce kabul edip, 1960'larda ise davanın açıktan görülmesini engellemek için neden "Kamu Bilgisinden Muafiyet" aracına başvurmakla tehdit etmişti? Eğer tezi bu denli güçlü idiyse, hakem mahkemesince davanın şeffaf bir şekilde görülmesi ve konunun adil ve uygar bir biçimde çözümlenmesinden neden bu kadar korkmuştu?

Şunu da belirtmeliyim ki, suçun büyük bir bölümü de, yıllarca saygın hukuk uzmanları ve kendilerini mali açıdan destekleme arzusunda olan şirketlerle çalışma şansına sahip olup da, başından beri birleşik bir cephe oluşturamayarak, bu şansı kullanamayan Osmanlı Hanedanı'na aittir.

Yazar için yukarıdaki soruların cevabı son derece açıktır. Fakat gerçekleri mümkün olduğunca tarafsız bir şekilde ortaya koyduğunu düşünen yazar, bu konuda da kararı okuyucularına bırakmayı tercih etmektedir.

Son Söz

İlgili devletlerin arşivlerinde, bu çarpıcı olaya ait saklı kalmış belgelerin hacmi dikkate alındığında, kitapta anlattıklarım zorunlu olarak sınırlı kaldı. Temel kaynak olarak muazzam zenginlikteki İngiliz Ulusal Arşivleri'ni kullandım. Sanırım bu konu, daha derinlemesine ve uzman gözüyle değerlendirilmeyi hak ediyor. Belki bir gün, bu kitaptaki bilgiler genç bir tarihçinin merakını uyandırır ve bu konuda bir araştırma yapmaya karar verir.

Bazı bölümlerin sıra dışı görünen başlıkları için, umarım beni bağışlarsınız. Bu son derece ciddi olan hadiselerin komik taraflarını görmeye çalışmak için izlediğim bir yoldu ve haksızlığa uğramanın getirdiği yoğun duygularla olayları taraflı bir gözle değerlendirmekten beni alıkoydu.

Bu kitap için yaptığım araştırmalar sırasında dikkatimi çeken şey, 19. yüzyılın ortalarından 20. yüzyılın ortalarına kadar neredeyse yüzyıllık bir dönemde hüküm süren, genelde Osmanlılar ve Türkler'e karşı duyulan düşmanlığın boyutuydu. Sıra dışı espri anlayışına hayran olduğum, Türkiye'yi ve tarihini iyi bilen İngiliz kara mizah yazarı Brian Sewell, bu durumu benden çok daha güzel özetlemiştir. "Efes'ten Güneye" adlı kitabında¹ Sewell, 'Türk karşıtı propaganda öylesine zehirleyici boyutlardaydı ki, bugün olduğu gibi, o gün de çoğu kez gerçeklerle hemen hemen hiç bir bağlantısı yoktu' saptamasını yapar.

¹ Brian Sewell, *South from Ephesus*. Gibson Square Books Ltd., London, 2002.

Bu kitap süresince yaptığım “yolculuğun” en keyifli tarafı, karşılaştığım dürüst insanlardı. Önemli görevler üstlenmiş olan bu insanlar, duygusuz kamu görevlilerinin karşısında durup oñlara meydan okuyarak ülkelerinin itibarı için, adalet ve dürüstlüğün yanında yer almaya hazırdılar. Bu kişilere sonsuz hayranlık ve şükran besliyorum. Şunu da eklemem gerekiyor: İkinci ülkem olan ve bana ilginç ve güzel bir hayat sunan İngiltere’ye yerleşmiş olmaktan dolayı kendimi son derece şanslı adediyorum. Osmanlı Hanedanı’na yapılan haksızlık konusunda hissettiğim acıya gelince, dünyanın neresinde olursanız olun hükümetler hep aynı!

Son olarak, bu macera bana, bir başka İngiliz yazar, John Mortimer’in 1991’de “Yılın Kitabı” ödül töreninde yaptığı gözlemin ne kadar yerinde olduğunu gösterdi. Şöyle demişti Mortimer: ‘Yazarlar evden dışarı çıkmak için hemen her şeyi yaparlar... Çünkü yazmak yalnızlık gerektiren bir iştir.’ Ne kadar da haklıymış! Whizzer adlı, Bichon Frize cinsi küçük köpeğime, beni günde iki kez dışarı yürüyüşe çıkmaya mecbur ettiği için bir teşekkür borcum var!

E. Mahmud Sami
Goring-on-Thames, S. Oxfordshire,
Ekim 2004

EKLER

EK-I

Sultan II. Abdülhamid'in Kısa Bir Biyografisi

Osmanlı İmparatorluğu'nun 34. hükümdarı olan Sultan II. Abdülhamid, 22 Eylül 1842'de doğdu. Normal şartlarda çok uzun bir süre daha tahta çıkmaması gerekiyordu. Fakat kader ve birtakım trajik olaylar genç bir şehzâdeyken hayatının akışını değiştirdi. Osmanlı'da, Aile'nin erkek çocuklarının yaşça büyüklük sırasına göre tahta geçmesi kuralı vardı. Bu kurala göre, babası Sultan Abdülmecid 1861'de öldüğünde, amcası Şehzade Abdülaziz tahta geçti. Fakat Mayıs 1876'da bir darbeyle tahttan indirildi ve trajik bir sonla yüz yüze geldi. Abdülhamid'in ağabeyi, Şehzade Murad, Sultan V. Murad olarak tahta geçti fakat onun da hükümdarlığı üç ayı ancak buldu çünkü ülkeyi yönetmeye sağlığının uygun olmadığı açıklanmıştı. Kısa süren bir niyabet döneminin ardından, Abdülhamid 30 Ağustos 1876'da, 34 yaşındayken tahta çıktı. Böylece 33 yıl sürecek olan, olaylarla dolu hükümlanlık dönemi başlamış oluyordu.

Sultan'la karşılaşmış olan herkes, onu, ağırbaşlı ve vakur biri olarak tanımlamıştır. Orta boylu, açık tenli, geniş alınlı, iri kahverengi gözlü, Osmanlı Hanedanı'nın karakteristik özelliği olan kanca şeklinde bir burna sahip, kızıl kahve sakallı ve

hafif kırılmış bıyıklarıyla, melankolik ifadeli, ince zayıf yapı-
lı biriydi. Sultan'ın biyografisini kaleme alan yazarlardan biri
onun yüz ifadesini 'çok şey görmüş geçirmiş birinin yüzü, fa-
kat o yüzde kendisini kötülük timsali bir canavar olarak lanet-
leyeceğimiz acımasız görüntüden eser yoktu.' şeklinde tanım-
lamıştır. Gençliğinde gerçekten de birçok şeyin üstesinden
gelmek durumunda kalmıştı. Annesini 1849'da yedi yaşın-
dayken kaybetmiş, kendisini babası Sultan Abdülmecid'in eş-
lerinden biri büyütmişti. Sultan Abdülmecid'in en sevdiği
oğlu, Abdülhamid'in ağabeyi olan Sultan Murat'dı. Aslında
mutsuz bir çocukluk geçirmişti Abdülhamid. Hayatını 26 ya-
şında kaybettiği hasta anneciğinin yasını tutmakla geçirmiş
yalnız bir çocuktı ve babasının kendisine karşı ilgisizliğinin
hep farkında olmuştu.

Abdülhamid 1867'de, 25 yaşında genç bir şehzâde iken,
Avrupa'ya gitme fırsatını yakaladı. Amcası Sultan Abdülaziz'in
yanında Fransa, İngiltere ve Avusturya'ya resmi ziyaretlerde
bulundu. Bu yurtdışı seyahatleri genç şehzâdenin gözünü açar-
ak ve Avrupa hakkında daha fazla bilgi edinme isteğini arttır-
dı. Özellikle İngiltere'ye yaptığı seyahatin genç şehzâde üzerin-
de kalıcı etkileri olmuştu. Aslında İngiltere'ye olan sevgi to-
humları, yıllar önce hiçbir zaman unutamayacağı bir olayla ekil-
mişti. Doğduğu yıl, Osmanlı başkentindeki ilk görevi 30 yıl ka-
dar önceye giden Sir Stratford Canning İngiliz Büyükelçisi ola-
rak İstanbul'a geri dönmüştü. Atanma şerefine düzenlenen tö-
rende, yedi yaşındaki şehzâde Abdülhamid yerde oturmuş,
kaybettiği annesine ağlıyormuş. Sir Stratford, sarayın bahçesin-
de dolaşırken çok yalnız olduğu her halinden belli olan bu ço-
cuğa tesadüf etmiş. Bu mükedder çocuğun halinden çok etkile-
nen Stratford, içinden gelen bir hareketle, şehzâdelerden biri ol-
duğunu tahmin ettiği bu oğlanın küçük omzuna elini koymuş
Abdülhamid, bu sıcak ve nazik davranışı ömrü boyunca unut-
mamış. Genç şehzâdenin babası Abdülmecid'in de "Büyükelçi"
olarak sevip saydığı Lord Stratford de Redcliffe, böylece genç
şehzâdede İngiltere'ye karşı bir dostluk uyanmasına sebep ola-

cak ve bunu hükümdarlığının son yıllarında meydana gelen tatsız olaylara kadar koruyup kollamaya devam ettirecekti.

Şehzâde'nin, İstanbul'un seçkin mekânlarından Tarabya'da bir eldiven dükkânı işleten, Flora Cordier adında Belçikalı bir hanıma tutulmuş olduğu söylenir. Çok geçmeden Şehzâde Tarabya'da, İstanbul'da büyük bir şirketin başında bulunan Thompson adlı İngiliz'in oturduğu evin yanında bir köşke taşınmış. Thompson ve Şehzâde çok yakın iki arkadaş olmuş. Şehzâde, İngiliz politikasına dair sohbetlerini sürdürdüğü Thompson'la birlikte ata binmekten ya da tepelerde yürüyüş yapmaktan büyük keyif alıyormuş. Şunu da söylemekte yarar var; Şehzâde'nin bu yakın arkadaşı aynı zamanda, dönemin İngiliz Büyükelçisi Sir Henry Elliot'ın da yakın arkadaşıydı. Sir Elliot da, liberal görüşlü bir devlet adamı olarak Batı'da takdirle anılan Midhat Paşa'nın dostu ve danışmanıydı. Zaman içinde Midhat Paşa sadrazam olacak ve 1876 yılında ilan edilen ilk Osmanlı Kanun-ı Esasisinin mimarı olarak tarihe geçecekti. Abdülhamid'in amcası Sultan Abdülaziz'i deviren ve aynı yıl İngiliz Büyükelçisince öngörülmüş olan darbenin altında da Midhat Paşa'nın imzası vardı. Entelektüel birikimi ve liberal eğilimleriyle tanınan genç Sultan'ın, aydın bir idarenin hüküm süreceği yeni bir döneme öncülük etmesi bekleniyordu. Ancak, Düvel-i Muazzama'nın yarattığı ve İmparatorluğu iyiden iyiye tehdit eden hasmâne siyasi iklim hava içinde, tabiatı ve terbiye tarzı gereği son derece otoriter eğilimli biri olan Sultan, kişisel gücünü zayıflatacak herhangi bir reform hareketine sıcak bakmayacaktı. Olaylar, Midhat Paşa'nın görevden alınarak hayatını kaybedeceği Hicaz'a sürülmesi ve yeni Kanun-ı Esasi'nin ilânından iki yıl gibi kısa bir süre sonra yürürlükten kaldırılmasıyla sonuçlandı.

Hükümdarlığı süresince iki önemli olay Abdülhamid'i rahatsız etmişti. Bunlardan ilki Bulgaristan'daki karmaşa, ikincisi ve daha kötüsü ise Ermeni meselesiydi. Halefi, Bulgaristan'daki can kayıpları nedeniyle Avrupa tarafından suçlanmış, Abdülhamid'e de aynı kara leke sürülmüştü. Sultan'ın biyografisini ya-

zan Joan Haslip bu olayı kastederek, 'hiçbir Avrupalı, bunun nefsi müdafaa amacıyla yapıldığını kabul etmemektedir' diyerek, Abdülhamid'in de veliaht iken can kayıplarını kınadığını ve bu konudaki duyarlılığını Thomson ile paylaştığını belirtmektedir. Sonraki dönemlerde Bulgaristan olayları için 'kendisinin ve ülkesinin başına gelebilecek en talihsiz olay' yorumunu yapacaktır.

Haslip, Sultan'ın sorumlu tutulduğu Ermeni olayları konusunda özellikle hassas olduğunu, çünkü hem kendisinin hem de kendisinden önceki padişahların Osmanlı-Rus Harbi sırasında ki ihanetlerine rağmen Ermeniler'e "hoşgörülü ve adilâne" yaklaştıklarını ve birçoğuna gerek saray ve gerekse hükümette önemli görevler verdiklerini belirtiyordu. Fakat Osmanlı-Rus Harbi'ni (1877-1878) takip eden Berlin Kongresi'nde (1878) Rusya'nın kıskırtmasıyla bu Ermeni meselesi yeniden gündeme getirilmişti. Çarlık Rusyası tarafından çıkartılan bu ikinci savaş süresince, Sultan'ı delikanlıyken amcasıyla birlikte İngiltere'ye yapmış olduğu resmi ziyaretten hatırlayan Kraliçe Victoria, Sultan ve Osmanlılar için "bu iğrenç ve yüzkarası istilacıya acımasızca terk ettiğimiz zavallı müttefikimiz" ifadesini kullanacaktı. Kraliçe, Başbakanı Lord Beaconsfield'e (Disraeli) de yazarak bu 'acımasız ve çirkin savaşın Hristiyanlık uğruna değil, (çünkü Hristiyanlar da en az Türkler kadar acımasızdı) istila amaçlı yapıldığını' ifade ediyordu. İngiltere'nin Berlin Kongresi boyunca izlediği politikanın Sultan'ı kızdıran yönü ise, İngilizler'in Türkiye'nin doğusunda, konsolos ve konsolos yardımcısı kisvesi altında Ermeni tebanın korunması amacıyla askeri personelinin konuşlandıracağı bir mevki elde etmiş olmasıydı.

Avrupalı tarihçiler tarafından hiç şüphesiz çok tartışmalı bir kişilik olarak değerlendirilen Abdülhamid, kendisine düşman olanlar tarafından bir canavar olarak gösterilirken, yandaşlarınca da en fazla iftiraya maruz kalmış ve yanlış tanıtılmış hükümdar olarak tasvir edilmiştir. Bir kronikçiye göre Disraeli kendisini şöyle tanımlıyordu: "Tam bir övgü olmasa da, olumsuz söylemlerin bir araya getirilmesiyle ortaya çıkan ılımlı bir ta-

nımla; o bir diktatör değildir, ahlâksız değildir ve namussuz değildir.” Öte yandan 1895–1896 yıllarında Ermeniler’e yönelik tavrı nedeniyle Gladstone, (İslâm’a ve Türkler’e karşı olan düşmanlığıyla bilinen eski İngiliz başbakanı) Sultan’ı “Büyük Katil”, Clémenceau ise “Yıldız Canavarı Kızıl Sultan” olarak tanımlıyorlardı. Sultan’ın tavrı konusunda en yerinde değerlendirmeyi yapabilecek kişi, Sultan’ı ilk kez gençlik döneminde tanıma fırsatı yakalayan Macar Oryantalist ve seyyah, Profesör Vambery idi. Vambery, 30 yıl sonra 1880’lerde yeniden İstanbul’a dönmüştü. O tarihten yüzyılın başına kadar, Sultan’ın takdir ettiği ve güvendiği bir dost olmuş ve öyle de kalmıştı. Vambery, Sultan’la çevirmen olmadan görüşebilen -çünkü her ikisi de Fransızca biliyordu- nadir yabancılardan biriydi. Bu nedenle Vambery’nin, Sultan’ın en yakınındaki yabancı gözlemci olma gibi ayrıcalıklı bir pozisyonu vardı ve muhtemelen Sultan Abdülhamid’in karakterine ait en doğru bilgiyi veren de olmuştur. Vambery 1890’da, Ermeni meselesinin Abdülhamid’in karşı karşıya kaldıkları içinde kendisini en fazla meşgul edeni olduğunu ve Avrupa ülkeleri arasında bu konuda en fazla İngiltere’yi suçladığını fark etmişti. Bunda da bir haklılık payı olduğunu düşünüyor ve şu gözlemi yapıyordu: “Londra, kamuoyu önünde Ermenistan dağlarındaki kargaşadan uzak duruyor gibi görünmesine karşın Küçük Asya’nın kuzeyinde bulunan İngiliz ajanlarının bu kargaşadaki payı inkâr edilemez bir gerçektir.” Vambery daha sonra, Abdülhamid’in sert önlemler almak zorunda bıraktığı için gerçekten pişmanlık duyduğunu ifade ediyor, fakat isyancı kışkırtmalar sonucu İmparatorluğun doğu vilayetlerinde baş gösteren bu isyancı kışkırtmaları bastırmak için böylesi önlemlerin gerekli olduğuna inandığını da belirtiyordu.

Osmanlı İmparatorluğu’nda hiçbir hükümdar, Abdülhamid’in 33 yıllık hükümdarlığı süresince karşılaştığı bu türden ciddi olaylarla başetmek zorunda kalmamıştı. Kırım Savaşı’ndan itibaren, kuzeyde emperyalist Çarlık Rusyası, kuzeybatıda Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, batıda Fransa, Almanya ve İngiltere gibi Avrupa tarihinin satranç tahtasındaki ana oyun-

cular ve bunların her birinin kendine özgü hedefleri düşünülüyordu ve tüm bunlara Balkanlar'ın, İstanbul ve Boğazlar'ın nihai kontrolüne giden yolda bir kapı teşkil etmesi, ya da Orta Doğu'nun doğuya açılan stratejik bir yol oluşturmaları (İngiltere'nin temel derdi Hindistan'a geçiş yolunu güven altına almak, Almanya için en büyük ideal ise Bağdad Demiryolu projesini hayata geçirmekti) gibi nedenler de eklendiğinde, Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırları içinde ve dışında sonu gelmez çatışmalara maruz kalması pek de şaşırtıcı olmasa gerektir. Ekonomik olarak zayıflatılmış, kapitülasyonların kısılcığında ezilmiş, (bakınız Ek II-B), düşmanlarının sahip olduğu modern silahlı kuvvetlerle kıyaslanabilecek hiçbir askeri güce sahip olmayan ve gittikçe küçülen bir İmparatorluğu, Sultan Abdülhamid'in 1909'a kadar bir arada tutması gerçekten hayret vericidir, hatta geriye dönüp baktığında gerçekten inanılması güç bir olaydır. Bu tarihte Sultan Abdülhamid Jöntürkler'in baskısıyla tahttan indirilmiştir. Abdülhamid tüm bunları nasıl başarmıştı? Elbette ki kurnaz ve ustaca bir diplomasiyle... Kendisi gerçekten bu konuda, eğer satranç tabiriyle ifade etmek gerekirse, "büyük üstad"dı.

İstanbul'a atanan İngiliz büyükelçilerini çoğu -ki buna hanımları da dahildi- beklentilerinin aksine, sultan'ın son derece nazik ve hoş biri olarak bulmuşlardır. Bunu, dışişleri bakanlıklarına gönderdikleri yazılarda açıkça görmek mümkündür. Rusya ile ikinci savaş patlak verdiğinde, İstanbul'da yeni görevine başlayan İngiliz Büyükelçi Henry Layard, Sultan'la ilk karşılaşmasını, Dışişleri'ne şöyle rapor ediyordu: "Sultan bende, son derece sevimli, iyi niyetli, dürüst, düşünceli ve insani yönleri güçlü olan ve her sınıftan tebarun refahı için elinden gelenin en iyisini yapmaya hazır biri izlenimini bıraktı." Bunlar deneyimli bir diplomatın gözlemleriydi. Savaş sırasında yaralı Osmanlı askerlerine baktığı için Sultan'ın takdirini kazanmış ve ölümüne değin onunla dost kalmayı başarmış birkaç ayrıcalıklı yabancından biri olan Bayan Layard ise, bir biyografi yazarına göre, ısrarla Abdülhamid'in yaratılış itibarıyla kibar ve nazik biri olduğunu, bu karakterinin hükümdarlığının ilk yıllarında karşı karşıya kaldığı

koşullar ve trajediler nedeniyle değişikliğe uğradığını savunuyordu. Gerçekten de Sultan'ın karakteri ve onun 33 yıl boyunca boğuştuğu insanüstü zorluklar daha yakından incelendiğinde, çok defa Büyük Güçler'in siyasetleri ve entrikalarının kurbanı olduğu ve hedeflerine ulaşmaya çalışan bu güçlerin kendisine ve İmparatorluğuna karşı sürdürdükleri bu acımasız ve korkunç olaylara karşı koymak zorunda kalan biri olduğu görülür.

Jön Türkler'in kurduğu İttihad ve Terakki Cemiyeti, 23 Temmuz 1908'de, Kanun-ı Esasî'yi 24 saat içinde yürürlüğe koyması için Sultan Abdülhamid'e bir muhtıra verdi. Halepli toprak sahibi zengin bir Arap'ın oğlu olan ve Beyrut'da Cizvit mektebinde eğitim görmüş Mabeyn Başkatibi İzzet Paşa'nın ordunun Jön Türkler'in yönetimindeki unsurlarına silahla karşılık verme önerisini reddeden Sultan, hemen ertesi gün 1876 Kanun-ı Esasî'sini yeniden yürürlüğe koyduğunu ilan etti. Yıllarca sarsılmaz bir sadakatle ona hizmet etmiş olan İzzet Paşa'nın İttihad ve Terakki'nin ilk hedefi olduğunu bilen Sultan'ın kendisine şöyle söylediği kaydedilir: "Ben artık yaşlandım ve İmparatorluğum da parçalanıyor. Fakat hayatta olduğum müddetçe kimseye, bana halkını iç savaşa sürükledi dedirtmem. Sen gençsin İzzet ve önünde koskoca bir hayat var. İşte sana Avrupa'da dilediğin yere seyahat etmeni sağlayacak irade-i seniyye. İlerde yaşlı biri olarak İstanbul'a döndüğünde, çok şey değişmiş olacak. Türkiye artık bir İmparatorluk değil bir devlet olacak. Demokrasi, dinin yerini almış olacak. Acaba halkım, şimdikinden daha mı mutlu olacak, işte bundan pek emin değilim." 2 Ağustos'da İzzet Paşa ve ailesi güvenli bir şekilde Avrupa'nın yolunu tutmuşlardı bile.

Dokuz ay sonra, 27 Mayıs 1909'da, Sultan'ın yeni mabeyncisi, kendisinin tahttan uzaklaştırıldığını haber vermek üzere dört kişilik bir mebus heyetinin geldiğini bildirdi. İlginç olan bu dört milletvekilinden hiçbirinin Türk asıllı olmamasıydı. Hepsisi Yunan, Ermeni ve Yahudi kökenliydi. Yalnızca içlerinden biri dışında hepsi, İttihad ve Terakki'nin önde gelen üyelerindendi. Joan Haslip'in ifadesiyle böylesine geniş bir Asya imparatorluğunun hükümdarını tahttan indirmeye tümüyle Levantenler-

den oluşan bir heyet pek de ehil sayılmazdı. Sultan tahttan indirildi ve yerine kardeşi Sultan V. Mehmet Reşad getirildi ve aynı günün akşamı Selanik'e sürgüne gönderildi. Ancak 1912 de, Avrupa savaşa doğru sürüklenirken, başkente dönmesine izin verildi.

Büyük hükümdarların sonuncularından biri olan sabık Sultan II. Abdülhamid tarihin türlü gariplikleri ve acımasız gel-gitleri karşısında korumaya çalıştığı Osmanlı İmparatorluğu'nun yenilerek dağılmasına yol açan Birinci Dünya savaşı sona ererken, Ocak 1918'de, Beylerbeyi Sarayı'nda hayata gözlerini yumdu.

Kaynaklar

H. N. Hutchinson, *The Living Rulers of Mankind*. Part XII, London, George Allen Publishers.

Joan Haslip, *The Sultan: The Life of Abdul Hamid II*. London 1973; Weidenfeld & Nicolson.

Selim Deringil, *The Well-Protected Domains*. London 1999, I. B. Tauris.

EK - II

Osmanlı İmparatorluğu'nda Kapitülasyon Rejimi, Tarihi, Kökeni ve Yapısı

Osmanlı tarihinde Kapitülasyon Rejimi olarak bilinen kapitülasyonların tarihi, kökeni ve yapısı söz konusu olduğunda, Nasim Sausa'nın bu konudaki muhteşem eserini anmadan geçmek olmaz. Sousa'nın bu kitabı, hem araştırmanın derinliği hem de bu konuda önceden yapılmış tüm çalışmaların geniş bir değerlendirmesi olması hasebiyle, temel başvuru kaynağı olarak kabul edilmektedir.

Profesör Sausa'ya göre "kapitülasyon" kelimesi ilk defa resmi olarak 1275 yılındaki bir antlaşmada kullanılmıştır. Dönemin Bizans İmparatoru'nun Cenevizlilerle ilgili yayınladığı bir beyannamede maddelere "capitula" denilmiş ve muhtemelen o tarihten itibaren "kapitülasyon" kelimesi aynı anlamda kullanılmaya başlanmıştır. Böylece kapitülasyon tabiri Ortaçağ Latincesinden türemiş olduğu ve şartları, maddeler (*capitula*) veya çeşitli maddeleri içeren küçükbaşlıklar halinde belirlenmiş bir anlaşmayı ifade etmektedir. Buradan hareketle "kapitülasyon", Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan yabancılara özel ayrıcalık ve haklar veren ve onları az ya da çok kendi ülkelerinin hukuk kurallarına tabi kılan bir anlaşma olarak açıklanabilir. Sousa, kapitülasyon kelimesinin ifade ettiği "bulunduğu ülke kanunları dışında olma prensibi"nin İsa'dan önceki yıllara kadar uzandığını da belirtiyor.

Birçok yazarın paylaştığı, Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan yabancıların sahip olduğu hakların temelini oluşturan kapitülasyonların kökeninin, Müslümanlarla gayrimüslimler arasındaki dini ve sosyal farklılıklarla ilintili olduğu anlayışını tarihi temeller üzerinde reddeden Sousa, kapitülasyon rejiminin İstanbul'un Türklér'in eline geçmesinden çok daha önceki yüzyıllarda da var olduğunu belirtmektedir. Osmanlıların tüm yaptığı, günün koşullarına uygun olarak sistemin devamını sağlamaktan ibaret olmuştur. Diğer bir ifadeyle kapitülasyonların kökeni Hristiyanlık dönemine kadar gider ve ne İslâm dini, ne de Osmanlı kanunnameleri İmparatorluk'da yabancılara tanıyan bu ayrıcalık hukukunu doğurmuş değildir. Hristiyan dünyasında çoktan ortadan kalkmışken bu sistemin Osmanlı'da devam etmesi konusunda Batılı devletlerin ısrarcı davranmalarının temelinde bu anlayış yatsa da.

Ragusa (Bosna-Hersek'in Adriyatik kıyısında bulunan şehri Dubrovnik) ve Cenova elçilerini kabul eden I. Sultan Bayezid (1389-1402), bunlara vasallık ve haraç ödemeleri karşılığında, hakimiyeti altındaki topraklarda ticaret yapma izni vermişti. Bunu, Osmanlı ekonomik gelişimi üzerinde önceleri yararlı sonra ise yıkıcı bir etkiye sahip tarihi sürecin başlangıcı olarak görmek yanlış olmayacaktır. Yabancı tüccarları doğrudan kendi elçiliklerinin yargı alanına sokan bu durum, onlara ayrıcalıklı bir hukuki konum sağlamak suretiyle gelecek yıllar için tehlikeli bir örnek oluşturacak ve böylece kapitülasyonların temeli atılmış olacaktır.

Fakat kapitülasyon sisteminin gelişiminde önemli bir ayrıntıya dikkat çekmek gerekir: Başlangıçta bu "karşılıklılık" esasına dayanırken, sonraki dönemlerde "bağlayıcı" bir karakter kazanmıştır. Biz konumuz açısından kapitülasyon rejiminin uygulamasındaki son dönemler ve özellikle, deyim yerindeyse, Osmanlı Hükümeti'nin boynundaki ilmik olan ekonomik boyutu üzerinde yoğunlaşacağız. Kapitülasyon rejimi altında verilen ayrıcalıkları, vergiden muafiyet, gümrük vergilerinde düzenlemeler ve Osmanlı maliyesi üzerindeki yabancı denetimi olarak özetlemek mümkündür.

18. yüzyılın sonunda, Rum, Ermeni ve bir dereceye kadar da Yahudi azınlıklar, İmparatorluğun ticaret ve finans alanında bariz bir üstünlük elde etmişlerdi ve dış ticaretin önemli bir bölümü bu azınlıkların elindeydi. 19. yüzyılın ortalarına gelindiğinde, yapılan ticari antlaşmalar artık hükümetin ekonomiyi koruma ve gelir elde etme amacıyla ithalat üzerindeki gümrükten vergilerini artırmasını imkansız hale getirmişti. Çünkü kapitülasyonlar yabancıları ve "himaye edilen" gayrimüslimleri vergi ve yargı dışı bırakıyor, onları Türkler'in karşısında oldukça avantajlı bir konuma getiriyordu. Aynı zamanda hükümetin yapacağı mali reformun da önünü kesiyorlardı çünkü yabancılar ve "himaye altındaki" azınlıklar vergi dışı bırakılırken Türkler'i vergilendirmek, siyasi açıdan kabul edilemez bir davranış olurdu. Osmanlı yönetimi üzerinde son derece etkili olan ve İmparatorluğun topraklarına göz diken dönemin Avrupa Güçleri de zaten mali sistemde yapılacak herhangi bir etkin reforma karşıydılar.

Kapitülasyonlar adı altında -artık tamamen baskı altında tanınan ayrıcalıklara ek olarak, 19. yüzyılda hükümdarlar İmparatorluk'daki temel endüstri ve ulaşım imkânlarını -geç de olsa- geliştirme gereğini hissetmişlerdi. İçeriden bir gelişme sağlamaya yönelik dağınık çabaların başarısızlıkla sonuçlanmasının ardından, özel imtiyazlar tanıyarak ülkeye yabancı sermayeyi çekme yoluna gittiler; özellikle de demiryolları, madencilik ve kamu hizmetleri alanında. Fakat hükümet güç kaybettikçe, bu imtiyazlar giderek daha fazla yabancıların lehine, İmparatorluğun ise aleyhine bir şekle büründü. Her ne kadar Osmanlı Devleti bu imtiyazlar aracılığıyla, başka türlü gerçekleşmesi mümkün olmayan bazı imkanlar elde ettiyse de İmparatorluk bunun bedelini ağır ödedi.

19. yüzyılın ikinci yarısı ve 20. yüzyılın başlarında kapitülasyonlar öyle bir noktaya geldi ki, artık Osmanlı hükümeti büyük devletlerin onayı olmadan adım atamaz durumdaydı. Örneğin ülkedeki yabancı bankalar, neredeyse Osmanlı hükümetinin hiç denetimi olmaksızın kendi ülkelerinin kanunlarına göre

işlerini yürütüyorlardı. Yabancıların olan Osmanlı Bankası'nın para basmak, hükümetin para deposu olmak ve hükümet ödemelerini yapmak gibi son derece geniş görev ve yetkileri vardı.

1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi bu baş aşağı gidişi hızlandıran dönüm noktası oldu. Bu savaş, İmparatorluğun yüzyıl içinde verdiği ölüm kalım savaşlarının dördüncüsüydü ve Kırım Savaşı'nda Osmanlı'nın yanında yer alan Batılı müttefikleri, bu kez İmparatorluğu yalnız bırakmışlardı. Savaş, Çarlık Rusyası'nın kabule zorladığı Osmanlı'nın elini kolunu bağlayan ve küçültücü hükümler içeren Ayastefanos Antlaşması'nın imzalanmasıyla son buldu (1878). Bu aşamada İngiltere, antlaşmanın bölgede kendi çıkarlarını tehdit edeceği endişesiyle, Sultan II. Abdülhamid'in yardımına koştu ve Ayastefanos'un hükümlerinin yeniden gözden geçirilmesi gereğini seslendirerek tüm Batılı güçleri 1878'in ortalarında, Berlin Kongresi'nin toplanması hususunda anlaşmasını sağladı. Bu diplomatik "kurtarma operasyonu" karşılığında Sultan'ın Kıbrıs'ı İngiltere'ye devretmesini temin etti ve buna ilişkin anlaşma 4 Haziran 1878'de, Berlin Kongresi'nin açılışından dokuz gün önce, Kongre'ye katılan diğer devletlerin itirazlarına rağmen, imzalandı.

Osmanlı-Rus Harbi'nin sonuçları ve Berlin Kongresi'nde yüklenilen zorlu şartlar devletin zaten sallantıda olan mali durumunu iyice kötüleştirdiğinden, devlet Batı'dan alınan borçların faizlerini ödeyemez hale geldi. Hazine, özel bankalardan "bugün aldığı borcu akşam yer" durumuna düşürülünce Sultan, Düyun-u Umumiye meselesini görüşmek amacıyla tahvil sahibi yabancıların temsilcilerini ülkeye davet etmek zorunda kaldı. Böylece İstanbul'da İngiltere Almanya, Fransa, Avusturya ve İtalya'nın mali uzmanlarından oluşan Düyun-u Umumiye İdaresi'nin kuruluşuna giden yol açılmış oluyordu.

Bu İdare'nin, İmparatorluğun kaos içindeki mali durumdan çıkmasına önemli ölçüde yardım ettiğine ve 1880'ler ve 1890'ların başlarında ekonomiyi yeniden istikrara kavuşturduğuna şüphe yoktur. Fakat büyük devletlerin çıkar çatışmaları nedeniyle kışkırttıkları bölgesel ayaklanmalar İmparatorluk

topraklarının elden çıkmasına yol açmış ve devletin ekonomik sorunlardan doğan sıkıntıyla baş edebilmesini zorlaştırmıştır. Böylece Düyun-u Umumiye İdaresi, kapitülasyonları sürdürmenin ve 20. yüzyılın ilk on yılında yani Birinci Dünya Savaşı'na giden süreçte, Osmanlı ekonomisinin çıkmaza sokulmasının bir aracı haline gelerek, 1923 deki Lozan Antlaşması'yla son noktası konan Osmanlı İmparatorluğu'nun savaş sonrasındaki nihai çözümüne sebep olmuştur.

Kaynaklar

- Nasim Sousa, *The Capitulatory Regime of Turkey- Its History, Origin and Nature*. The John Hopkins Press, 1933 (Ph.D).
- Charles Issawi, *The Economic History of Turkey 1800-1914*.
The Economy of Turkey, Report of the International Bank for Reconstruction and Development, John Hopkins Press, 1951.
- Joan Haslip, *The Life of Abdul Hamid II*. Weidenfeld & Nicolson Ltd. 1973. (ilk basım: Cassel &Co., 1958).

EK - III

Lozan Barış Antlaşması, 24 Temmuz 1923

Lozan Barış Konferansı 21 Kasım 1922'de toplandı. Konferansın nihai hedefi, Türkiye'nin temsilcisi Cumhuriyet rejimiy-le artık "eski düşman" olarak niteleyebileceğimiz ülke arasında-ki önemli konulara çözüm getirecek bir barış antlaşmasının im- zalanmasıydı. Konferansa katılan ülkelerden İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan, Romanya, Sırp-Hırvat-Sloven dev-leti bir tarafta, Türkiye diğer taraftaydı. Konferansın hedefi aç- ılıştta şu sözlerle ifade ediliyordu: "Doğu'da 1914'den bu yana sürmekte olan savaşa son vermek; ülke halklarının karşılıklı ya- rarına hizmet edecek dostluk ve ticaret ilişkilerini yeniden tesis etmek; ve bu ilişkileri devletlerin bağımsızlık ve egemenlik hak- larına saygı esasına dayalı olarak kurmak; bu amaçları gerçek- leştirmek üzere bir antlaşma yapılmasına karar verilmiştir..."

Ankara Hükümeti'nin delegasyonunun başında, İngiliz Dı- şışleri Bakanı Lord Curzon'u zaman zaman umutsuzluğa düşü- recek kadar çetin bir müzakereci çıkan İsmet İnönü bulunmak- taydı. Müttefiklerin kabul edilmesi imkânsız teklifleri karşısın- da kısmi sağrılığını son derece başarılı bir şekilde kullanmış ol- duğu söylenir. Ankara Hükümeti'nin bağımsız ve egemen bir devlet olduğu ve ona bu çerçevede davranılması gerektiği pren- sibine sıkı sıkıya bağlı kalmıştır.

Tartışmalı birçok konu arasında İsmet Paşa, Müttefik delegasyonunca 6 Ocak 1923'de önerilen taslak antlaşmanın 60. maddesindeki bir ifadeye şiddetle karşı çıkıyordu. Şöyle diyordu metin: "Türkiye'den ayrılan topraklar üzerinde kurulan devletler, bu topraklardaki Osmanlı devleti ve Hazine-i Hassa adına kayıtlı olan emlak ve mallara herhangi bir ödeme yapmaksızın sahip olurlar." İnönü bu ifadede yer alan ve hususi mülkiyete konu olan malları kapsayan Hazine-i Hassa'nın metinde yer almasına itiraz etmişti (yazarın notu: Osmanlı Hanedanı'na ait olan mallar).

Aylarca süren sonuçsuz tartışmaların ardından Konferans'a 4 Şubat 1923'de ara verildi. 23 Nisan 1923'de yeniden çalışmalarına başlayan Konferans'daki Türk delegasyonunun karşı teklifi şu noktaları içermekteydi:

"Türkiye'den ayrılan topraklar üzerinde kurulan devletler, Osmanlı İmparatorluğu adına bu topraklarda kayıtlı tüm taşınır ve taşınmaz mallara herhangi bir ödeme yapmaksızın sahip olurlar. Adı geçen topraklarda yer alan taşınır ve taşınmaz mallar üzerindeki Hazine-i Hassa'ya ait haklar ve onun adına yapılmış kayıtlar, olduğu gibi korunacaktır."

Çok sert tartışmalar cereyan etmiş, fakat İsmet İnönü tavrını değiştirmeyerek İngiliz delegasyonundan bir temsilciye, 'anlayışsızlığı ve inatçılığı, Müttefik delegelerinin sabrını ciddi biçimde zorluyor!' dedirtmiştir. İngiltere'nin gözünün Mezopotamya'daki şahsi mülkiyet konumundaki petrol bölgelerinde olduğu açıktı.

Uzmanlardan oluşan Komite'nin 29 Haziran 1923'de hazırladığı nihai taslakta şunlar yazılıydı:

"Bu antlaşmayla, Asya da Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılan topraklar üzerinde kurulan devletler, Osmanlı İmparatorluğu'na ait bu topraklarda bulunan tüm taşınır ve taşınmaz mallara herhangi bir karşılık ödemeksizin sahip olacaklardır.

Bu madde, 26 Ağustos 1324 (8 Eylül 1908) ve 20 Nisan 1325 (2 Mayıs 1909)'de yayınlanan irade-i seniyyelerle Hazine-i Hassa'dan devlete devredilen tüm taşınır ve taşınmaz mallar ile 30 Ekim 1918'de Hazine-i Hassa'nın kamu hizmetleri adına idare ettiklerinin hepsini kapsar, adı geçen devletler bu taşınır ve taşınmaz mallarla ilgili olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun yerine geçmiş oluyorlar. Bu araziler üzerinde kurulu vakıfların hakları da tanınacaktır..

Bu maddenin şartları, önceki paragrafta değinilmemiş olan Hazine-i Hassa adına kayıtlı ya da onun tarafından idare olunan taşınır ve taşınmaz malların hukuki konumunu değiştirmeyecektir."

İkinci fıkradaki can alıcı kısım şuydu: "Adı geçen devletler, emlak ve mallar söz konusu olduğunda Osmanlı İmparatorluğu'nun yerine geçmektedir." İfadesi tanınmış avukatların yorumuna göre, Müttefik Devletler'in açıkça, Osmanlı İmparatorluğu'na ait olan her şeye el koymaları demektir. 1908 ve 1909 iradeleri geçersiz olup söz konusu malvarlığı Osmanlı Devleti'ne devredilmemiş olduğundan (1946'da Türk Yargıtay'ının da onayladığı üzere), Osmanlı İmparatorluğu'nun yerine geçen Müttefikler Osmanlı'ya ait olmayan bir şey üzerinde hak iddia edemezlerdi. Ve ilerde göreceğimiz gibi, Uzmanlar Komitesi'nin hazırladığı son taslak kabul edilmiş ve Antlaşma'nın 60. maddesine dahil edilmişti. İsmet İnönü hem bunu, hem de Ankara Hükümeti'nin diğer birçok hedefini gerçekleştirmişti.

Lozan Konferansı nihayet 24 Temmuz 1923'de ilgili taraflarca imzalandı ve Konferans görevini tamamlamış oldu.

Antlaşma'nın, Osmanlı varislerinin Mezopotamya'daki şahsi malvarlıklarına ait iddialarını ilgilendiren iki maddesi aşağıda yer almaktadır:

"60. madde: Gerek Balkan Savaşları sonucunda gerek işbu Antlaşma ile Osmanlı İmparatorluğu'ndan kendilerine toprak verilmiş ya da verilmekte olan devletler Osmanlı İmpa-

ratorluğu'nun bu topraklar üzerindeki, taşınır ve taşınmaz mallarına, karşılık ödemedен, sahip olacaklardır."

"Şurası kararlaştırılmıştır ki, 26 Ağustos 1324 (8 Eylül 1908) ve 20 Nisan 1325 (2 Mayıs 1909) günlü iradelerin, Hazine-i Hassa'dan devlete geçirilmesini emrettiği taşınır ve taşınmaz mallar ile 30 Ekim 1918'de Hazine-i Hassa'ca kamu hizmetleri için yönetilmekte olan taşınır ve taşınmaz mallar, söz konusu devletlerin bu mallara ilişkin konularda Osmanlı İmparatorluğu yerine geçmeleri gerekeceğinden, bu mallar üzerinde kurulmuş olan vakıflar geçerli sayılmak üzere, yukarıdaki fıkrada anılan taşınır ve taşınmaz malların kapsamı içine girecektir."

"Gerek Balkan Savaşları sonucunda, gerekse daha sonra Yunanistan'a geçmiş olan eski Osmanlı İmparatorluğu toprakları üzerinde bulunup Hazine-i Hassa'dan devlete geçmiş taşınır ve taşınmaz mallar konusunda Türk Hükümeti ile Yunan hükümeti arasında çıkan anlaşmazlık, 1-14 Kasım 1913 günlü Atina Antlaşması'na ekli 2 sayılı özel protokol gereğince, Lahey (Hague)'de bir tahkim mahkemesine sunulacaktır."

"Bu maddenin hükümleri Hazine-i Hassa adına kayıtlı ya da onun yönettiği, işbu maddenin 2. ve 3. fıkralarında öngörülmeуen, taşınır ve taşınmaz malların hukuki niteliğini değıştirmeyecektir."

"65. madde: 29 Ekim 1914 günü Müttefik Devletler uyruğı bulunan kişilerin olup işbu Antlaşma'nın yürürlüğe konulduğu gün Türk kalacak topraklar üzerinde kimliğı belirlenecek mallar, haklar ve çıkarlar, bulundukları durumda, hak sahiplerine hemen geri verilecektir."

"Buna karşılık Türk uyruklarının olup 29 Ekim 1914 günü Müttefik devletlerin egemenliğı ya da koruyuculuğı altında bulunan, ya da Balkan Savaşları sonunda Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılarak bugün söz konusu devletlerin egemenliğı altında tutulan topraklar üzerinde kimliğı belirlenebilecek mallar, haklar ve çıkarlar, mevcut halleriyle sahiplerine hemen geri verilecektir. Aynı şart, işbu Antlaşma ile Osmanlı İmparatorluğu'ndan kopartılan topraklarda Türk uy-

ruklulara ait mallar, haklar ve çıkarlar içinde uygulanacak, Müttefik Devletler tarafından nakde çevrilmiş ya da başka olağanüstü önlemlere tabi kılınmış olmaları durumu değiştirmeyecektir.”

“İşbu Antlaşma ile Osmanlı İmparatorluğundan ayrılan bir ülkede bulunup Osmanlı Hükümetince olağanüstü savaş önlemlerine konu olduktan sonra, halihazırda o ülkede egemenliğini sürdüren bağıtlı devletin yönetim altında bulunan kimliği belirlenebilecek mallar, haklar ve çıkarlar meşru hak sahiplerine, bulundukları durumda, geri verilecektir. Aynı şart, konusu ülke üzerinde egemenliğini sürdüren bağıtlı devletçe nakde çevrilmiş olan taşınmaz mallar için de uygulanacaktır. Kişiler arasında bunların dışında tüm hak talepleri, yetkili yerel mahkemeler önünde ileri sürülecektir.”

“Üzerinde hak ileri sürülen malların kimliğine ya da geri verilmesine ilişkin tüm anlaşmazlıklar bu bölümün V. kesiminde yazılı karma hakem mahkemesine sunulacaktır.”

Kaynaklar

Stanford J. Shaw&Ezel Kural Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*. Cilt: II Bölüm: 5. Cambridge University Press, 1977.

British National Archives, FO 371/44162; Lozan Konferansı Tutanakları, seri 1 ve 2; s. 8-9.

Lozan'da 24 Temmuz 1923'de Türkiye ile imzalanan Barış Antlaşması'nın Metni- *The Treaties of Peace 1919-1923*, Cilt: II; Carnegie Endowment for International Peace, New York, 1924.

EK - IV

Osmanlı Hanedanının Mal Varlığı Davasına Bakan Uluslararası Avukatların Listesi

Osmanlı varisleri 1920'lerden bu yana çeşitli dönemlerde, şimdi Irak olarak bilinen Mezopotamya'da şahsi malvarlıklarına ait iddialarının geçerliliğini kanıtlamak amacıyla, kendilerini temsil eden tanınmış uluslararası hukuk uzmanlarıyla birlikte çalıştılar. Bu avukatların en önde gelenlerinden bir kısmının adları aşağıda yer almaktadır:

Prof. Ernest ROGUIN: Lozan Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde profesör, Uluslararası Hukuk Enstitüsü fahri üyesi ve İsviçre Dışişleri'nin eski danışmanı.

Maitre Georges PELLIS: Vaud Kantonu Mahkemesi ve İsviçre Federal Mahkemesi avukatı. Hukuk doktoru.

M. Nicholas POLITIS: Paris Üniversitesi Hukuk Fakültesi fahri profesörü; Fransa Enstitüsü, Atina Akademisi ve Uluslararası Hukuk Enstitüsü üyesi; Lahey (Hague) Hukuk Akademisi rektör yardımcısı; Lahey Adalet Divanı üyesi; bir dönem Milletler Cemiyeti Genel Kurulu başkanı. 1916, 1922 ve 1936 yıllarında Yunanistan Dışişleri Bakanı.

M. Achille MESTRE: Paris Üniversitesi Hukuk Fakültesi profesörü; Paris Hukuk Fakültesi fahri profesörü.

M. Marcel SIBERT: Paris Üniversitesi Hukuk Fakültesi profesörü; Uluslararası Hukuk Enstitüsü yardımcı üyesi; bir dönem Fransa Uluslararası İlişkiler Komitesi başkanı. Fransızca ve uluslararası hukuk üzerine yazılmış birçok kitabın yazarı.

Rt. Hon. Sir Lionel HEALD: KC (1937); Muhafazakâr parlamenter (1950); Adalet Bakanı (1951-54); Lordlar Kamarası Hususi Divanı üyesi (1954).

Lord Cyril John RADCLIFFE (1899-1978): KC (1935). Savaş dönemi Enformasyon Bakanlığı genel müdürü (1941-45); Lordlar Kamarası Hususi Divanı üyesi (1949); 1961'deki Güvenlik Önlemleri ve Uygulamaları Soruşturma Komisyonu başkanlığı da dahil olmak üzere üst düzey kurul ve komitelerde çeşitli görevlerde bulunmuştur. 1962'de vikont; 1956'da Kıbrıs Anayasa Komisyonu üyesi, 1949'da Temyiz Mahkemesi başkanı; Calouste Gülbekyan'ın hukuk müşaviri ve İngiltere'nin en seçkin avukatlarından biri.

Lord Walter Turner MONCKTON (1891-1965): KC (1930); Lordlar Kamarası Hususi Divanı üyesi (1951); 1957'de Vikont; Galler Prensi'nin (sonraki yıllarda tahttan indirilen Kral VIII. Edward olarak tanınacaktır) hukuk müşaviri (1932-36); 1936'daki tahttan indirilme krizi sırasında da aynı görevde; savaş dönemi Enformasyon Bakanlığı genel müdürü (1940-1941); 1951'den itibaren Muhafazakâr parlamenter; Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanı (1955-56); emeklilik yıllarında bir dönem *Iraq Petroleum Company* (Irak Petrol Şirketi) başkanı.

Rt. Hon. Sir Stafford CRIPPS (1889-1952): KC(1927); Lordlar Kamarası Hususi Divanı üyesi (1951); İftihar Nişanı (1951); 1931'den itibaren parlamenter, ancak II. Dünya Savaşı yıllarında bağımsız; Moskova büyükelçisi (1940-42); Ferman mühürü emini (*Lord Privy Seal*) ve Avam Kamarası grup başkanı (1942); Havacılık Sanayi Bakanı (1942-45); Ticaret Odası başkanı (1945); Ekonomi Bakanı (1947); Maliye Bakanı (1947-50) ve başarılı kemer sıkma politikasının uygulayıcısı. Rahatsızlık nedeniyle 1950'de emekliye ayrılmıştır.

Lord John SIMON (1873-1954): KC(1908); Lordlar Kamarası Hususi Divanı üyesi (1912); vikont (1940); Liberal parlamenter (1906); İçişlerinden Sorumlu Devlet Bakanı (1915-16); Dışişlerinden Sorumlu Bakanı (1931-35); İçişlerinden Sorumlu Devlet Bakanı ve Avam Kamarası başkan yardımcısı (1935-37); Maliye Bakanı (1937-40); Lordlar Kamarası Başkanı ve Adalet Bakanı (1940-45).

Lord William JOWITT (1885-1957): KC (1922); vikont (1922); kont (1951); önce Liberal sonra İşçi Partisi parlamenter (1922-24 ve 1939'dan itibaren); 1929'daki İşçi Partisi Hükümeti'nde Adalet Bakanı; Churchill'in koalisyon hükümetinde başsavcı (1940-42); II. Dünya Savaşı yıllarında üstlenilmiş çeşitli görevler (1942-45); Clement Attlee'nin İşçi Partisi Hükümeti'nde Lordlar Kamarası Başkanı ve Adalet Bakanı (1945-51) ki bu dönemde Nürnberg davasının hazırlanmasında kilit görev üstlenmişti; İşçi Partisi'nin Lordlar Kamarası grup başkanı (1952-55); hazırlamış olduğu İngiliz Hukuk Sözlüğü kendisinin 1957'deki ölümünün ardından basılabilmektedir.

Tüm yukarıda adı geçen veya geçmeyen uluslararası avukatların her biri istisnasız, Osmanlı varislerinin davası lehine görüş bildirmişler ve İngiliz Hükümeti'nin yıllarca ileri sürdüğü argümanları, savunulmaz olduğu gerekçesiyle reddetmişlerdir.

EK - V

Calouste S. Gülbekyan'ın Kısa Biyografisi

Calouste S. Gülbekyan 23 Mart 1869'da Üsküdar'da Ermeni bir anne babanın çocuğu olarak dünyaya geldi. Osmanlı tebası bir Ermeni olarak önce İstanbul'da Fransız Lisesi'nde sonra Fransa'da Marsilya'da ve nihayet Londra'da King's College'da okudu. Buradan inşaat mühendisliği diplomasını birincilikle alan Gülbekyan aynı okulda sonradan fahri öğretim üyesi oldu. 1888'de 19 yaşındayken, zengin bir tüccar ve banker olan babasının Bakû'deki petrol işine girdi. 1891'de Paris'deyken petrol üzerine yazdığı bir dizi makaleyle dikkatleri üzerinde toplamıştı. Bu makalelerden biri önemli Fransız dergilerinden *La Revue des Deux Mondes*'de yayınlanmıştı. Bu makale onu, geleceğin enerji kaynağı olacak petrolün önemini kavrayan genç bir adam olarak, seçkin bir konuma getirmiş ve sonunda petrol işinde fevkalade başarılı bir kariyere sahip olmasının yolunu açmıştır.

1945'de kaleme aldığı anılarında Gülbekyan, babasının 'petrol ithalatçısı olmasının yanı sıra, acenteleri aracılığıyla Mezopotamya'daki Hazine-i Hassa (Ceb-i Hümâyûn) gelirlerinin toplanmasıyla da görevlendirildiğini' yazıyor ve şöyle devam ediyordu: "Yazdıklarım, babamın ve Maadin Nazırı Selim Efendi'nin çok yakın arkadaşı olan Hazine-i Hassa Nazırı Hagop Paşa'nın dikkatini çekti" ve 1893-94 yılları arasında Paşa 'beklen-

medik bir biçimde' eleştirilere maruz kaldı. 'Hagop Paşa ve Selim Efendi, benden, Mezopotamya'nın petrol kaynakları konusunda bulabileceğim tüm bilgileri toplamamı istediler...Çeşitli seyyahların yazdığı kitaplardan, esas olarak Albay Chesney'nin Doğu Hindistan'daki görevi sırasında yazdığı raporlardan ve özellikle de Mezopotamya'da Anadolu Demiryolu için çalışan bazı mühendislerden duyduklarım ve derlediklerimden ibaret olan kapsamlı bir rapor hazırladım.' Bu yıllar, Almanlar'ın, *Deutsche Bank*'ın projesi olan Anadolu Demiryolu Şirketi için Mezopotamya'da maden ve petrol imtiyazları elde edebilmek amacıyla yoğun çaba harcadıkları dönemdi. Gülbekyan şunu da ekliyor: 'Değeri her ne olursa olsun, hazırladığım rapor Hazine-i Hassa nazırını harekete geçirerek, Sultan adına, Mezopotamya'nın çeşitli vilayetlerinde arazi satın almasına sebep oldu. Hazine-i Hassa Nazırı raporumu hazırlarken gösterdiğim çabalardan dolayı bana teşekkür etti ve o gün bana asla unutamayacağım bir şey söyledi: "Evladım, kendinle gurur duymalısın çünkü Efendimizin hazinesine büyük hizmetlerin dokundu. "Bu şerefın dışında, katlandığım onca sıkıntıya karşın doğrudan ya da dolaylı olarak hiçbir biçimde ödüllendirilmedim. Kendisinin de kabul ettiği gibi raporu derlerken pek de bir zorluk yaşamamıştı, hele bir de Mezopotamya'ya hiç ayak basmadığını düşünürseniz! Fakat kendisinin çok işine yaramış ve onu ileriki yıllarda çok önemli bağlantıları rahatlıkla kullanabileceği, herkesin imrendiği bir konuma getirmişti. Mezopotamya petrolünün hayatının odağında bulunması ve muazzam zenginliğinin kaynağını oluşturmasına karşın, ilginçtir, hayatında bir kez bile, Irak'ı ziyaret etmemiştir.

Gülbekyan, 1896'da Ermeni olaylarının zirvede olduğu dönemde ülkeden ayrılmış ve Mısır üzerinden İngiltere'ye giderek 1902'de İngiliz vatandaşlığına geçmiştir. İngiltere'de üst düzey birçok arkadaşı vardı ve İngiliz petrol şirketleri ve sermayedarlarıyla yakın ilişkileri sayesinde petrol işinde faaldi. Akıllı bir şekilde Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ticari ve siyasi gelişmelerle yakından ilgilenmeyi sürdürmüş, Bakû'nün önde gelen

petrol zenginlerinden Nobellerle, *Royal Dutch-Shell Company* ve petrol işiyle uğraşan bazı önemli kişilerle, -örneğin, Gülbekyan'ın anılarında 'hiçbir şüpheye yer bırakmayacak biçimde, İngiliz petrol endüstrisinin babası' olarak tanımladığı Paris'deki Messrs Rothschild'ın temsilcisi Frederick Lane ile- yakın iş ilişkileri kurmuştur.

Yine anılarında Gülbekyan şöyle der: "*Royal Deutsch-Shell* ile çok yakın ilişkim oldu ve dünyanın birçok yerindeki büyük şirketleri işin içine dahil ederek şirketin gelişmesine önemli ölçüde katkıda bulundum." Gülbekyan daha sonra işleri nasıl yürüttüğü konusunda bilgi verir: "Kişisel çabalarım sadece birkaç kez sabit ücretle ödüllendirildi. İlke olarak kendime tamamen serbestiyet tanıma yolunu benimsedim. Gerçi şirketle (diyelim *Royal Dutch-Shell*) yakından bağlantılıydım ve pratikte ortak çalışmalarımız olmaktaydı ama idari ve icrai mükellefiyetler olmaksızın. Kendime özel bir konum yaratmıştım ve bu sonraları büyük kıskançlıklara yol açtı. Bu şekilde benim aracılığım ile başlatılan ve pek çoğu önemli sonuçlar doğuran işlerdeki risk karşılığı payıma düşeni alarak işe dahil oluyordum." Anılarındaki bu ifade, onun tüm iş ilişkilerine hakim olmuş felsefesini açıkça göstermektedir. 1908 yılına gelindiğinde servetinin yarım milyon Sterlin civarında olduğu tahmin ediliyordu.

Petrol işinde kendisini fenomenleştiren başarısının ardındaki sıçrama tahtası, hiç şüphesiz Mezopotamya petrol yataklarıydı. Sultan II. Abdülhamid'in tahttan uzaklaştırılmasıyla sonuçlanan Jöntürk hareketini (1908-1909) takiben, Gülbekyan 1910 yılında Türkiye'nin Londra ve Paris büyükelçiliklerine ekonomik ve mali danışman oldu. 1912'de ise Türk Hükümeti'ne üst düzeyde mali danışmandı. Her iki görev de nüfuzunu kullanabileceği önemli görevlerdi. 1910 yılında Sir Ernest Cassel başkanlığında İstanbul'a gönderilen mali heyetin teknik danışmanı olarak, bu acımasız yabancı rekabet karşısında çıkarlarını koruması amacıyla İngiliz Hükümeti tarafından gönderilmiş, ana hissedarlardan biri olarak *British National Bank of Turkey*'nin kurulmasında rol oynamıştı. Banka ise, 1912'de *Turkish*

Petroleum Company'nin kurulmasında önemli bir rol üstlenmiş ve Gülbekyan'ın, 1929 yılında *Iraq Petroleum Company*'e dönüşen *Turkish Petroleum Company*' de önemli bir konuma gelmesi-ne hizmet eden bir truva atı olmuştur.

Eski Osmanlı topraklarında, petrol sanayinde gelişmelerin yaşandığı iki dünya savaşı arasındaki dönemde Gülbekyan, kendisini ana oyuncu olarak kabul ettirmiş, ister diğer petrol şirketleri ister hükümetler olsun, yeni gelenlere karşı daima kendi kalesini korumuş, ve *Iraq Petroleum Company*'den %5 lik bir pay kapmayı başararak herkesçe bilinen "Bay %5" lakabına hak kazanmıştı. Birinci Dünya Savaşı'nı takip eden yıllarda, eski Osmanlı İmparatorluğu'nda *Turkish Petroleum Company*'nin aracılığı olmaksızın hiçbir ortağın imtiyaz peşinde koşmaması şartını getirerek TPC'ye yeni şeklini veren 1914 tarihli İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nın anlaşmasındaki bu maddenin korunması için amansız bir mücadele vermişti. Nihayet Amerikan çıkarlarının da dahil edilmesi yolunda yıllarca sürdürülen çekişmeli müzakereler sonrasında tüm ortaklar yeni bir antlaşma yapmak üzere 1928'de, Belçika'da Ostend'de toplandılar. Ve burada Gülbekyan eşsiz bir performans sergiledi! Toplantıdaki hiç kimse eski Osmanlı İmparatorluğu'nun tam olarak ne demek olduğunu bilmediği için, Gülbekyan İmparatorluğun bir haritasını istedi ve kırmızı bir kalem çıkararak İran ve Kuveyt dışında Ortadoğu'nun gelecekteki bütün petrol alanlarını kapsayan geniş bir alanı daire içine aldı! Bu tarihten itibaren "Kırmızı Hat Antlaşması" olarak bilinecek olan antlaşma işte böyle doğdu ve onlarca yıl yürürlükte kaldı. O hiç şüphesiz 20. yüzyılın en büyük girişimci dehasıydı.

O her zaman bağımsız hareket edebilmenin yollarını aramış sıra dışı bir kişilikti. 1922-23 yıllarında Lozan'daki Barış Konferansı'na katılan Ermeni delegasyonu, liderleri olması için kendisine başvurduğunda, bu teklifi reddetmişti. 1928 yılında Fransız Dışişleri Bakanlığı, Fransa'ya yaptığı hizmetlerden dolayı kendisine "Legion d'Honneur" vermek istediğinde Gülbekyan bu nişanı kabul etmemişti. Tıpkı sonraları İngiliz Dışişleri

Bakanlığı'nın, kendisine şövalyelik vermek istediğinde yaptığı gibi. Her ikisi de Lizbon'da olmak üzere, yaşamı boyunca topladığı eşsiz parçalardan oluşan muhteşem bir sanat koleksiyonu meydana getirdi ve sınırsız servetiyle de Gülbekyan Vakfı'nı kurdu. 1955 yılında Lizbon'da 86 yaşında vefât etti.

Londra'da yayınlanmakta olan *The Times* gazetesinin Lizbon muhabirinin 28 Ağustos 1964'de kaleme aldığı "Gülbekyan Vakfı Bağışları" başlıklı habere göre, Lizbon merkezli Vakıf, dünya çapında son yedi yılda (1957-64) çeşitli hayır işlerine, yaklaşık 15,500,000 Sterlin yardımda bulunmuştu. Vakfın geliri 1963 yılı sonunda yaklaşık 29,000,000 Sterlin'i bulmuştu.

Kaynaklar

Ralph Hewins, *Mr. Five Percent- The Biography of Calouste Gulbenkian*. Hutchinson & Co. Ltd, 1957.

Marian Kent, *Oil and Empire- British Policy and Mesopotamian Oil 1900-1920*. Macmillan Press, 1976.

Anthony Sampson, *The Seven Sisters*. Hodder & Stoughton, 1975.

Nubar Gulbenkian., *Pantaraxia- An Autobiography*. Hutchinson, 1965.

EK - VI

Irak Petrol Şirketi (*Iraq Petroleum Company-IPC*) *Dâhice Bir Girişim - Temel Aşamalar*

1890 Genç Calouste Gülbekyan Osmanlı Hükümeti adına Mezopotamya'nın muhtemel petrol kaynaklarını içeren bir rapor hazırladı.

1890-1900 Sultan Abdülhamid, Mezopotamya'da petrol yataklarının bulunduğu şahsi mülkler edindi.

1909 Jön Türkler Abdülhamid'i tahttan indirdi ve Hazine-i Hassa'nın şahsi petrol mülklerini devlete devretti.

1910 Gülbenkyan, Sir Earnest Cassel, Lord Farrington ve Lord Revelstoke ile birlikte *National Bank of Turkey*' i kurdu ve kendisi de başkan oldu.

1911 Gülbenkyan, Londra menşeli *The African and Eastern Concessions Ltd.* şirketini £1'er Sterlinlik hisselerden oluşmak kaydıyla £80,000 Sterlinlik sermayeyle kurdu. Bu hisselerden 28,000'i *National Bank* ve Cassel'e, 32,000'i Gülbekyan'a ve 20,000'i de (bedava) Almanlar'a aitti.

1912 *The African and Eastern Concessions* artık *The Turkish Petroleum Company* olmuştu ve şirkette *National Bank* ve Cassel 28,000, Almanlar 20,000 ve Gülbekyan 12,000'ini Anglo-Saxon'a (*Royal Dutsch-Shell*) devretmiş olarak sadece 12,000 hisseye sahipti.

1914 (Mart) İngiliz Dışişleri Bakanlığı Antlaşması: Dışişleri destekli *D'Arcy Exploration Co.* %50 payla *Turkish Petroleum Company*'e dahil edildi. Almanlar'ın ve *Royal Dutch-Shell*'in her biri %25 paya sahipti. Gülbekyan'ın hakları gasp edildi ve oy hakkı olmaksızın kendisine %5 hisse tahsis edildi. Anlaşma, 'Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde, ham petrol üretimi ve işlenmesinde, doğrudan ya da dolaylı olarak' hiçbir imzacı tarafın bağımsız olarak hareket edemeyeceğinin altını çiziyordu.

1914 (Haziran) İngiltere ve Almanya, Sadrazam Sait Halim Paşa'nın İstanbul'daki büyükelçiliklerine yazılmış bir mektupla 'Musul ve Bağdad vilayetlerinde bulunmuş ya da bulunacak olan' petrol yataklarını kendilerine kiralama sözü vermesini temin ettiler.

1914-1915 İngiliz Hükümeti, *Anglo-Persian* şirketinin Mezopotamya'nın tümünü kapsayan imtiyaz talebine arka çıktı.

1915-1916 Long-Berenger Antlaşması: Petrol imtiyazında Almanlar'a ait payın Fransızlarca alınması. Sykes-Picot Antlaşması: "İngilizler'in petrol haklarına dokunulmaksızın" Musul'un Fransa'ya bırakılması.

1918 Lloyd George-Clemenceau Antlaşması durumu tersine çevirdi Musul, İngiltere kontrolündeki Irak'ın bir parçası olacaktı.

1918-1920 "Tüm manda yönetimi altındaki ülkelerde eşit fırsatlar" siyaseti ve "Açık Kapı" doktrinine güvenen "Müttefik ve Yardımcı Güç" Amerika Birleşik Devletleri, Irak petrollerinden pay talep etti.

1920 San Remo Petrol Antlaşması: Amerikan talepleri Lloyd George tarafından reddediliyor. Lloyd George aynı zamanda *Anglo Persian*'in Irak konusundaki aşırı taleplerini de reddetti. Fransa, *Turkish Petroleum Company*'deki %25 Alman payına sahip oldu. *Anglo-Persian* %47,5, *Anglo-Saxon (Royal Dutch-Shell)* %22,5, paylara sahiplerdi, ancak her biri, Gülbekyan'ın %5 payını karşılayabilmek için kendi paylarının %2,5'ünü verdiler. Gülbekyan'ın oy hakkı da iade edildi.

1921-1922 Gülbekyan, *Turkish Petroleum Company*'de pay sahibi olmak isteyen Amerikalılar'a tek başına destek verdi.

1922 Geçici Antlaşma *Anglo-Persian Oil Company*'nin %25 payını Amerika Birleşik Devletleri'ne verdi.

1923 Lozan Barış Antlaşması hükümleri gereğince İngiliz mandası altında bulunan Irak'ta ilk petrol grevi patlak verdi.

1925 (Mart) Sondan bir önceki Düzenleme: *Anglo-Persian Oil Company*, *Royal Dutch-Shell* ve Fransa'nın her birinin payı %23.75 azaltıldı ve böylece Amerikalılar'a, *Turkish Petroleum Company*'de %23.75 pay sağlanmış oldu. Gülbekyan %5 payını korudu. Irak Bakanlar Kurulu, *Turkish Petroleum Company*'nin imtiyazını "Musul ve Bağdat vilayetleri de dahil olmak üzere Irak'ın tümü" için onayladı. Yalnız bazı bölgeler bunun dışında bırakıldı. Milletler Cemiyeti Sınır Komisyonu, Musul'u Irak'a bıraktı.

1928 Nihai Kırmızı Hat Antlaşması: Kendi kendine geçersiz hale gelmiş 1914 hükmünü tekrar teyid etti. Açık Kapı kapandı (çünkü Amerikalılar çoktan içerdeydi!) Pazarlama düzenlemeleri çerçevesinde, her bir katılımcı belli bir oran dahilinde, şirketin ham petrolüne sahip olacaktı.

1929 *Turkish Petroleum Company*, *Iraq Petroleum Company* olarak ad değiştirdi.

1931 Ham petrol yerine nakit isteyen Gülbekyan, kendi petrolünü pazarlamaları için Fransızlarla anlaştı.

1932 *British Oil Development Ltd.* şirketi, Dicle nehrinin batısında Irak'da imtiyaz elde etti.

1934 *Iraq Petroleum Company* üretime başladı.

1938 *Iraq Petroleum Company*, *British Oil Development Ltd.* şirketini satın aldı ve 1941'de şirketin Musul imtiyazını ele geçirdi. Basra imtiyazını da ele geçirerek tüm Irak üzerindeki hakka sahip oldu. (Irak-Suudi Arabistan tarafsız bölgesindeki Irak payı hariç olmak kaydıyla)

1940 Alman işgali altındaki Vichy Fransasında ikamet eden Gülbekyan "anlaşmayla korunan düşman" olarak nitelendirildi

ve sahip olduğu %5 paya Düşman Toprağı Muhafızlığı tarafından el konuldu. İngiliz, Hollandalı, Amerikalı ortaklar Gülbekyan'ın ve Fransa'nın petrol hisselerini kendilerine mal ettiler.

1943 Artık Portekiz'de oturmakta olan Gülbekyan'a yeniden İngiliz vatandaşlığı verildi.

1947 (Haziran) Almanya'nın Fransız şirketin kurulu olduğu ve Gülbekyan'ın ikamet ettiği Fransa'yı işgali yüzünden 1928 Kırmızı Hat Antlaşması ortadan kalktı fakat *Iraq Petroleum Company*'nin ortaklarının tüzel varlığı bundan etkilenmedi.

1947 (Haziran) Dört grup, Amerikalı ortaklarının özellikle Aramco ile Arabistan'a girmesi konusunda anlaştılar. Fakat Gülbekyan buna itiraz etti. Katar'daki operasyonlar (Ekim 1938'de başlayıp Mayıs 1942'de biten) başlatıldı.

1948-1954 "Eylem 54" Belgeleri Irak'daki gelişmeye ve gruplar arası satışlarda uygulanacak fiyat formülüne ilişkin hükümleri ortaya koydu. Kırmızı Hat Antlaşması'nın ortadan kalkmasıyla oluşan Gülbekyan'ın kayıpları tazmin edildi. Önceki Kırmızı Hat Antlaşması'nda öngörülen hakları korundu ve hem kendisine hem de Fransa'ya savaş süresince yapılan petrol satışlarından elde edilen miktar ödendi.

1955 Böylece Gülbekyan *Iraq Petroleum Company*'den yıllık en az 5,000,000 Sterlinlik geliri temin ediyordu. Üstelik, *Iraq Petroleum Company* boru hatlarının kapasitesi 1958 yılında iki katına çıkarıldığında bu miktarın 10,000,000 Sterlin'e çıkması beklentisiyle...

Kaynaklar

Ralph Hewin, *Mr. Five Percent- The Biography of Calouste Gulbenkian*. Hutchinson, 1957.

Benjamin Shwadran, *The Middle East, Oil and the Great Powers*. Frederick A. Praeger, New York, 1955.

EK - VII

Bahaeddin Sami'nin Kısa Bir Biyografisi

Yazarın en büyük ağabeyi olan Bahaeddin Sami, Prens Abdurrahman Sami Necib ve Peyveste Necib'in en büyük oğulları, Mediha Sultan'ın ve Damat Sami Necib'in ilk torunları, ve Sultan I. Abdülmecid'in (1839-1861) torununun torunu olarak, 1905 yılında, İstanbul'da dünyaya geldi.

Büyükbabasının Boğaz'da bulunan Baltalimanı Sarayı'nda özel eğitim gördü. Büyük dayısı son Osmanlı padişahı Sultan VI. Mehmed Vahideddin zamanında (1918-1922) genç yaşta Hassa Süvari Birliği'ne kaydoldu.

Mediha Sultan'ın ikinci eşi, diplomat olarak Londra da dahil çeşitli elçiliklerde görev yapmış ve İngiltere'ye olan yakınlığı ile bilinen, ve son padişah Vahideddin'in kısa ve çalkantılı döneminde beş kez sadrazamlık koltuğuna oturmuş üvey dedesi Damat Ferit Paşa'nın en sevdiği torunuydu. Damat Ferit Paşa'nın da etkisiyle Bahaeddin'in adamakıllı beyni yıkanmış, bir İngiliz yanlısı olup çıkmıştı!

1930'lu yıllarda, ailemiz, Fransa'nın güneyinde sürgünde sefalet içinde yaşarken Bahaeddin İngiliz dostlarının yardımıyla, oradaki Müslüman prenslerden mali yardım almak amacıyla birçok kez Hindistan'a gitti. Fakat tüm bu çabalar sonuçsuz kaldı, ta ki tanışıp arkadaş olduğu önde gelen bir Sih maharaca-

ısı Aile'nin yaşayabileceği kadar bir miktarla yardıma gelene kadar...

1940'larda Aile, Almanya'ya yenilen Fransa'dan, ülkenin güneyindeki İngiliz kolonisi ile birlikte destansı bir deniz yolculuğuyla kaçıp İngiltere'ye ulaşarak oraya yerleştiğinde, babamızın Birinci Dünya Savaşı öncesinde Türkiye'den tanıdığı eski İngiliz arkadaşlarının yardımını istedi ve onların yardımıyla Aile hayatta kalabildi. 1940'ların sonlarında, bugün Irak olarak bilinen Mezopotamya'nın petrol bölgelerinde bulunan Osmanlı Ailesi'nin şahsi emlaklarına ait iddiaların takipçisi oldu ve hayatının geri kalan kısmını -neredeyse yarım yüzyıllık bir dönemini- kitapta anlatılan bu mücadeleye adadı. İngiliz ve Amerikalı dostlarının yardımıyla birçok kez Amerika Birleşik Devletleri'ne gitti ve kimi zamanlar sonuca çok yaklaştı. Fakat her seferinde kısmen onun kontrolü dışında gelişen olaylar ve kısmen de İngiliz yanlısı tutumu yüzünden nihai neticeye ulaşamadı.

Bahaeddin hayatını Londra'da sürdürdü ve son yıllarını devletten aldığı para yardımıyla geçirdi ve hayatta kalan iki kardeşinin yardım önerilerini, önceliklerinin kendi ailelerine bakmak olduğunu savunarak hep reddetti. Ağustos 1997'de, 92 yaşındayken, yakalandığı amansız hastalığa yenik düşerek, can dostları Bay ve Bayan Melita Dean'in ellerinde hayata gözlerini yumdu. Maalesef İngiltere'nin dürüstlük ve adaletine olan inancının sadece boş bir hayalden ibaret olduğu gerçeğini görüp, derin bir hayal kırıklığı içinde, hayata veda etti.

EK - VIII

Bahaeddin Sami'nin 1987'deki Raporu

Kasım 1987'de Bahaeddin Sami ile yazar, Osmanlı Ailesi'nin Irak'ın petrol bölgelerindeki şahsi emlakına ilişkin iddiaların tarihçesini ortaya koyan bir rapor hazırladılar. Bahaeddin Sami bu raporu İngiltere'deki nüfuzlu kişilere postaladı. Rapor şu şekildeydi:

I- 1923'deki Lozan Barış Antlaşması'nda İngiltere -Irak'dan sorumlu mandater ülke (A sınıfı manda) olarak- Antlaşma'nın 65. maddesi gereğince, şahsi mülkün dokunulmazlığı ilkesine uyacağını garanti etti. Buna göre, Irak'daki Türk ve Türkiye'deki Iraklı şahıs emlakı sahiplerine iade edildi. Hazine-i Hassa emlakı olarak bilinen Osmanlı Hanedanı'na ait olanlar bunun dışında bırakıldı. Bu adaletsizlik için ileri sürülen gerekçe, söz konusu emlakın 1908 Eylül ve 1909 Mayıs'ında yayınlanan iradelerle Türk devletine devredilmiş olduğu ve bu yüzden de artık şahsi emlak olmadıklarıydı.

Hanedan, bu devrin hiçbir zaman gerçekleşmediğini savunuyordu. Dönemin yürürlükteki Kanun-i Esasi'nin 54 ve 55. maddeleri gereğince bu iradelerin geçerli olabilmesi için,

her iki Osmanlı meclisinin onayı gerekiyordu. Fakat, bu olayda söz konusu iradelerin hiçbirisi, Meclis'den geçmemişti. Dolayısıyla, Türk kanunlarına göre her iki irade de geçersizdi.

II- Büyük dayımız merhum Sultan, (1922'de yurtdışına sürgüne gönderilmişti) Majesteleri Kral V. George'a, 16 Ağustos 1925'de yazarak, Hanedan'ın Irak'taki emlakının kendilerine verilmesi için yardım talep etti(1). 12 Kasım 1925'de Dışişlerinden Sorumlu Devlet Bakanı Sir Austen Chamberline, mektubun ellerine ulaştığını ve Kral'ın talimatıyla Majesteleri'nin Hükümeti'nin talebi değerlendirdiğini yazıyordu(2). Merhum Sultan buna 25 Kasım 1925'de Kral'a hitaben yazdığı bir teşekkür mektubu ve Dışişleri Bakanı'na hitaben yazıp yapılacağını düşündüğü görüşmelerde kendisini temsil edecek olan müzakerecinin adını verdiği bir diğer mektupla karşılık verdi(3). Fakat dönemin Dışişleri Bakanlığı Doğu Dairesi Müdürü Lancelot Oliphant 1 Şubat 1926'da Dışişleri Bakanı'na yazdığı mektubunda(4) Majestelerinin Hükümeti'nin Hanedan'ın mülkiyet haklarını tanımadığı ve eski Hazine-i Hassa'ya ait emlak konusunda Zat-ı Şahanelerinin iddialarını değerlendirme yetkisine sahip mahkemelerin, yalnızca bu mülklerin bulunduğu ülkeninkiler, yani Irak mahkemeleri olduğunu belirtmekteydi.

III- Bu arada, Majesteleri'nin Hükümeti yoğun bir şekilde karşı hamleler belirlemekle meşguldü. Bu konuda Dışişleri ve Sömürgeler Bakanlığı arasında yapılan bir yazışmada Sömürgeler Bakanlığı'ndan Sir John Shuckburg 18 Aralık 1925'de, 'Bakan Amery'nin direktifleri uyarınca' ve 'Sir Austin Chamberline'nin bilgisine sunulmak üzere' şu saptamayı yapıyordu(5). 'Eğer eski Sultan malvarlığını geri almak amacıyla Irak mahkemelerinde herhangi bir işlem başlatırsa ve Antlaşma'nın (Lozan) 60. maddesinin Irak'da hukuken geçerli sayılması için hiçbir adım atılmazsa.. mahke-

menin, iradelerin geçerliliği meselesine girmesi ve bu durumda çıkacak karar da Irak Hükûmeti aleyhine olabilecekti. Bu nedenle Amery'nin kanaatine Irak'da kararın yasalaştırılması için acilen tedbirler alınmasının pek yerinde olacağı açıktı.

IV- Dışişleri, Sömürgeler Bakanlığı ve Hazine Hukuk Müşavirliği'nin hareket planı yavaş yavaş şekillenmekteydi. 12 Mart 1926(6), tarihli Dışişleri Bakanlığı tutanaklarındaki tartışmalarda, Bakanlık Doğu Dairesi Türkiye uzmanı James Morgan, 'önerilen yasanın eski Sultan ve varislerini, 1908 ve 1909 iradelerinin geçersiz olduğu ve Irak'daki Hazine-i Hassa'ya ait emlak üzerinde halen hak iddia etmeye yetkili oldukları şeklindeki güçlü tezlerinden yani iddianın temelini oluşturan argümandan- mahrum edeceğini' yazıyordu. Morgan sonrasında şu yorumu ekliyordu: "Bu şartlar altında Sultan'ı Irak mahkemelerine (E314/314/44) yönlendirmemiz onunla alay etmekten başka bir şey değildir." Dışişleri'nin Doğu Dairesi'ndeki Türkiye uzmanı neden bunu bir "alay" olarak değerlendirmekteydi? Bunun cevabı 20 Ekim 1926'ya ait Dışişleri Bakanlığı tutanaklarında(7) saklıdır. James Morgan burada, Sömürgeler Bakanlığı'nın çıkarılacak yasayla 'hiçbir mahkemenin Lozan Antlaşması'nın 60. maddesinde adı geçen iradelerin (1908 ve 1909 tarihli) geçerliliğine ilişkin araştırma yapmasına izin verilmemesini' önerdiğini belirtmektedir.

V- İngiliz Hükümeti'nce formüle edilen bu ana plan, 1926'da Irak'da işleme konu- Aile'nin başvurduğu avukatlardan birinin seneler sonra ifade ettiği gibi- 'Kral'ın tek bir kalem hareketiyle, (ki bu kalem Sömürgeler Bakanlığı tarafından belli bir amaçla Kral'ın eline tutuşturulmuştu) Sultan'ın varisleri en sağlam argümanlarından yoksun bırakıldılar.' Böylece, '1926 tarihli Türk Hükümeti'nin Malvarlığını Devir Yasası(8)' resmen ilan edilmiş ve geriye dönük bir yasa

olarak Agustos 1924'den itibaren geçerliymiş gibi farz edilmişti.

Yasanın ikinci ve üçüncü bölümlerinde Osmanlı İmparatorluğu'nun Irak'da bulunan tüm emlakının 'Irak Hükümeti'nin malvarlığı' olduğu beyan ediliyor, ve buna 'iradelerle Hazine-i Hassa'dan devlete devredilen tüm mülklerin' dahil edildiği ve 'bu iradelerin geçerliliği konusunda hiçbir mahkemenin soruşturma yapma yetkisi bulunmadığı' belirtiliyordu.

Eğer, Majesteleri'nin Hükümeti'nin savunduğu gibi, söz konusu iradeler geçerli olsaydı, neden Irak Hükümeti üzerinde baskı uygulanarak böylesine sıra dışı bir yasa çıkarılma ihtiyacı hissedilmişti? Bu, en azından gereksizdi, çünkü -Aile'nin danıştığı bir diğer avukatın doğru olarak işaret ettiği üzere- 'İngiltere Irak'da, hem mandater ülke sıfatıyla, hem de Lozan Antlaşması'nın imzacısı olarak, bu yasanın çıkarılmasını önleyebilecek güç ve kudretteydi. Zaten Lozan'ın kendisi İngiltere'ye, kendisine emanet edilen hakları ve mülkleri koruma sorumluluğunu yüklüyordu.'

Irak'a gelince; İngiltere ile Irak arasındaki 10 Ekim 1922 tarihli İttifak Antlaşması'nın IV. maddesi(9) uyarınca Kral Faysal, Majesteleri'nin Hükümeti'nin 'tavsiyeleri doğrultusunda' hareket etmeyi resmen kabul ediyordu.

VI- Maliye Bakanı'nın talebi üzerine, Doğu Dairesi'nden James Morgan tarafından kaleme alınan ve Irak petrollerine ait hakları konu edinen 9 Mart 1926 tarihli Dışişleri Bakanlığı raporu(10), Türk Hükümeti'nin Abdülhamid'in varislerinin Türk vatandaşı olduğunu iddia edemeyeceğini, Abdülhamid'in varislerinin bunu yapabilmesi için 1908 ve 1909 tarihli iradelerle Hazine-i Hassa emlakının devlete devrinin geçersiz olduğunu kanıtlaması gerekeceğini ve böyle bir argümanı asla gündeme getirmeyeceklerini' öngörüyordu. On yıldan daha kısa süre içinde, Türk

Hükümeti aynen bunu yapıyor ve diplomatik kanallardan varislerin iddialarını güçlü bir biçimde destekliyordu. İngiliz Dışişleri ile Türk Hükümeti arasında, Türkiye'nin Londra Büyükelçiliği aracılığı ile gerçekleştirilen sayısız yazışmada, Türkiye birçok kez konunun tahkime götürülmesini önermiş ve bu her defasında reddedilmiştir(11).

Türk Hükümeti tahkime gitmek için bastırıyordu çünkü 1908 ve 1909 iradelerinin geçersiz olduğunu biliyorlardı ve çıkacak sonuçtan eminlerdi. İngiliz Hükümeti'nin, bu tamamen doğru ve haklı teklifi reddetmekte direnmesinin sebebi de zaten buydu. Oysaki teklif, bu itilaflı konuyu ilk ve son kez çözüme kavuşturabilirdi. Eğer Majesteleri'nin Hükümeti haklı olduğu konusunda bu denli emin idiyse, konunun çözümü için bu yola başvurmaktan neden ısrarla çekinmişti?

VII-Bu soruya cevap vermek için onbeş sene öncesine gitmek gerekir. (1930'lardan 1922 yılına) Irak'daki petrol kaynaklarının geliştirilmesi konusunda Amerika'nın gösterdiği yoğun ilgi - hatta Amerikan Dışişleri Bakanlığı'nın *Turkish Petroleum Company*'nin (TPC) (not: daha sonra *Iraq Petroleum Company -IPC* olarak ad değiştirecek) sözde temin ettiği imtiyazın geçerliliğine itirazı ve hakeme gidilmesindeki ısrarı- karşısında Majesteleri'nin Hükümeti zor durumdaydı.

Sömürgeler Bakanı Winston Churchill tarafından Kabin'e sunulan 13 Mart 1922 tarihli gizli raporda(12), Amerikan Hükümeti'nin itirazlarını engellemek için öne sürülen çeşitli teklifler tartışılıyor ve *Turkish Petroleum Company*'den küçük bir pay vermek suretiyle bölgedeki petrol kaynaklarının geliştirilmesinde Amerikan çıkarlarının da gözetilmesi için Kabin'e onay isteniyordu. Şöyle diyordu rapor: "*Turkish Petroleum Company*'nin haklarının geçerli olduğunda ısrar eden Majesteleri'nin Hükümeti,

bu hakların, savaş öncesi Türkiye’inde, normal bir imtiyazın elde edilmesini düzenleyen yöntemle göre alındığını da kabul ediyordu. Bu nedenle tahkimin sonucunu kestirebilmek mümkün değildi. *Turkish Petroleum Company* tarafından özel olarak en üst düzeyde hukuki görüş alınmış ve burada şöyle denmişti: “Gerçi iddia, eşitlik temelindeki soyut değerlendirmeler çerçevesinde muhakkak doğru kabul edilse de, dayandığı temel hukuki olmaktan çok diplomatikti.”

VIII-Majesteleri’nin Hükümeti’nin tezini yasal olarak çürüten son darbe, 6 Şubat 1946’da Ankara’da(13) Türk vatandaşları olmaları hasebiyle varislerin davalarını dinleyen Yargıtay’ın, onların eski Hazine-i Hassa emlâkının sahibi olduklarını ispat etmeye çalışmasıydı. Mahkeme, varisler lehine karar bildirdi ve Türk hukukuna göre geçersiz sayıldıklarından 1908 ve 1909 iradelerini tamamen yok saydı.

IX- *The Spectator*’ın 4 Ekim 1946 tarihli sayısında “özel muhabir” imzasıyla yayınlanan ve Türk mahkemesince verilen karara değinerek o tarihe kadar Osmanlı Hanedanı’nın davasına ait gelişmeleri özetleyen uzunca makale üzenine yorum yapan bir İngiliz Dışişleri görevlisi 10 Ekim 1946’da(14) imzasız yazılmış tutanakta şunları belirtiyordu: ‘Görünüşe bakılırsa varisler sonunda bir şeyler elde edebilecek gibiler.’ Eğer Türk mahkemelerinin kabul ettiği gibi Abdülhamid’in emlâkı devlete devredilmemişse ‘o zaman Osmanlı’nın halefi olan devletlerin, bunların, varislere ait olduğunu muhtemelen kabul etmeleri gerekecek.’

Adı belirsiz Dışişleri yetkilisi, “muhtemelen” kelimesini bilerek kullanmış görünüyor. Çünkü her ne olursa olsun, İngiliz Hükümeti’nin başkaları başvurduğunda kınadığı, “Güçlü Haklıdır” prensibi, hakim olmaya devam edecekti. Bakanlık yetkilisi, şu ana kadar haklı çıktı. Komünist Rusya’nın bile 70 yıl önce ele geçirdiği mal ve mülkler için İngi-

liz hak sahiplerine tazminat ödediği řu günlerde, artık belki İngiliz Hükümeti de, hakikate daha fazla yanaşarak 60 küsur yıl önce yapılan haksızlığa bir son verir. Geç de olsa hiç olmamasından yeğdir.

Raporda yer verilen *Public Record Office* (İngiliz Ulusal Arşivi) belgelerine yapılan atıflar ve Osmanlı varisleri lehine görüş bildirmiş olan uluslararası seçkin avukatların adlarının yazılı olduğu Ek kısmı çıkarılmıştır.

Ek IX
Fotoğraflar, Belgeler

Sultan II. Abdulhamid

İsmet İnönü

Ali Fethi Okyar

Tefik Rüşti Aras

Kalust Güldenyan

Sultan Vahidettin

Son Halife Abdülmecid
kızı ve torunu ile

Şehzade
Osman Ertuğrul

Bahaeddin Sami

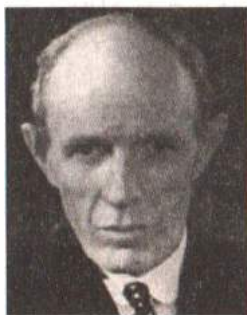
Austen Chamberlain

Winston S.Churchill

Anthony Eden

Lord Halifax

Foreign Office,
S.W.1.

12th November, 1926.

Your Majesty:-

I have it in command from The King, my August Master, to acknowledge the receipt of Your Majesty's letter, enclosing a copy of Professor Ernest Regin's study of the question of Civil List properties in territories detached from Turkey by the Treaty of Lausanne.

His Majesty has given instructions that His Government shall examine the question, and I shall have the honour to address to Your Majesty a further communication, containing the results of their examination, in due course.

I am,

Your Majesty's obedient servant,

Austin Chamberlain

His Imperial Majesty

Mehmed Vehiduddin.

İngiltere Dışişleri Bakanlığından
Sultan Vahidettine gönderilen bir mektup

Bugün Irak olarak bilinen toprakların altında yatan zengin petrol yatakları XIX. yüzyılın sonlarında Osmanlı Sultanı II. Abdülhamid tarafından şahsî emlâkına dahil edilmişti. Osmanlı Devleti'nin parçalanması sonrasında kaybedilen devlet topraklarından farklı olarak, Musul ve Bağdat vilâyetlerindeki bu kıymetli "emlâk-ı şâhâne" Sultan'ın varisleri ile İngiltere arasında yakın tarihe kadar devam eden bir hukuk mücadelesinin konusu oldu.

Elinizdeki kitap, ömrünü Osmanlı hanedanının bu haklı davasına adayan Bahaeddin Sami Bey'in Batılı büyük devletler ve petrol şirketleri nezdinde bulunduğu sayısız teşebbüslerin belgelere dayalı hikâyesidir. Sonuçta yirminci yüzyıl boyunca süren bu hukuk mücadelesi kazanılamamış, ne yazık ki "güçlü haklıdır" ilkesini bir kez daha doğrulamanın ötesine geçememiştir.

www.kitabus.com
online satışlar için

ISBN 9759173517

9 789759 173517

KİTABEVİ